

Tomus IX./2001
ISSN 1418-7191

Cathedra Scientiarum Socialium

Acta

Scientiarum

Socialium

(Historia, Philosophia, Sociologia)

Universitas Kaposváriensis

Tomus IX./2001
ISSN:1418-7191

CATHEDRA SCIENTIARUM SOCIALIUM

Acta
Scientiarum Socialium
/HISTORIA, PHILOSOPHIA, SOCIOLOGIA/

UNIVERSITAS KAPOSVÁRIENSIS

STUDIA SCIENTIARUM SOCIALIUM
IX.

Redegit
Gyula Horváth

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK
IX.

Szerkesztette
Horváth Gyula

Az Acta Scientiarum Socialium (Historia, Philosophia, Sociologia) évente általában két alkalommal -egy magyar, egy spanyol nyelven - megjelenő tudományos folyóirat, amely eredeti tudományos közleményeket, kutatási eredményeket, konferencia előadásokat, recenziókat közöl a társadalomtudományok területéről. A szerkesztőségbe küldött cikkeket lektoráltatjuk. Terjedelmi korlátok miatt kérjük, hogy a cikkek lehetőleg ne legyenek hosszabbak, mint 20 oldal. A cikkeket kérjük floppy lemezen is beküldeni. (A cikkek tartalmáért a szerzők felelősek, azokért a szerkesztőség felelőséget nem vállal)

A szerkesztőség címe

Kaposvári Egyetem, Társadalomtudományi Tanszék
H-7400. Kaposvár Guba S. u. 40.

Főszerkesztő

Horváth Gyula

Szerkesztő Bizottság

Anderle Ádám, Antonio Domingo Lilon, Fischer Ferenc,
Kollár Zoltán, Molnár Gábor, H. Szabó Sára, Szilágyi István

Szerkesztő asszisztens

Barna Róbert

Kiadja és terjeszti
a Társadalomtudományi Tanszék

Felelős kiadó

Horváth Gyula
Tanszékvezető

Kaposvár
2001

Az **Acta Scientiarum Socialium (Historia Philosophia, Sociologia)** e számában **gazdasági témájú** cikkeket közlünk. Ezzel folytatni szándékozunk azt a hagyományt, hogy időről-időre publikációs lehetőséget kívánunk nyújtani a társadalomtudományok e fontos területét kutató oktatók számára.

Tartalom

Tartalom	1
<i>Bokorné Kitanics Tünde:</i> Adaptation of an Enviroment Friendly Meat Production on the Souther Trans-Danubian Region with Heavy Horses.....	3
<i>Cecília Kósa:</i> The importance of the transaction costs	11
<i>Molnár Csilla:</i> Az egyes jövedelmi tizedek élelmiszerfogyasztási szerkezetének vizsgálata kalcium- és foszforbevitel szempontjából	17
<i>Molnár Csilla:</i> A Kalcisajt élelmiszerfogyasztásban betöltött szerepe és hatása a kalcium-foszfor arányra.....	23
<i>Tamaskovics Erika – Tosetto Antonella – Tütő Eszter:</i> Az Előcsatlakozási Alapok néhány főbb jellemzője	27
<i>Horváth József – Rácz Kata Lilla:</i> A falusi vendéglátás mint megújulási lehetőség Kaposgyarmat példáján	43
<i>Horváth Gyula:</i> A populista rendszerek gazdaságpolitikájának néhány vonása (Cárdenas, Perón és Vargas alatt)	47
<i>Lakner Zoltán – Horváth Gyula:</i> Az Ibériai-félsziget élelmiszer-gazdasága az Európai Unióban	73
<i>Kemény Gábor:</i> A vállalati tervezés helyzete a Dél-Dunántúl mezőgazdasági társas vállalkozásaiban	83
<i>Nyers Róbert:</i> Három hazai kistérség erőforrás ellátottságának vizsgálata a húsmarhatartás jövőbeni fejlesztése érdekében.....	91
<i>Nyers Róbert:</i> Presenting the economical characteristics of international beef – cattle production with the help of the Mirage softver	99
Könyvismertetés.....	105

Tünde Bokorné Kitánics
University of Kaposvár

Adaptation of an Environment Friendly Meat Production on the Southern Trans-Danubian Region with Heavy Horses

ABSTRACT

The coming EU enlargement is challenging Hungary in many ways. The European Union's reforms and regulations support the environment friendly extensive production practices considering the set aside of the available land in the future in order to protect our environment, the countryside and the global ecology.

My starting point of working on this subject mentioned in the title was that the Southern Trans-danubian region's – Somogy, Tolna, Baranya and Zala counties' – agrieological conditions are more favourable than the country average in terms of grass production. The aim to harmonise the ecology, the economy and the biology during the grazing.

Farming in the country based on the Southern Trans-danubian region's endowment and protecting the agricultural production's comparative advantages can largely contribute to the success of Hungary's joint to the EU and to establish economically the multifunctional agricultural production.

MATERIALS AND METHODS

Using a computer program named POINTER the economic analysis of different meat production technologies can be carried out for the Southern Trans-danubian region. The basic database consists of the need in dry matter intake and meat production yields of different species and breeds of meat producing animals.

As starting points the model uses the given regions' agrieologic climate, decline and soil indexes, which determinate the biologically possible highest grass production.

The yearly requirements of dry matter intake (*Table 1.*) and the grass production per annum in a region gives the possible stocking density. This number multiplied by the meat yield per animal gives the produced meat yield per hectare. Knowing the market price we can easily get the returns of a specific breed per hectare, and after deducting the production costs the yearly income can be calculated.

Table 1.

The yearly dry matter requirements of heavy horses

Body weight (kg)	500	600	700	800	900
Dry matter req. ton/year	4,4	5,3	6,2	7,1	8,0

RESULTS

1. Genetical potential of heavy horses

The breeding horses' yearly meat production is determined by:

- Number of foalings per year
- Body weight or adjusted body weight at weaning
- Culling and mortality rate

Table 2. shows the economically determining characteristics of 4 breeds of heavy horse.

Table 2.

Comparison of heavy horses' characteristics

Characteristics	Boulonnaise	Breton	Hungarian Heavy	Percheron
Body weight at birth (kg)	74,33	63,8	63,47	73
Age at weaning (days)	155,14	173,09	175,4	167,76
Body weight at weaning (kg)	290,78	292,41	281,17	300,5
Body weight adj. for 185 days	336,48	312,03	294,89	326,68
Culling+mortality %	4,7	4,7	4,7	4,7
Foals per year	0,72	0,72	0,72	0,72
Meat production (kg/year)	230,9	214,1	202,3	224,2

The highest body weight at birth can be seen in the case of Boulonnaise (74,33 kg); and its weaning period is the shortest. The Hungarian Heavy Horse only at the age of 175,4 reaches the required body weight. The highest body weight at weaning was recorded in the case of Percheron (300,5 kg). However, the real differences can only be estimated if comparing the 185-day-adjusted body weights. In the case of Boulonnaise this is 336,48 kg, while the Hungarian achieves 294,89 giving a significant difference of 41,59 kg between the meat production yields of these two breeds.

Because of the unreliable available figures for mortality and foaling rates the average data of 7 years were taken (4,7% and 72%, respectively).

The female breeding horses' body weight varies from 650 to 750 kg. Their yearly meat production is between 202,3 kg (Hungarian Heavy Horse) and 230,9 kg (Boulonnaise).

2. Incomes from heavy horse breeding on the agroecologic regions of the Southern Trans-danubian region

2.1. Drava valley plain

The possible animal density in this region is between a narrow interval of 0,84 and 0,99. Thus because of the higher stocking density the Breton (211,52 kg) and the Hungarian Heavy Horse (199,86 kg) give the highest meat yields.

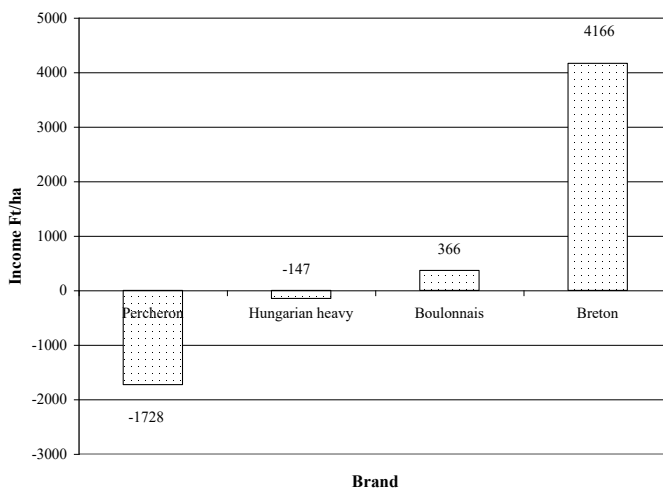
Comparing the returns, Breton is in a better position with a level of 78261 Ft/ha, than the Hungarian is (73847 Ft/ha). Because of their lower body weight a higher number of animals of these breeds can be placed on a hectare. However, due to the higher stocking density in the case of these breeds the production costs per hectare will be higher, that the Hungarian's small production advantage is not able to compensate. These data are presented in *Figure 1*.

The order of the breeds has changed if comparing their incomes:

1. Breton 4166 Ft/ha/year
2. Boulonnaise 366 Ft/ha/year
3. Hungarian Heavy Horse –147 Ft/ha/year
4. Percheron –1728 Ft/ha/year

Figure 1.

The income of different breeds of heavy horse in the region Drava valley plain

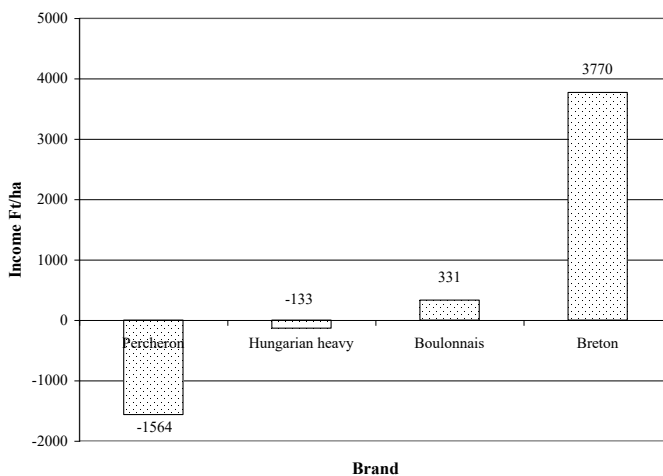

2.2. Zala hills region

This region has a grass yield of 4,74 ton/year providing enough feed for 0,76 to 0,89 animal per year. The maximum yield of meat production is 191,41 kg (Breton), the highest return is 70822 Ft/ha giving an income of 3770 Ft/ha/year. *Figure 2.* Shows the income comparison.

Figure 2.

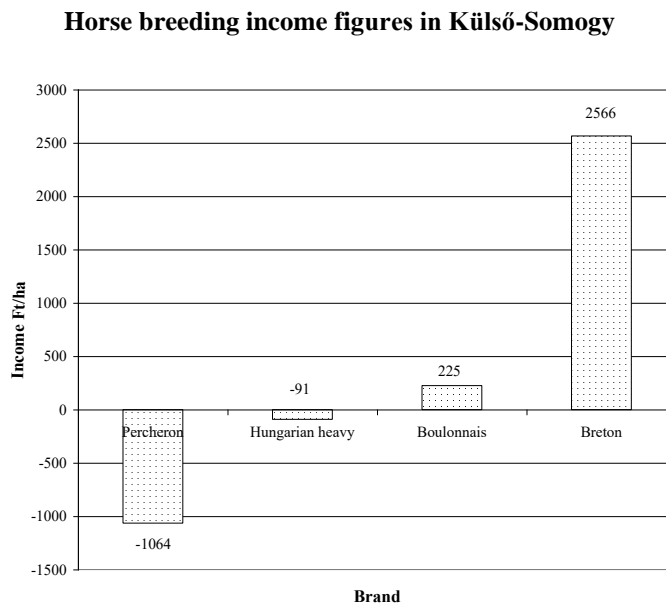
Horse breeding income figures on the Zala hills region

2.3. Külső-Somogy

In this region a stocking density of only 0,52 to 0,61 can be reached. The returns (48197 Ft) and income figures (2566 Ft) per hectare were lower. The maximum meat yield was only 130,26 kg per ha. *Figure 3.* Shows the income comparison.

Figure 3.

2.4. Belső-Somogy

Compared to the previous region the trends of the figures were similar, only their real values were higher due to the grass yields typical for this region (5 tons/ha). The produced meat yield is 202 kg, the return is 74773 Ft/ha/year and the income is 3980 Ft/ha/year in the case of a stocking density of 0,81 to 0,94 animals per hectare. The data are shown in *Figure 4.*

2.5. Tolna-Baranya plain

The stocking capacity of the region's pastures varies from 0,8 to 0,93. The highest meat yield was produced in the case of Breton, 199,3 kg/year. Also the highest return (73742 Ft) and income (3926 Ft) were achieved with this breed. *Figure 5.* shows the comparison of the incomes.

2.6. Mecsek and Mórágyl rög

This region gives the lowest productivity in meat type horse breeding with the following results of a stocking rate of 0,44 to 0,52: meat yield per hectare 110,32 kg, returns 40818 Ft, income level 2173 Ft. The data are shown in *Figure 6.*

Figure 4.

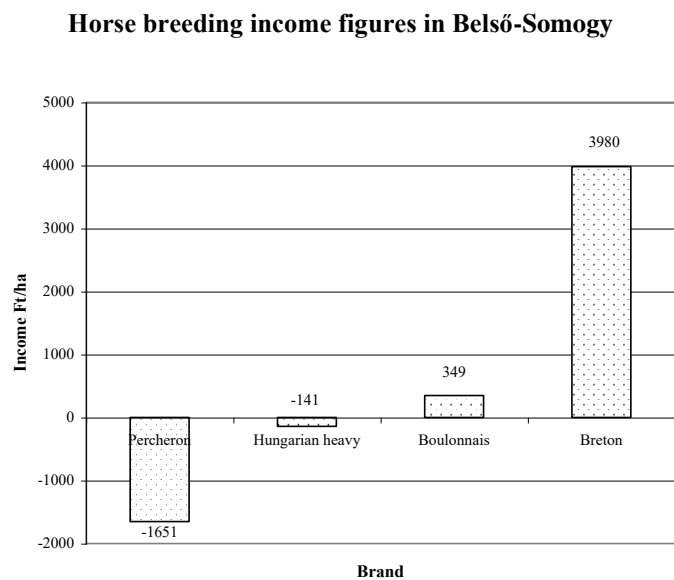

Figure 5.

Horse breeding income figures in the region of Tolna-Baranya plain

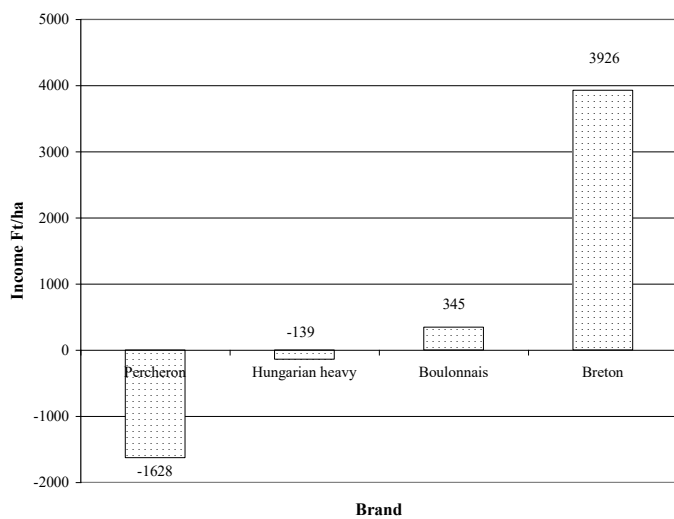
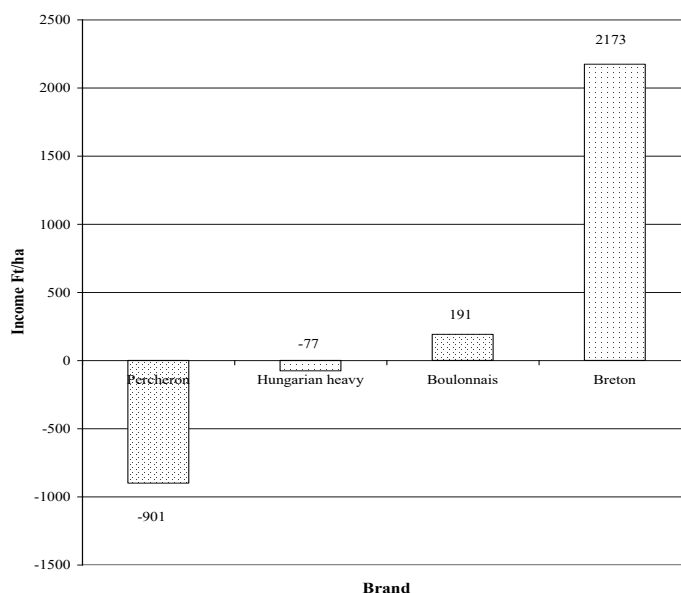

Figure 6.

Horse breeding income production in the region of Mecsek and Mórágyi rög

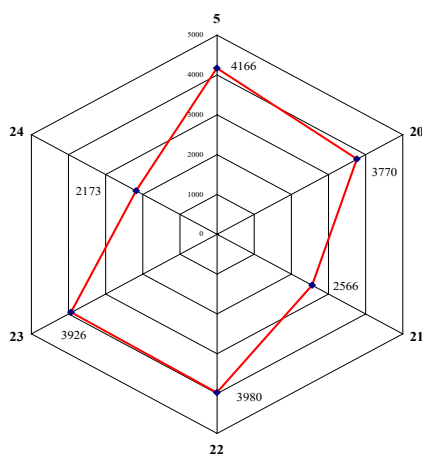

2.7. The highest income available in different regions in heavy horse breeding

The heavy horses produced the highest income level in the region of Drava valley plain (4166 Ft/ha/year). Zala hills, Belső-Somogy and Tolna-Baranya plain almost reached an income of 4000 Ft/hectare (3770 Ft, 3980 Ft and 3926 Ft, respectively). The lowest productivity was seen in the case of Mecsek (2,173 Ft) and Külső-Somogy (2566 Ft).

Figure 7.

The maximum available income levels in heavy horse breeding in different regions

DISCUSSION

Significant differences can be seen if comparing the different regions' grass dry matter production (from 2,73 to 5,24 tons/ha) determining the stocking capacity of meat producing animals in certain regions. However, besides the local ecological factors also the economic factors have to be taken into account. Among the later it is worth underlying the importance of the effectiveness of the compensating expenses, such as fertilises, melioration, irrigation, etc. As a conclusion it can be stated that the questions related to the future usage of grassland has to be answered by taking into account the complex system of both the ecological and the economic factors.

The breeding animals' body weight determining their dry matter requirements is another factor influencing the stocking density. The establishment of dry matter needs should be based on the complex mother body weight, where also one foal is counted.

The produced meat yield per hectare is mainly determined by the animals' genetic potential and their stocking density. As a result of the study of the adaptation of heavy horses on agriecologic regions it can be stated that all the breeds having analysed achieved their highest production in the region of Drava valley plain, which was enabled by the high grass yield there. Still favourable yields can be reached in the regions Zala hills, Belső-Somogy and Tolna-Baranya plain, however pure results can be obtained in Külső-Somogy and Mecsek regions. Out of the 4 analysed breeds two could not achieve positive income in any of the regions: Hungarian Heavy Horse and Percheron. Despite the fact that due to the lower body weight more animals of the Hungarian breed can be kept on a hectare, its production is the lowest among the 4 breeds. In addition, breeding costs are high which the low return level does not compensate. Another reason exists for the unprofitable breeding of Percheron as this breed has fairly good meat production. However, because of its high body weight a lower number of animals can be placed in one-hectare pasture. Therefore, the higher meat yield produced per hectare is not comparable with its high breeding costs.

Cecília Kósa
University of Kaposvár

The importance of the transaction costs

ABSTRACT

Transaction costs are the costs associated with carrying out a transaction. The transaction cost theory is one of the neo-institutional school's theories. This paper demonstrates the transaction costs, their characteristics, their importance in the operation of the institutions and their role in the food economy system. The study also presents the main factors for decisions to integrate the reasons why vertical integration exists and the possibilities to reduce transaction costs. The property rights theory and the agency theory – as the other theories of the neo-institutional school – are also presented in this paper.

The new institutional economics and its theories

In the new institutional economics the main unit of analysis is the institution and the role of the institution in the political and economic activities. The institutions have formal and informal rules, which govern or at least influence the behaviour of participants of the transactions. The formal rules include laws and regulations and the informal rules are the shared beliefs about acceptable and unacceptable behaviour.¹ The following rules are necessary to the institution's operation:

- set of property rights
- law
- custom
- rules of contract.²

One of the theories of new institutional economics is the *property rights theory*. This theory examines that how the property rights effect the participant's behaviour and the allocation of the goods. COASE (1937) in his classic paper on "The Nature of the Firm" describes that the obtaining, the validation and the transfer of property rights will result in transaction costs. The property rights theory is based on the following assumptions:

- each individual is trying to maximise his own benefits;
- the property rights determine the way of the use of the resources;
- the validation and the transfer of property rights will result in transaction costs.³

The other theory of the new institutional school is the *agency theory* that concerns problems within organisations where ownership and leadership are separate. At the core of the theory lies the relationship between a principal and the agent, for example between the members of a co-operative and the directors of the co-operative. The agent is signed to carry out something for the benefits of the principal, which means that the agent can make independent decisions and act opportunistically against the principal. The relationship between them can be defined by contract, but it may be difficult for the principal to hinder the agent from acting in his/her own interest.

The agent usually has superior knowledge and that can lead to agency problems. The agency problems can cause extra costs for the principal.⁴ The problems can encounter because of the *hidden action* and the *hidden information*. Both problems exist because of the *unobservability* and the *inaccessibility* of the information. *Asymmetric information* is a reachable, but asymmetrically distributed information that may result

from either hidden information or hidden action.⁵ Hidden information is information about the contract that is held by one party but that other parties do not hold or cannot learn. A hidden action is an action that cannot be observed by one party.⁶

The agency theory's assumptions are:

- the theory treat relations between economic actors;
- the actors are trying to maximise their individual utility but with limited information;
- relations between actors can be regulated (more or less) by contract, however there are costs related to establishing and monitoring a contract.⁷

Transaction cost theory

Transaction costs are the costs of organising and transacting exchanges. They include the information costs and the costs of negotiating and enforcing contracts. Transaction costs also include the costs associated with the consequences of opportunistic behaviour and the costs of trying to prevent it. They consist of all the costs that a firm, a consumer or any actor has when exchanging goods, services and information with other actors.

The transaction costs first were described by COASE 's (1937) "Nature of the Firm". Other important works about transaction cost economics were written by WILLIAMSON (1975, 1985), KLEIN and ALCHIAN (1978) etc.⁸

The transaction costs are divided into three categories:

- information costs,
- negotiation costs,
- monitoring costs.

Information costs include the costs of obtaining price and product information and the costs of identifying suitable trading partners. *Negotiation costs* are the costs of physically carrying out the transaction and may include commission costs, the costs of physically negotiating the terms of an exchange, and the costs of drawing up contracts. *Monitoring or enforcement costs* include the costs of ensuring that the terms of the transaction are adhered to by other parties to the transaction.

The transaction costs – according to the date of entering into a contract – can be divided into two categories: *ex ante* and *ex post* costs. *Ex ante* costs arise before you make a deal and *ex post* costs arise after you make a deal.

The *ex ante costs* include:

- costs of gathering information
- costs of processing that information
- costs of coming to a decision.

The *ex post costs* include the following costs:

- costs of monitoring performance
- costs of enforcing the contract.⁹

Contracts play an important role in transaction cost analysis because the existence of a contract can protect the parties from opportunistic behaviour thereby can lower the costs of the transaction. However not all contracts are effective. A *complete contract* is a contract in which the rights, responsibilities and actions of the involved parties are fully specified. Three factors can contribute to *incomplete contracting*: bounded rationality, difficulties in specifying or measuring performance and asymmetric information.¹⁰

WILLIAMSON includes three important and behavioural assumptions regarding economic actors: *bounded rationality*, *opportunism* or *strategic behaviour* and *hazard neutrality*. *Bounded rationality* means that people have limited information and limited

ability to process it. It also means that the capacity of human beings to formulate and solve complex problems is limited. When a person cannot gather, process and consider all information he cannot maximise his utility. To obtain and process information is costly. Bounded rationality will cause a problem only in environments that are characterised by *uncertainty*.

WILLIAMSON describes *opportunism* as a 'self interest seeking behaviour', that simply means that someone is trying to exploit a situation to his/her own advantage. WILLIAMSON does not say that everybody behaves opportunistically. He only assumes that some people might act opportunistically sometimes and that is difficult or impossible to distinguish *ex ante* (that is before you make a deal) honest people from dishonest people. The opportunistic behaviour can occur *ex ante* and *ex post*. *Ex ante* opportunistic behaviour can occur only when there is asymmetric information.¹¹

WILLIAMSON suppose that the parties act without the influence of the hazard. That seems very simple and unreal because the parties during the decision-making do not act by hazard neutrality.

Explanations to vertical integration

Transactions can take place across markets and within organisations. Whether a transaction is allocated to the market or to an organisation, one thing is common: they both want to minimise their costs. COASE sought to explain why so much economic activity occurs within formal organisations or firms. COASE's explanation was that when the transaction costs of market exchange are high, it might be less costly to co-ordinate production within a firm instead of a market. Therefore *firm exist because in some cases the costs of internal co-ordination are lower than the costs of market transactions*.¹² WILLIAMSON describes that although other reasons for vertical integration exist, *transaction cost economising is the main factor responsible for decisions to integrate*.¹³

Vertical integration means co-ordinating arrangements in which markets are replaced by contractual or ownership arrangements between successive stages in the production-distribution chain. Explanations for vertical integration having transaction cost origin may be examined through dimensions of transactions, which are asset specificity, uncertainty, frequency and externalities.¹⁴

Transaction specific assets mean assets/investments whose value in every other area than in their intended use is much lower. *Agricultural production* has investments that have characteristics of transaction specificity. Investments such as possible preparation of fields to a specific purpose, knowledge about specific conditions etc. have very little value in any other purposes than in the production of the intended product. Because these investments can lose their value if the circumstances change, the possibility of these situations is prevented by special arrangements, often by vertical integration. At the *processing level* sometimes transaction specific investments are made for research and product development. In order to protect these investments special arrangements are made with packaging, advertising etc. Another investment is the establishment of *brand name*.¹⁵

WILLIAMSON describes three different types of asset specificity: site-specificity, physical asset specificity and human asset specificity. An example for *site specific assets* can be a store whose value after the construction of a new road far away from the site of the store, is almost nothing. *Physically specific assets* can be demonstrated with a special purpose machine that can be efficient in its intended use, but its properties are less suitable for regular work. *Specific human assets* can include among others special

education or special knowledge through experience. They become more important as the product becomes more complicated.

Uncertainty seems to have connections with bounded rationality and opportunism. Bounded rationality makes it difficult to prepare for all the possible alternatives and consequences in the decision-making process. Opportunistic behaviour can bring incomplete, distorted or intendedly wrong information into the decision-making process.¹⁶

The agricultural product's uncertainty is caused by nature. Uncertainty in agricultural production also includes the risk of political uncertainty. Building a transaction specific investment and a brand name are long term commitments. Development of a new product can take years. Reducing this kind of uncertainty must protect uncertainty concerning changes in the environment during that period. Vertical integration is an efficient tool to control the production-distribution chain against such uncertainties.¹⁷

When asset specificity is high the transactions are carried out within organisations rather than across markets. However to set up a vertically integrated firm involves certain fixed costs. The costs of a specialised vertically integrated structure are more easily recovered for high *frequency* transactions. Hence frequency is the third relevant dimension of transactions.¹⁸

By *externalities* is meant effects of production having an impact on other parties directly not involved in the exchange. The purpose of the parties that they want to reduce the externally cost is sometimes impossible or does not worth it, because of the amount of the transaction costs.¹⁹

Table 1. assumes the effect of the dimensions of transactions on the costs. For transactions with high asset specificity the costs of market transactions are high. Because of the advantages of the specificity the production costs are going to reduce. With the increasing of the uncertainty the ex ante and ex post costs are going to rise. The uncertainty directly does not have an influence on the production costs. The frequency is going to reduce both the transaction and the production costs.

Table 1.

The effect of the dimensions of transactions on the costs

	TRANSACTION SPECIFIC ASSETS	UNCERTAINTY	FREQUENCY
PRODUCTION COSTS	<i>REDUCTION</i>	<i>NO INFLUENCE</i>	<i>REDUCTION</i>
TRANSACTION COSTS	<i>INCREASE</i>	<i>INCREASE</i>	<i>REDUCTION</i>

Source: Kieser (1995)

The reduction of the transaction costs

The possibilities for reducing the transaction costs are the following:

1. *The development of the information-system* that can include for example the use of the computer, the Internet or the organisation of the economic parties.
2. *The foundation of market organisations* in order to get more information, to reduce information costs, to fix the prices or to organise the transaction.
3. *Organising the parties of the transaction* in order to carry out practised transactions and reduce the information and monitoring costs.
4. *Internalise the transaction costs* through the integrate of the parties of the transactions, that can be realised for example with establishing co-operatives.²⁰

“The co-operative is a special kind of transaction and co-ordination mode. The members of the co-operative, who, in principle, rule the co-operative, have a relationship with it, which is close to integration, at least as a group. Thus, the co-operative has obligations toward its members. But the obligation is not reciprocal. The co-operative usually has no authority that it can exercise over its members. This means that it is not a question of vertical integration between member firms and the co-operative. Nor is the co-operative a mode of horizontal integration – although a bargaining co-operative may be close to it. The member firms are independently owned, represent independent profit centres and act independently, except when they have agreed on the joint ownership of the co-operative’s firm(s) or have negotiated agreements to act collectively.”²¹

Measuring the importance of the transaction costs – an empirical study by Hobbs²²

One criticism of the transaction cost theory that its theoretical development has not been accompanied by successful measurement of transaction costs. Empirical analyses of the effects of transaction costs on vertical integration are limited. The reason for that can be explained with the nature of the transaction costs. Unlike physical production costs, transaction costs are not easy to separate from other managerial costs. The nature of the economic institution means that the *costs of the operation are not easy to quantify*. HOBBS (1997) says that the analysis that measures the importance of individual transaction costs in determining vertical co-ordination outcomes may be a good approach.

HOBBS was examining in his study the slaughter cattle marketing in the UK, the transaction cost’s influence in the farmer’s choice of marketing channel and through this the fact that the changes in transaction costs will alter the proportion of cattle sold through auctions or directly to packers.

The hypothesis that a producer’s choice between live-ring auction and direct-to-packer sales is influenced by *transaction costs* and *producer/farm characteristics* was tested using data collected from about 100 cattle producers across Northeast Scotland in 1993.

The *dependent variable* in the analysis was the proportion of the cattle sold by live-ring auction. The *independent variables* were the transaction costs and the farm/producer characteristics. The transaction costs were divided into three categories: *information costs*, *negotiation costs* and *monitoring costs*. As *information costs* he was examining for example the price uncertainty, the auction and the direct sale information costs. Under *negotiation cost* HOBBS meant transportation costs, the speed of payment, the risk of nonsale, the time spent at the auctions etc. HOBBS defined *monitoring costs* as the auction and direct sale shrinkage damage, the carcass damage or the grade uncertainty. From the *socio-economic and farm characteristic variables* he examined the frequency of marketings, the farm-structure, the farmer and so on.

HOBBS results were the following: The proportion of cattle sold through auctions was influenced *positively* by the grade uncertainty surrounding direct-to-packer sales and *negatively* by the risk that cattle may not sell at the auction, the time spent at the auction and the adequacy of packer procurement staff.

“The study has shown that some transaction cost variables were significant in influencing the producer’s choice of vertical co-ordination form. The fact that it was possible to obtain empirical measurements of the importance of transaction costs in determining vertical coordination is as significant as, if not more important than, the actual measurements themselves because it demonstrates that transaction cost economics can be applied empirically.”²³

Notes

1. SHAFFER, J. D. (1995). *Institutions, Behavior and Economic Performance; Comments on Institutional Analysis*. shaffer.txt at pilot.msu.edu Department of Agricultural Economics Staff Paper No. 95-52, Sept. 1995 Michigan State University
2. STAATZ, J. M. (1988). *The New Agricultural Economics: Applications of Transaction Cost/ Institutional Analysis to Agricultural Economics*. Seminar presented to the Scientific Society for Finnish Agriculture and Faculty of Agriculture and Forestry University of Helsinki. April 14, 1988 p.2
3. KIESER, A. (1995). *Szervezetelméletek*. Aula Kiadó, Budapest
4. NILSSON, J. (1998). *Agency Theoretical Problems in Co-operatives*. Paper presented at the International Co-operatives Research Conference "Values and Adding Value in a Global Context", arranged by the ICA Committee on Co-operative Research (ICACRR), on the 13-17th of May 1998 in Cork, Ireland p.3
5. DOUMA, S.-SCHREUDER, H. (1992). *Economic Approaches to Organisations*. Prentice Hall International (UK) Ltd, 1992 (First published 1991). pp. 102-107
6. ROYER, J.S. (1999). *Cooperative Organizational Strategies: A Neo-Institutional Digest*. Journal of Cooperatives, Volume 14. National Council of Farmer Cooperatives 50 F Street, NW, Suite 900 Washington, DC 20001 pp. 46-47
7. NILSSON, J. (1998). p. 1
8. ROYER, J.S. (1999). pp. 46-47
9. STAATZ, J. M. (1988). p.3
10. ROYER, J.S. (1999). pp. 46-47
11. DOUMA, S.-SCHREUDER, H. (1992). pp. 102-107
12. ROYER, J.S. (1999). pp. 46-47
13. WILLIAMSON, O. E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: The Free Press p.103
14. OLLILA, P.-NILSSON, J. (1995). *The Position of Agricultural Cooperatives in the Changing Food Industry of Europe*. Paper presented at the Workshop on "Institutional Changes in the Globalized Food Sector – Agricultural Cooperatives, Multinationals...", held at the European Institute for Advanced Studies in Management, Brussels, April 27-28, 1995 pp. 3-5
15. OLLILA, P.-NILSSON, J. (1995). pp. 11-13
16. OLLILA, P. (1989). *Coordination of Supply and Demand in the Dairy Marketing System*. Journal of Agricultural Science in Finland. VOL 61 N:o 3 pp.169-171
17. OLLILA, P.-NILSSON, J. (1995). pp. 11-13
18. DOUMA, S.-SCHREUDER, H. (1992). pp. 102-107
19. OLLILA, P.-NILSSON, J. (1995). p. 5
20. SZAKÁL, F. (1994). *A tranzakciós és szervezési költségek szerepe a mezőgazdasági struktúra átalakításában*. Gazdálkodás, XXXVIII. évf. 1. sz. pp.28-38
21. OLLILA, P.-NILSSON, J. (1995). p. 5
22. HOBBS, J. E. (1997). *Measuring the Importance of Transaction Cost in Cattle Marketing*. American Journal of Economics, 1997. November pp. 1083-1095
23. HOBBS, J. E. (1997). p. 1094

Molnár Csilla
Kaposvári Egyetem

Az egyes jövedelmi tizedek ételmszerfogyasztási szerkezetének vizsgálata kalcium- és foszforbevitel szempontjából

ABSTRACT

The decisive majority of our food contains much more phosphor than calcium, so on the basis of our total food consumption twice as much phosphor is taken in our body than calcium. On the basis of examining the food consumption of the different income deciles this unfavourable calcium – phosphor proportion of 1:2 does not change, which means that the phosphor redundancy is not compensated as a result of extra food consumption due to a better financial situation, what is more, it is slightly worse because of the consumption of carbonated soft drinks, which significantly increase the phosphor intake.

Milk and certain milk products have an outstanding role in supplying the body with the right amount of calcium, as the calcium – phosphor proportion of these products is physiologically satisfactory, and the calcium is absorbed from them completely. However, even those with the highest income do not consume enough milk and milk products to influence the calcium – phosphor proportion in favour of the calcium. Consequently low milk and milk product consumption lies in the background of unsatisfactory calcium intake.

BEVEZETÉS

Magyarországon táplálkozásunk egyik legnagyobb hiányossága a kalciumszegény étrend, aminek közvetlen vagy közvetett következménye számos évtizedek alatt kialakuló betegség. Mindenki által jól ismert az a tény, hogy a kellő mennyiségű kalcium és foszfor elengedhetetlen az egészséges csontozat és a fogak felépítésében. Az azonban már kevésbé köztudott, hogy a két elemnek egymáshoz viszonyítva megfelelő arányban és egyidejűleg kell a szervezetbe kerülnie ahhoz, hogy azok felszívódása és hasznosulása megfelelő legyen. Mivel a szervezetünk számára a nélkülözhetetlen kalciumot táplálékainkkal vesszük fel, a kielégítő kalciumellátottság többek között a felvett élelmiszerek összetételétől, mennyiségétől és az azokban lévő kalcium-foszfor aránytól függ. A jövedelmek differenciálódása következtében azonban az ételmszer-fogyasztásban is jelentős különbségek alakultak ki az egyes jövedelmi rétegek között. Így felvetődik a kérdés, hogy az anyagi helyzet alapján differenciálódott táplálékfogyasztás hogyan befolyásolja a kalcium- és foszforbevitelt, valamint a két elem egymáshoz viszonyított arányát a különböző jövedelmi deciliseknél.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A vizsgálat során kapott kalcium- és foszforbeviteli értékeket a különféle élelmiszerek kalcium és foszfor tartalmának valamint az egy főre jutó fogyasztásnak a szorzata adta ki. Az élelmiszerek kalcium és foszfor tartalmának meghatározását a Bíró-Lindner féle Tápanyagtáblázat adatai segítették elő. A számítások a KSH által 1998-ban közzétett jövedelmi tizedek szerinti háztartások egy főre jutó éves ételmszer-fogyasztása alapján történtek. Bár az ételmszer-fogyasztási adatok nem foglalták magukban a házon kívüli fogyasztást, a fenti kimutatás felhasználása mellett szólt, hogy a hozzáférhető statisztikák közül ez terjedt ki az élelmiszerek legszélesebb körére, továbbá kalcium- és foszforbevitel szempontjából a jövedelmi tizedek ételmszer-fogyasztásának külön-külön vizsgálatára is lehetőséget adott.

A kalcium és a foszfor táplálékokkal bevitt mennyiségének lehető legpontosabb, irodalmilag alátámasztott meghatározásához a különféle táplálékok igen részletes fejenkénti fogyasztási adatai szükségesek, mivel még az azonos csoportba tartozó élelmiszerek kalcium és foszfor tartalma is meglehetősen széles határok között mozog. E miatt az egyes ételmszer-féleségek kalcium és foszfor tartalmának átlagolásával nem nyerhető reális kép. Ez alól mégis kényszerű kivételt képeztek azok az azonos csoportba tartozó élelmiszerek, amelyek esetében a kalcium és foszfor tartalom közel azonos volt és a kiterjedt kutatómunka ellenére sem állt rendelkezésre részletes fogyasztási adat. Ezek közé tartoztak a borjú-, marha-, sertés- és libamáj, a szalámi és szárazkolbász, a fehér és félbarna kenyér, téli és nyári burgonya, valamint az ömlesztett sajtok.

Azoknál az ételmszereknél - Cola-félék, gyümölcslevek, méz - ahol mennyiségi fogyasztási adat nem állt rendelkezésre, a KSH által kiadott, háztartások 1998 évi kiadásainak részletes elemzése alapján adott ételmszerre elköltött pénzüsszegekből, valamint az 1998-as átlagárakból került kiszámításra a fogyasztás.

EREDMÉNY ÉS ÉRTÉKELÉS

Ételmszereink döntő többsége jóval több foszfort tartalmaz, mint kalciumot és bár számos ételmszer esetében találkozhatunk magas kalciumtartalommal azon ételmszerek köre igen szűk, amelyekben a két elem egymáshoz viszonyított aránya a kalcium javára tolódik el vagy megfelel a fiziológiás 1:1-es aránynak. Az 1. táblázat az egyes ételmszerek hozzájárulását mutatja be a kalcium- és foszforbevitelhez, valamint az egyes ételmszerek kalcium-foszfor arányát szemlélteti az 1998-as jövedelmek szerinti decilisenkénti átlagfogyasztás alapján.

1. táblázat

Az ételmszerek hozzájárulása a kalcium- és foszforbevitelhez, valamint a két elem egymáshoz viszonyított aránya

Ételmszer csoportok	Átlagfogyasztás kg, l/fő	Összes Ca bevitel mg	Összes P bevitel mg	Ca:P arány
Zöldség	50,0	11828	18680	1:1,6
Hazai gyümölcs	35,6	4750	6406	1:1,3
Déli gyümölcs	7,5	5767	5400	1,06:1
Gyümölcs lé	11,0	1210	1210	1:1
Burgonya	47,6	3808	26656	1:7
Liszt	21,4	2782	21400	1:7,7
Rizs	4,8	384	4320	1:11
Tojás	10,8	4200	25145	1:5,9
Tej	71,3	85560	49910	1,71:1
Érlelt sajt	1,8	11520	7600	1,5:1
Ömlesztett sajt	0,6	2520	5320	1:2,1
Vaj	0,7	175	140	1,25:1
Túró	3,0	2400	5760	1:2,4
Joghurt	8,5	10200	5950	1,71:1
Húsok	45,5	5773	88380	1:15
Cola-félék	16,0	0	45440	-
Méz	1,0	400	200	2:1
Összes bevitel mg	-	153277	317917	1:2,07
Napi bevitel mg	-	419,9	871,0	1:2,07

A táblázat adatai alapján megállapítható, hogy élelmiszereink döntő többsége foszfortúlsúlyos. Ez a húsonál igen jelentős, ami 15-szörös foszfortöbbletet jelent egységnyi kalciumra vetítve. Ilyen rendkívül kedvezőtlen kalcium-foszfor arányt a húson kívül csak a Cola-féléknél találhatunk, amelyek külön figyelmet érdemelnek, hiszen foszfortartalmuk igen magas, így jelentős mértékben járulnak hozzá a foszforbevitelhez, ám kalciumot egyáltalán nem tartalmaznak.

Másrészt a bennük található koffein fokozza a kalcium kiürülését a szervezetből¹, így a kalcium anyagcserét negatívan befolyásolják.

A kalcium-foszfor aránya szempontjából kedvezőbb a helyzet a gyümölcsöknél, ahol például a déligyümölcsöknél illetve a gyümölcsleveknél a két elem aránya megfelel a fiziológiás 1:1-nek. Azonban ismert, hogy a magas rosttartalom akadályozza a kalcium felszívódását² ezért, valamint egyes gyümölcsök szezonális elérhetősége miatt ezek nem tekinthetők stabil kalciumforrásnak.

Mind a kalciumtartalom, mind pedig a kalcium-foszfor arány szempontjából a tejtermékek tekinthetők a legmegfelelőbb forrásnak. Biológiai értéküket tovább növeli az a tény is, hogy belőlük a kalcium tejfehérjéhez kötötten maradéktalanul szívódik fel³.

A tejből készülő túrófélések és ömlesztett sajtok esetében azonban a gyártás során a foszfátos ömlesztőső miatt a tej kedvező kalcium-foszfor aránya a foszfor javára tolódik el, így a tejtermékek a két elem egymáshoz viszonyított aránya szempontjából kedvezőtlennek minősülnek.

Annak ellenére tehát, hogy magas kalcium beltartalmi értékekkel több élelmiszer csoport is rendelkezik, megfelelő kalcium-foszfor aránnyal csak a tejtermékek, a méz és a gyümölcsstartalmú üdítőitalok esetében találkozhatunk. Közülük a méz és a gyümölcsstartalmú üdítőitalok fogyasztása olyan alacsony, hogy valójában a tejtermékek képezik az egyetlen olyan élelmiszer csoportot, amely ellensúlyozhatja a foszfortúlsúlyos táplálékok kedvezőtlen hatásait. A fejlett országokban például 70-75% között mozog a tejtermékekből származó kalciumfelvétel, amivel, a húsfogyasztással felvett többlet foszfort kompenzálják. Sajnos azonban a hazai tej- és tejtermék-fogyasztás rendkívül alacsony és a helyzetet súlyosítja, hogy a különböző élelmiszerek fogyasztásának csökkenése elsősorban ezeket a termékeket érintette. Összességében elmondható, hogy a főbb élelmiszereinkkel kétszer annyi foszfor jut szervezetünkbe, mint kalcium, azaz a kalcium-foszfor arány az összfogyasztás alapján 1:2.

A jövedelmek differenciálódása következtében az élelmiszer-fogyasztásban is jelentős különbségek alakultak ki az egyes jövedelmi rétegek között (2. táblázat). Az alacsony jövedelműek jóval nagyobb arányban fogyasztották a táplálkozás-élettanilag korszerűtlen élelmiszereket. A legalacsonyabb jövedelműek tejtermék-fogyasztása 60%-a, zöldség-fogyasztásuk 38%-a, gyümölcsfogyasztásuk 25%-a volt a legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozók fogyasztásához viszonyítva. A jövedelmi helyzet tehát nagymértékben befolyásolja a fogyasztás összetételét és a különböző élelmiszerek iránti keresletet. Így felvetődik a kérdés, hogy az anyagi helyzet alapján differenciálódott táplálékfogyasztás hogyan befolyásolja a kalcium- és foszforbevitt, valamint a két elem egymáshoz viszonyított arányát a különböző jövedelmi deciliseknél.

Az 1. ábra a különböző jövedelmi tizedekbe tartozók napi kalcium- és foszforbevitt mutatja be a decilisenkénti élelmiszerfogyasztás alapján, összehasonlítva a tápanyag-beviteli referenciaértékkel⁴.

Általánosságban elmondható, hogy a magasabb jövedelműek mindenből többet fogyasztanak. A decilisenként növekvő élelmiszer-fogyasztás következtében mind a napi kalcium, mind a foszfor mennyisége növekszik. Ennek ellenére a napi kalciumbevitt még a legmagasabb jövedelműeknél is alatta marad a referenciaértéknek, amíg a foszforbevitt a 2. decilistől kezdve jóval meghaladja azt. Az ábra alapján kiszámítható, hogy a két elem

egymáshoz viszonyított mennyisége 1:2, amely minden jövedelmi kategóriánál közel egyforma. A foszfortúlsúly a 9. és a 10. decilisnél a legkedvezőtlenebb, ami 1:2,13 illetve 1:2,12 kalcium-foszfor arányban nyilvánul meg.

2. táblázat

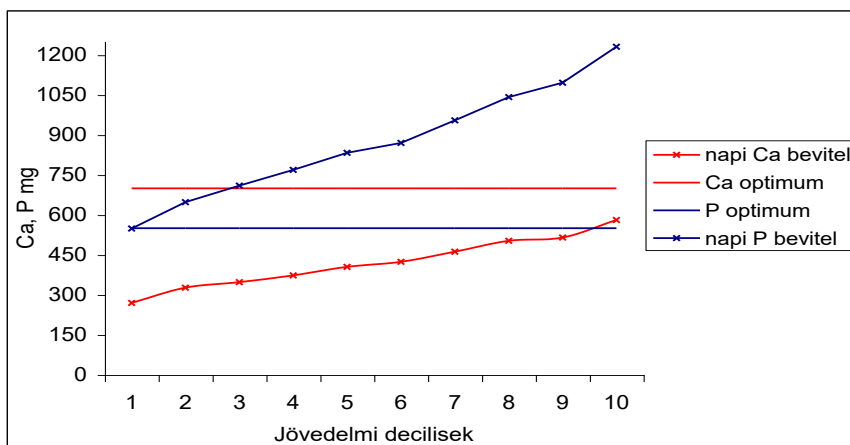
Az ételmszer-fogyasztás alakulása az egyes jövedelmi deciliseknél 1998-ban

Ételmszer csoport	Decilisek										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	X
	Fogyasztás kg, l/fő										
Zöldség	27,5	36,9	40,6	43,5	45,4	51,5	52,8	66,0	64,4	73,4	50,0
Hazai gyümölcs	16,4	20,2	25,9	29,3	29,8	35,7	38,9	44,0	50,4	65,8	35,6
Déligyümölcs	4,0	5,0	5,4	6,0	6,1	6,9	8,2	8,5	10,3	14,5	7,5
Gyümölcslé	4,8	7,4	7,8	8,7	9,3	9,0	11,1	12,1	14,0	25,0	11,0
Burgonya	37,7	39,2	41,5	46,3	46,0	51,8	54,4	55,3	51,0	52,8	47,6
Liszt	17,0	16,5	18,3	20,8	21,4	21,8	26,3	26,5	24,8	21,1	21,4
Rizs	3,7	3,8	3,9	4,4	4,7	4,8	5,6	5,6	5,6	5,7	4,8
Tojás	7,1	8,5	9,6	10,4	10,6	11,4	11,8	12,5	13,0	12,3	10,8
Tej	50,7	61,2	62,4	65,5	71,1	74,8	77,8	83,9	82,3	83,7	71,3
Érlelt sajt	0,8	1,0	1,2	1,4	1,8	1,5	2,0	2,14	2,6	3,75	1,8
Ömlesztett sajt	0,23	0,3	0,37	0,42	0,54	0,47	0,63	0,65	0,8	1,14	0,6
Vaj	0,5	0,6	0,5	0,8	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,9	0,7
Túró	1,7	2,1	2,3	2,9	2,7	2,8	3,2	3,7	3,9	4,9	3,0
Joghurtok	5,1	6,0	6,4	7,3	7,6	7,9	6,0	10,7	11,0	14,1	8,5
Húsfélék	28,2	33,6	35,5	41,3	45,5	44,6	50,7	54,8	58,8	60,7	45,5
Cola-félék	8,5	10,2	12,8	12,0	13,5	15,3	15,5	18,7	22,0	30,2	16,0
Méz	0,53	0,56	0,77	0,78	0,92	0,94	1,4	1,2	1,4	2,0	1,0

Forrás: KSH, IDF Bulletin 1998, Rabobank Hungária 1998, MTKI Pécs

1.ábra

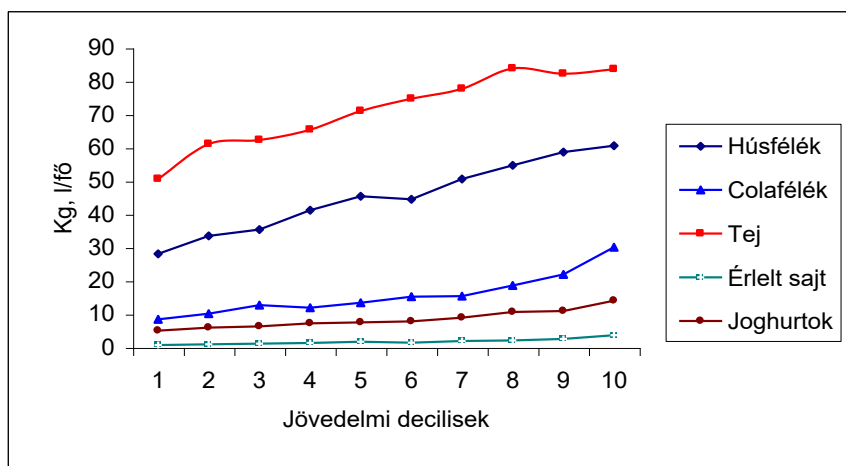
A felvett napi kalcium és foszfor mennyiség a tápanyag-beviteli referenciaértékekhez viszonyítva

Megállapítható, hogy a jobb anyagi helyzettel együtt járó többlet élelmiszer-fogyasztással a foszfortúlsúly nem kompenzálódik. Ha ennek okát vizsgálva élelmiszereink közül kiragadjuk a legmagasabb foszfor és kalcium beltartalmú, az 1. táblázatban dőlt betűvel jelölt táplálékokat, megállapítható, hogy a legfőbb kalcium és foszfor „hordozó” élelmiszerek fejenkénti fogyasztása szinte párhuzamosan növekszik, azaz a fogyasztás szerkezete a kalcium- és foszforbevitel szempontjából nem változik (2. ábra).

2. ábra

A legfontosabb kalcium és foszfor „hordozó” élelmiszerek fejenkénti fogyasztása

A grafikonok alapján szembevetendő, hogy még a magasabb jövedelmi kategóriákba tartozók sem fogyasztanak annyival több tejet és tejterméket, mint amennyi javíthatná a kedvezőtlen kalcium-foszfor arányt. Megfigyelhető, hogy - elsősorban - a 9. és a 10. decilisenél a foszforbevitelhez jelentősen hozzájáruló Cola-félék fogyasztása ugrásszerűen megnövekszik, amely 22 illetve 30 liter/fő fogyasztást jelent.

KÖVETKEZTETÉSEK

A magasabb jövedelem nem jelent feltétlenül az egészségesebb táplálkozás iránti elkötelezettséget - legalább is a kalciumbevitel szempontjából - illetőleg az alapvető étkezési szokások gyökeres változását. Ha azonban a jobb jövedelmi helyzet nem vonja maga után az egészségesebb táplálkozást, akkor a hangsúly a táplálkozási tradíciókra illetve azok hiányára tevődik, ami például az alacsony sajt, és savanyított tejtermék-fogyasztásban nyilvánul meg. A jövedelmi decilisek vizsgálata során nyilvánvalóvá vált, hogy a kedvezőtlen kalcium-foszfor arány a jobb anyagi helyzettel sem javul, mivel az élelmiszer-fogyasztás szerkezete kalciumbevitel szempontjából nem változik. A magasabb jövedelemmel rendelkezők ugyan több tejet és tejterméket fogyasztanak, mint az alacsonyabb jövedelműek, azonban azzal párhuzamosan növekszik a foszfortúlsúlyos élelmiszerek fogyasztása is. Ezek közül külön figyelmet érdemel a foszforbevitelhez nagymértékben hozzájáruló Cola-félék fogyasztása, mivel a reklámok és a divat hatására a tej „helyettesítő” termékévé váltak és még a legalacsonyabb jövedelmi tizedekben is jelentős mértékű a fogyasztásuk.

Jegyzetek

1. SCHAAFSMA, G. (1997): Bioavailability of Calcium. Bulletin of the International Dairy Federation, 322. 20-24.
2. SANDSTEAD, H.H. (1992): Fibre, phytates and mineral nutrition. Nutr. Rev., 50. 30-31.
3. SZAKÁLY, S. (1998): Az osteoporosis alimentaris prevenció eszközei a tejtermékekre vonatkozó propaganda - Összehasonlító elemzés. Diéta Magazin Orvosi Hírlevél, 9. 20-27.
4. BÍRÓ, GY., LINDNER, K. (1998): Tápanyagtáblázat. Medicina, Budapest.

Molnár Csilla
Kaposvári Egyetem

A Kalcisajt ételmiszerfogyasztásban betöltött szerepe és hatása a kalcium-foszfor arányra

ABSTRACT

In Hungary in the last few years milk and milk product consumption has decreased radically. As they are irreplaceable resources of absorbable calcium low milk and milk product consumption lies in the background of unsatisfactory calcium intake.

Kalcisajt containing added calcium could be a solution for this complex problem, as these milk products contain concentrated calcium in a form that it can be perfectly absorbed. If the actually purchased soft cheeses were replaced 100% or 50% by Kalcisajt, it would result in a significant increase of the calcium intake. In the case of a 100% replacement the amount of the calcium and phosphor taken in increases significantly as compared to the amount calculated on the basis of the actual consumption, and the amount of calcium and phosphor in relation to each other reaches 1:1,31 proportion.

However, there is very little probability of this favourable status being reached in reality in the short term, as it would mean that the consumers completely give up their favourite brands they preferred so far. In the case of a 50% replacement the proportion of calcium and phosphor in relation to each other is 1:1.6, which can be regarded as very favourable as compared to the 1:2 calcium - phosphor proportion calculated on the basis of the actual food consumption. On the basis of the model calculations it can be stated that without any extra expenses, partly to the detriment of traditional alternative products, a calcium – phosphor proportion approaching the ideal could be reached, which justifies the outstanding nutritional role of milk products containing added calcium.

BEVEZETÉS

Napjainkban kiemelt hangsúlyt kap a helyes táplálkozás fontossága, egyre több figyelmet szentelnek a helytelen étkezési szokások miatt kialakuló betegségek megelőzésére. Táplálkozásunk egyik legsúlyosabb hiányossága a kalciumszegény, ám foszfortúlsúlyos étrend, amely többek között a táplálkozási szokásokra vezethető vissza. Táplálékaink közül a legfontosabb, jól hasznosuló kalciumforrást a tej és a különféle tejtermékek jelentik, amelyek rendszeres fogyasztásával fedezhető az átlagos napi kalciumszükséglet. Hazánk-ban a tej- és tejtermék-fogyasztás az elmúlt tíz évben drasztikusan visszaesett, amely nemcsak a lakosság egészségi állapotára van negatív hatással, hanem a tejgazdaságot is kedvezőtlenül érinti. Ez a probléma volt az alapja annak a kutatómunkának, amely az egyes tejtermékek kalciummal való dúsítására irányult.

A Pécsi Magyar Tejgazdasági Kísérleti Intézetben olyan új eljárásokat dolgoztak ki, amelyek révén lehetőség nyílt különböző tejtermékek kalciummal való dúsítására³. Ezeknek a fejlesztéseknek az eredményeként jelentek meg a piacon többek között a különböző ízesítésű Kalcisajtok. Ezek a tejtermékek koncentrált, jól felszívódó kalciumtartalmuknál fogva megoldást jelenthetnek az említett kalciumhiányos táplálkozás mérséklésében, így a betegségek megelőzésében⁴.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A vizsgálat során kapott kalcium- és foszforbeviteli értékeket a különféle ételmszerek kalcium és foszfor tartalmának valamint az egy főre eső fogyasztásnak a szorzata adta ki. Az ételmszerek kalcium és foszfor tartalmának meghatározását a Bíró-Lindner féle Tápanyagtáblázat adatai segítették elő¹. A számítások a KSH által 1998-ban közzétett jövedelmi tizedek szerinti háztartások egy főre jutó éves ételmszer-fogyasztása alapján történtek².

A modellszámítások a hagyományos ömlesztett sajtok Kalcisajttal történő 50 és 100%-os helyettesítésének kalcium- és foszforbevitelre gyakorolt hatását mutatják be. Mind a modellszámításoknál kapott kalcium- és foszforbeviteli érték, mind a táplálékokkal ténylegesen szervezetünkbe jutó kalcium és foszfor mennyiség viszonyítási alapjául az Európai Unió speciális Tudományos Bizottságának 1992-ben elfogadott tápanyag-beviteli referenciaérték szolgált. Ez az érték napi 700 mg kalciumnak, amíg a foszfor esetében napi 550 mg-nak felel meg, amely adott népességcsoport csaknem valamennyi tagjának (97,5%) szükségletét kielégíti¹.

EREDMÉNY ÉS ÉRTÉKELÉS

A Pécsi magyar Tejgazdasági Kísérleti Intézet kutatói olyan új eljárást dolgoztak ki, amelynek révén lehetőség nyílt az ömlesztett sajtok kalciummal való dúsítására. Ezek a termékek a bennük lévő nagymennyiségű és tökéletesen felszívódó kalcium miatt nemcsak a kalciumszegény étrend kiegészítőjeként játszanak fontos szerepet, hanem a felvett ételmszerekkel szervezetünkbe jutó kalcium és foszfor kedvezőtlen 1:2 arányát is nagymértékben javítják.

Ezt támasztják alá azok a modellszámítások, amelyek során azt feltételezzük, hogy a fogyasztók a ténylegesen megvásárolt cikkelyes ömlesztett sajtok helyett 50, illetve 100%-ban Kalcisajtot vásárolnak és fogyasztanak. Ennek a kalcium és foszfor bevitelre valamint a kalcium-foszfor arányra gyakorolt hatását az 1. és 2. ábra szemlélteti összehasonlítva a ténylegesen felvett kalcium és foszformennyiséggel, valamint az EU referenciaértékkel (optimum).

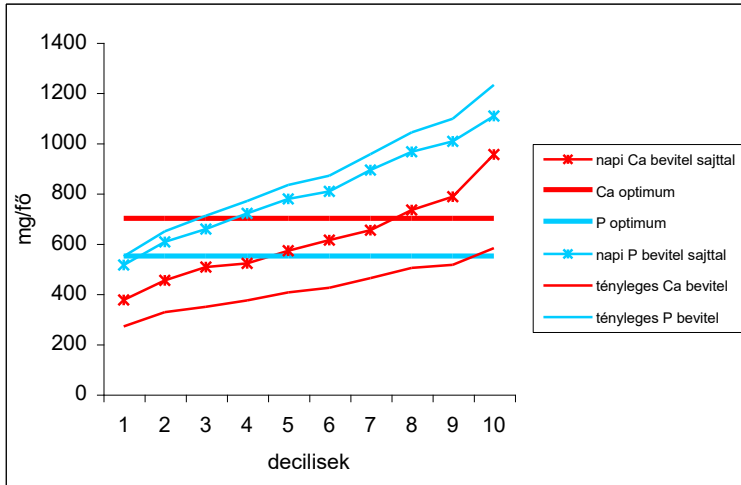
Az 1. ábra alapján megállapítható, hogy a hagyományos ömlesztett sajtok Kalcisajttal történő 100%-os helyettesítésekor a bevitt kalcium- és foszformennyiség jelentősen megnövekedik a tényleges fogyasztás alapján számított mennyiséghez képest. A modellszámítás alapján a bevitt kalciummennyiség a 8. decilistől kezdve meghaladja a 700mg-os referenciaértéket. A kalcium-foszfor egymáshoz viszonyított mennyisége eléri az 1:1,31 arányt, ami a ténylegesen felvett ételmszerekkel szervezetünkbe kerülő kalcium és foszfor 1:2 arányához viszonyítva – bár nem éri el a fiziológiás 1:1 arányt – igen jelentős javulásnak minősül. A legkedvezőbb a két elem egymáshoz viszonyított mennyisége a 10. decilisnél, ez 1:1,16 kalcium-foszfor arányt jelent, ami a többi jövedelmi tizedhez képest jóval magasabb ömlesztettsajt-fogyasztásnak tudható be.

Annak azonban, hogy ez a kedvező állapot a valóságban is kialakuljon kicsi a valószínűsége, hiszen ez azt feltételeznél, hogy a fogyasztók teljes mértékben lemondanak addig preferált kedvenc ömlesztett sajt márkájukról és helyette kizárólag Kalcisajtot vásárolnak és fogyasztanak. Ezért célszerű egy olyan modell vizsgálata is, amely az ömlesztett sajtokat csak részben helyettesíti a kalciumban dúsított termékkel.

A 2. ábra a hagyományos ömlesztett sajtok Kalcisajttal történő 50%-os helyettesítésével elérhető kalcium- és foszforbeviteli értéket mutatja be.

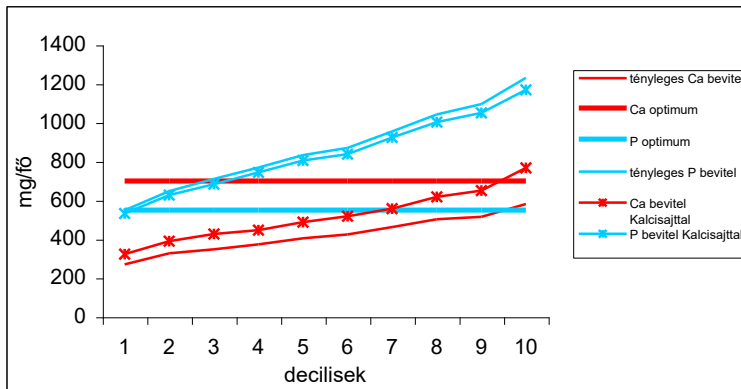
1. ábra

A kalcium- és foszforbevitel alakulása hagyományos ömlesztett sajtok Kalcisajttal történő 100%-os helyettesítésekor

2. ábra

A kalcium- és foszforbevitel alakulása hagyományos ömlesztett sajtok Kalcisajttal történő 50%-os helyettesítésekor

Bár a hagyományos ömlesztett sajtok Kalcisajttal történő 50%-os helyettesítése esetén a bevitt kalcium csak a 10. jövedelmi decilisnél haladja meg az EU referencia értéket, mégis a kalciumbevitelre gyakorolt hatása minden decilisnél jelentősen megnöveli a bevitt kalcium mennyiségét a tényleges fogyasztáshoz képest. A bevitt kalcium és foszfor egymáshoz viszonyított mennyisége 1:1,6, ami a 100%-os helyettesítéshez viszonyítva tágabb arányt jelent, ám a tényleges 1:2-es arányt tekintve mégis kedvezőnek minősül.

KÖVETKEZTETÉSEK

A modellszámítások alapján megállapítható, hogy többletkiadás nélkül, a hagyományos alternatív ömlesztett sajtok fogyasztását részben vagy egészen Kalcisajttal kiváltva elérhető egy az ideálist közelítő kalcium-foszfor arány. A ténylegesen megvásárolt és elfogyasztott hagyományos cikkelyes ömlesztett sajtok Kalcisajttal történő fele arányú helyettesítése reális cél lehet a táplálkozási szokások befolyásolása során. Ez esetben a fogyasztót nem arra kell ösztönözni, hogy többet költsön ömlesztett sajtokra és joghurtokra vagy, hogy teljesen mondjon le addigi kedvenc márkáiról, hanem, hogy többletkiadás nélkül egészségét szem előtt tartva változtasson táplálkozási szokásain.

A Kalcisajt táplálkozásban betöltött jelentős szerepe ellenére azonban az alacsony kalciumbevitel és az ezzel együtt járó kedvezőtlen kalcium-foszfor arány nem befolyásolható ennyire egyszerűen, hiszen a kalcium felszívódása az élelmiszerekből több tényező együttes függvénye úgy, mint az egészségi állapot, életkor stb. Az alacsony kalciumbevitel problémája így elsősorban az étkezési szokások helyes irányba történő befolyásolásával orvosolható, aminek fontos lépése a fogyasztók megismertetése a kalciumban dúsított termékekkel és azok jelentőségével. A megfelelő és korrekt tájékoztatás segítségével a Kalcisajt kiemelkedő szerepet foglalhat el az egészségvédő élelmiszerek piacán.

Jegyzetek

1. BÍRÓ, GY., LINDNER, K. (1998): Tápanyagtáblázat. Medicina. Budapest
2. KSH (1998) Statisztikai évkönyv. Budapest.
3. SZAKÁLY, S., SCHAFFER, B.: (1994): Sajtömlesztés ömlesztősó nélkül. II. kalciumdúsítás. Tejgazdaság. 54 (1) 17-19.
4. SZAKÁLY, S., SCHAFFER, B., PALLAGI, G., FIGLER, M.: Sajtömlesztés ömlesztősó nélkül. III. kalciumfelszívódás. Tejgazdaság. 54 (1) 20-21.

Tamaskovics Erika - Tosetto Antonella - Tütő Eszter
Kaposvári Egyetem

Az Előcsatlakozási Alapok néhány főbb jellemzője

ABSTRACT

The European Union created three pre-accession funds to help Hungary and other candidate countries from the Central and Eastern region: the PHARE, SAPARD and ISPA.

Our article deals with PHARE and SAPARD in greater detail. These programmes aim to help the applicant countries politic and economic structur transformation. There proceeds does not lie in pecuniary means but in the practice we obtain in receiving EU assistance. Hungary should benefit the improvement of the ability for cooperation on the first place with the possibility given by Pre-accession funds.

Knowing the EU's „rules of game”, as a state having full-membership they would succesfully get to EU applied aiding resources. The amount of money supplied by these programmes is not nearly as big as the national branch aiding.

Az Előcsatlakozási Alapokhoz a PHARE (Poland-Hungary Assistance for the Restructuring of the Economy – **Lengyel-Magyar Segélyprogram a Gazdaság Újjáépítésére**), a SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development – **Különleges Segélyprogram a Mezőgazdaság és Vidékfejlesztés számára**) és az ISPA (The Instrument for Structural Policies for Pre-Accession – **A Strukturális Politikák Eszköze az Előcsatlakozás Időszakában**)) elnevezésű EU-s támogatási eszközök tartoznak. Ezek az alapok azt a célt szolgálják, hogy az EU tagjelölt országok kiépíthessék EU-konform intézményrendszerüket, megtanulhassák, hogyan kell a közösségi alapokból a meghatározott célok megvalósításához pályázni, támogatást nyerni. Megismerve az uniós „játékszabályokat”, az EU teljes jogú tagjaként ők is sikeresen juthatnak az EU-ban alkalmazott támogatási forrásokhoz. Az előcsatlakozási programok által biztosított összeg meg sem közelíti a nemzeti ágazati támogatások nagyságát. Hozadéka nem az anyagiakban rejlik, hanem abban, hogy általuk az érintett országok felkészülhetnek az uniós támogatások fogadására. Az előcsatlakozási alapok nyújtotta lehetőséggel Magyarország elsősorban az együttműködésre való képesség javulását profitálhatja. A szóban forgó támogatási formák közül az Ispa elnevezésű programra csak röviden térünk ki, figyelmünket elsősorban a Phare és a Sapard programokra összpontosítjuk.

A PHARE TÁMOGATÁS

A **Phare** – támogatást, mint a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) segélyprogramját 1989 decemberében hozta létre az Európai Közösségek (EK) Tanácsa azzal a céllal, hogy elősegítse Magyarország és Lengyelország mielőbbi felkészülését az EU csatlakozásra, támogassa a demokráciába és a piacgazdaságba való átmenetet, vagyis a politikai és gazdasági szerkezetátalakulását. A részletes végrehajtási szabályzatot 1990 szeptemberében fogadták el, s még ugyanebben a hónapban a Magyar Köztársaság és az EU Bizottsága megkötötte a Keretmegállapodást, ami a támogatás odaitélését és felhasználásának jogi pénzügyi és adminisztratív vonatkozásait és a kedvezményezett ország jogait és kötelezettségeit foglalja magába.

1993-ra kibővítették a *Phare-támogatásban részesülő országok* sorát. Jelenleg Magyarország, Lengyelország, Albánia, Románia, Észtország, Lettország, Litvánia és Szlovénia tartozik a kedvezményezett országok közé.

Az Unió legfőbb fóruma az Európa Tanács, amely szervezet az 1993-as koppenhágai ülésen meghatározta az u.n. *Koppenhágai Kritériumokat*, amik a csatlakozni kívánó országok uniós taggá válásának fő feltételeit a következők szerint fogalmazza meg:

- „Az intézményrendszer stabilitása, amely biztosítja a demokráciát, a törvények betartását, az emberi jogokat, az emberi jogok tiszteletben tartását és védelmét.
- A működő piacgazdaság, és az EU-n belüli piaci versenyképesség.
- A tagsággal járó kötelezettségek elfogadásának képessége, kitartás a politikai, gazdasági és pénzügyi unió céljai mellett.”¹

Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Macedónia és Horvátország éppen ezen a kritériumok be nem tartása miatt veszítette el jogosultságát a támogatásból való részvételére. Csehország és Szlovákia pedig más programot működtet.

Az 1994-es esseni ülésen az Európa Tanács elfogadta az *előcsatlakozási stratégiát*, amely többek között az infrastruktúrális és nagyberuházási Phare-támogatás keretét 15%-ról 25%-ra bővítette az összes EU-s támogatáson belül. „...az évenkénti programozás mellett életbe léptették a középtávú tervezést. Ennek megfelelően 1995-től kezdődően az új ötéves indikatív program (szándékprogram) keretében Magyarországon is egyre nagyobb súlyt kaptak a közvetlenül a csatlakozást szolgáló- jogharmonizációs, szakemberképzési, közigazgatás-fejlesztési projektek.”² Ezáltal a Phare komplex fejlesztési programmá nőtte ki magát. Lehetőség nyílt strukturális reformok, valamint intézményfejlesztés hatékony megvalósítására. Ettől az időtől kezdve egészen 1999-ig a támogatások felhasználása ún. „*alulról felfelé*” (*bottom up*) típusú tervezéssel dőlt el, vagyis a kedvezményezett ország kormányának javaslata szerint.

1997-ben az Európai Bizottság elkészítette az „*Agenda 2000*” dokumentumcsomagot, amely az EU fő fejlesztési területeit és irányelveit vázolta fel. Emellett kiadtak egy ún. Csatlakozási Partnerség (CSP) dokumentumot, amely kijelölte azokat a területeket, amelyeken a Bizottság országvéleményén alapuló megítélése szerint az egyes országoknak fejlődniük kell ahhoz, hogy eleget tudjanak tenni a tagság feltételeinek. Az AP foglalja magába a különböző támogatásokat, ezzel együtt a Phare-t is.

A csatlakozási tárgyalások 1998 tavaszán kezdődtek meg az 5 pályázó országgal (Magyarország, Lengyelország, Észtország, Cseh Köztársaság, Szlovénia). Ez évtől kezdődően lépett életbe a Phare Új Orientációja, amely kimondta, hogy „a Phare kizárólag a sikeres csatlakozáshoz megoldandó feladatokra koncentrálhat.”³ Ezek közé tartoztak az AP által meghatározott prioritások, intézményfejlesztés és beruházás támogatása. Itt már az ún. „*felülről lefelé*” (*top down*) tervezés valósult meg.

A Phare fontosabb programjai

Intézményfejlesztési programok: „a közigazgatás fejlesztését célzó jogalkotási, ismeretátadó, képzési programok.”⁴ Ezen támogatások célja, hogy a csatlakozni kívánó ország közigazgatása alkalmassá váljon a Közösségi vívmányok (Acquis Communautaire) átvételére és alkalmazására. Ebben a Nemzeti Program van a segítségére, amely azokat az Országprogram részleteket határozza meg, amellyel az adott ország teljesíteni akarja a koppenhágai kritériumokat. ***Preferált szektorok:*** pénzügyi, agrár, környezetvédelmi, bel- és igazságügyi területek, társadalmi és szakmai érdekképviseletek.

Az Európai Bizottság a *Twinning* (ikerkapcsolat) rendszeren keresztül kívánja a tagjelölteket az „Acquis” minél hatékonyabb átvételében segíteni. A *Twinning* a kedvezményezett országok és a tagállamok társintézményei, hatóságai (államigazgatási-országos, regionális, helyi szinten- szakmai, szakértői és magán szektor) közötti együttműködés, mely kapcsolat fő célja az adott intézmény felkészítése a csatlakozásra.

A *Twinning* elsődleges célterületei:

- mezőgazdaság,
- környezetvédelem,
- pénzügy és
- bel-és igazságügy.

A jelenleg futó projektek közül több, mint 30 rendelkezik *twinning* elemmel.

Beruházási programok: célja a Közösségi joganyag átvételéhez kapcsolódó, ahhoz szükséges beruházások támogatása. Ez egyrészt magába foglalja bizonyos eszközök beszerzését, építkezések megvalósításának elősegítését, másrészt előnyben részesíti többek között a társadalmi, gazdasági kohéziót erősítő kezdeményezéseket, a közlekedést, a környezetvédelmet és az energiapolitikát.

2000-től nagyobb szerepet kap a Strukturális Alapok fogadására való felkészülés, vagyis különös hangsúlyt fektetnek a területfejlesztés, munkahelyteremtés, felnőttoktatás feladataira.

A beruházási projektek tekintetében nagy jelentősége van a nagy infrastruktúra projekteknek és a horizontális alapoknak. (lásd lent)

Phare pénzek, azaz vissza nem térítendő támogatások

1. táblázat

Magyarországi PHARE-keretek

Év	Összeg, millió euró
1995	92
1996	101
1997	104
1998	87
1999	123
2000	107

Forrás: Agrár Európa 2000. október, 31 old.

A *Phare* támogatások, habár első látásra hatalmas összegnek tűnnek, a beruházások költségigényének csak egy kis hányadát teszik ki. *A Phare pénzek* feladata, hogy úgymond *katalizátor szerepet játszanak a társfinanszírozású beruházások megvalósításában*. A támogatás elnyeréséhez mindenképpen szükséges saját forrás megléte. Emellett a kedvezményezett országok igénybe vehetik a különböző nemzetközi fejlesztési intézmények (IFI, EBRD, EIB, IBRD) által nyújtott kedvezményes hiteleket. A közösségi támogatás mértéke maximálisan 50% lehet, a másik 50%-ot a kedvezményezett ország kormányának és a pályázónak kell biztosítania. Kivételes esetekben (például szakképzés, oktatás finanszírozásakor) az EU forrás elérheti a 75%-ot is.

A Phare pénzek, mint vissza nem térítendő támogatások nem ad hoc jellegűek. Az Európai Uniónak nem az a célja, hogy ingyen pénzeket, adományokat osztogasson, hanem „szigorúan megválogatott, a donor és a kedvezményezett számára egyaránt fontos projektekbe.”⁵⁵ kíván beruházni. Éppen ezért az EU csak részletesen kidolgozott, átlátható tervekkel hajlandó foglalkozni, amelyek egyértelműen a csatlakozást szolgálják és beleilleszkednek egy régió vagy ágazat gazdasági- szociális fejlődését elősegítő hosszú távú tervbe, azon belül az ország komplex fejlesztési tervébe. Ezeket a stratégiai terveket a kormányzatnak, regionális hatóságoknak kell kidolgoznia.

A támogatás alapja a Pénzügyi Memorandum, amely az Európai Bizottság és a tagjelölt ország által aláírt nemzetközi megállapodás. A Pénzügyi Memorandum olyan országos szintű, stratégiai célkitűzésekre épülő programokat tartalmaz, amelyeket a Csatlakozási Partnerség és a Nemzeti Terv által elsődlegesen meghatározott területeken kívánnak végrehajtani.

A pályázat menete 3 szakaszból áll:

- a. Először a kormányzat pályázik az ágazatok és régiók programjaival a Pénzügyi Memorandumban lefektetett feltételek alapján.
- b. Másodsor vállalatoknak, civil szervezeteknek van lehetőségük pályázni ágazati vagy regionális program keretében megvalósuló kisprojektre.
- c. A harmadik lépésben pedig kereskedelmi, építőipari és szolgáltató cégek, vállalkozások pályázhatnak az EU és a Phare országok területéről. Ennek fejében magyar cégek is pályázhatnak az EU-ban illetve bármely Phare országban meghirdetett projektre.

A támogatásokat közbeszerzési eljárások útján lehet felhasználni, ami annyit jelent, hogy a másodlagos pályázat nyertese legtöbbször konkrét eszközt, szakértői segítséget kap támogatást gyanánt. Az Unió szigorú szabályokat és eljárásokat érvényesít a projektek kivitelezési lehetőségét elnyerő cégekkel szemben, ezeket az EU Pénzügyi szabályzatának IX. fejezetében rögzítették. A szabályzat alapelve az *esélyegyenlőség és az egyenlő elbírálás elve*, ezen kívül kimondja az *átláthatóságot*, mint követelményt, valamint a *nyilvános kiírás* tiszteletben tartását. A pályázatokat első körben formailag, majd tartalmilag is bírálják, pontozzák. A nyertes pályázókkal a PAO (Programengedélyező Tisztviselő) köt szerződést.

Az elvégzendő tevékenységtől függően három különböző szerződést kötnek a pályázókkal:

- „Szolgáltatás” szerződés: konzultáció, tanulmányi, know-how típusú és képzési feladatok esetében
- „Beszállítási” szerződés: berendezések és eszközök beszerzése.
- „Munka” szerződés: építőipari munka végrehajtása.

Az 1990-1998 közötti időszakban Magyarország 800 millió eurós vissza nem térítendő támogatást kapott. Ennek eredményeit a 2. táblázat szemlélteti:

2. táblázat

A Phare támogatási területek 1990-1998 között

Támogatott szektor	Részterület	Támogatás módja
Gazdaságfejlesztés és szerkezetátalakítás	privatizáció és vállalati szerkezet átalakítás	- szakértői segítség, - beruházások támogatása (kedvezményes pénzügyi konstrukciók)
	kis- és középvállalati szektor fejlesztése	- információs és tanácsadó szolgáltatások kiépítése - kedvezményes hitelforrások kiegészítése- mikrohitel nyújtása
Agrárgazdaság	piacgazdaságra való áttérés: - ágazati reformok - intézményfejlesztés szakszabályozása, korszerűsítése	- földhivatali informatikai, valamint állat- és növény egészségügyi rendszerek fejlesztése, - Agrár vállalkozási Hitelgarancia Alapítvány
	mg-i termelők	Hitelforrás bővítése
Regionális fejlesztés	- fejlesztési politika - jogi szabályozás - intézményrendszer kialakítása	1997-től: fejlesztési programok beruházási forrásainak kiegészítése (Kísérleti Alapok)
Infrastruktúra és környezetvédelem	energiaszektor, közlekedés, hírközlés, vízgazdálkodás, körny. véd. : (nagyszabású horizontális infrastrukturális program (LSIF))	- szakértői segítség (ágazati fejlesztési politika kial.) - társfinanszírozás (energiatakarékosági program, közlekedési, szennyvízkez., határátkelőhely fejlesztési beruházás) - beruházás forrás-kiegészítés (önkormányzati, vállalkozói szféra)
	1997-től: országos infrastruktúrafejlesztés	100%-ban vasútfejlesztés (magyar- szlovén vasútvonal újjáépítése)
Humán szféra	közigazgatás: oktatás (főleg felsőoktatás) szakképzés	Szakértői támogatás (közigazgatás reformja, szociális- és egészségügyi rendszerek fejlesztése)
Szolgáltatói szféra	- pénzügyi szektor modernizációja - K+F feltételek javítása - vám-és statisztikai szektor fejlesztése	- szakértői támogatás, - finanszírozási forrás kiegészítése
Integrációs felkészülés	Intézményrendszerek fejlesztése (ún. TEMPUS program)	magyar és nyugat-európai felsőfokú intézmények közötti kapcsolat megeremtése
	Jogharmonizáció bel- és igazságügyi együttműködés	- jogszabályok fordítása - integrációs képzés

Forrás: „Tájékoztató a Magyarországnak juttatott segélyprogramokról” kiadvány alapján, saját összeállítás

1995-től indított Phare támogatási formák

- Közösségi programokban való részvétel: az Unió tagállamai számára kiírt programok közül néhányhoz tagjelölt országok is csatlakozhatnak.
- Socrates: felső és közoktatási együttműködési program
- Leonardo da Vinci: szakképzési együttműködés
- Youth for Europe: oktatáson kívüli ifjúsáspolitikai program.
- Határmenti együttműködési programok (CBC)- EU-beli INTERREG mintára
- A tagjelölt országok és a tagállamok közös határmenti megyéinek együttműködése, gazdasági és kulturális kapcsolatainak erősítése, a helyi infrastruktúra fejlesztése.
- Különböző trilaterális Phare CBC programok indultak Magyarország- Ausztria - Szlovénia, illetve Magyarország- Ausztria-Szlovákia közreműködésével.
- Phare „multy-beneficiary” programok 1998-ban már az Új Orientáció irányelveit szem előtt tartva kerültek kidolgozásra. Ezek egyszerre több országnak szóló programok, melyek célja a Phare országok közötti regionális kooperáció kialakulásának elősegítése különböző szakterületen, úgymint például a környezetvédelem, vám, közlekedés, oktatás szektorban.

Mind a Közösségi, mind a „multy-beneficiary”, mind pedig a LSIF programok horizontális jellegűek, ami annyit jelent, hogy egyetlen alap pénzügyi eszközeiért versenyztetés útján lehet pályázni. A Bizottság által meghatározott követelményeknek leginkább megfelelő pályázatok kapják meg a támogatást, függetlenül a nemzeti hovatarozástól.

Kísérleti program alapok

1997-ben elindítottak egy kísérleti programot, mely támogatás a területfejlesztést szolgálta. Két régiót neveztek meg kedvezményezettként (az északkelet-magyarországi és a dél-dunántúli régiót), melyek összesen 310, 3 millió euró vissza nem térítendő támogatást kaptak. Ez az összeg az összes Phare-segély 30%-ának felelt meg. Ezen programok célja a gazdaság-szerkezet átalakítása, a mezőgazdasági tevékenység diverzifikálása, a munkanélküliség problémájának mérséklése volt. A programok rendelkezésére bocsátott támogatási források elosztása felett az adott régió regionális fejlesztési tanácsa dönthetett. A projekt jelenleg a tendereztetés és a megvalósítás folyamatában van.

Az EU támogatási programjai 2000 év után

A PHARE mellett további két előcsatlakozási alapot hoztak létre:

- ISPA környezetvédelmi és infrastrukturális nagyberuházások finanszírozására szolgál amely tulajdonképpen a Phare keretein belül működő LSIF utódja, a
- SAPARD pedig a mezőgazdaság és vidékfejlesztés támogatását tűzi célul.
- Mindhárom előcsatlakozási alap esetében nagy jelentőséget kap a felkészülés. Az Alapokat egymással koordinálva kell felhasználni, de nem lehet átfedés közöttük.
- Az Előcsatlakozási Alapok célja, hogy valamilyen EU alap fogadására készítsenek fel.

2000-ben három régió (Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Dél-Alföld) kap fejlesztési támogatást a Phare-tól, a 2000-2002 évben egyenként évi közel 10 millió euró értékben. A teljes 96 millió euró éves keretből kap még támogatást a Leonardo, a CBC program illetve az V. Kutatás-Fejlesztés Keretprogram.

A 2000-2006 közötti időszakban a Phare 30%-az intézményfejlesztésre, 70%-a beruházásra nyújt támogatást.

Mivel csupán három régió részesedhet a Phare támogatásból, a többi régióban az *állam* ún. *Phare-árnyékprogramot indít el*, ami egy-egy, a Strukturális Alapok célkitűzéseinek megfelelő program. Ezen fejlesztési programok finanszírozása tisztán magyar költségvetési forrásból történik. Célja megegyezik a Phare támogatás céljával: „a régiók felkészülhessenek az EU csatlakozás után igényelhető Strukturális Alapokból való részesedésre.”⁶ Magyarország mind a 7 régiója eleget tesz az 1. célkitűzésben meghatározott feltételeknek (miszerint EU NUTS 2 régióknak felelnek meg, és az egy főre jutó GDP-jük kisebb, mint az Unió átlagának 75%-a), a belépést követően jogosultak lesznek ezen támogatási forrásokból részesedni.

A Phare projektek ciklusának felépítése EU mintára történik:

Tervezés, programozás: projektervek, előkészítő tanulmányok, Pénzügyi Memorandum elkészítése

Végrehajtás: feladatmeghatározás, közbeszerzések tendereztetéssel, értékelés, szerződés, kifizetés

Monitoring, mind-term értékelés: az ütemtervek és a fizikai megvalósulás ellenőrzése, célok teljesülésének vizsgálata, szükséges módosítások elvégzése. A program eredményességének felmérése a tervadatokból meghatározott közvetlen statisztikai mérőszámok, ún. indikátorok alapján.

Ellenőrzés, ex-post értékelés: szabályszerűségi és célszerűségi vizsgálat, tanulságok levonása a következő programokhoz

Ezzel kapcsolatban egyik fő feladatunk a hazai ellenőrzés megszervezése, intézményrendszerének kiépítése, mivel jelenleg Magyarországon még gyengén működik ez a rendszer. A ciklus végén a programot az Unió teljes egészében ellenőrzi, mind célszerűségi, mind szabályossági szempontból, s ha szabálytalanságot talál, akár a teljes támogatást kamatostul visszakövetelheti.

Konklúzió

Egy program tervezésétől a megvalósításig 1-2 év is eltelik az EU nagy méretű és bonyolult bürokráciája miatt. Az Országprogram hosszadalmas indítása, a szigorú szabályozásból eredő, elhúzódó szerződés-kötési- engedélyezési procedúra nagyon lerövidíti a megvalósításra rendelkezésre álló időt. Ezt a problémát tovább fokozza az a tény, hogy 1999-től „a programok végrehajtására rendelkezésre álló időt 3+1-ről 2+1 évre rövidítették.”⁷ Megoldást jelentene, ha az illetékes hatóságok a Pénzügyi Memorandum aláírása után rögtön hozzákezdene a programvégrehajtáshoz, a közbeszerzési eljárások lebonyolításához. Ha ugyanis kicsúsznak az időből, nem juthatnak hozzá az addig még fel nem használt összeghez, azt ugyanis az Unió ez esetben visszaveszi.

A SAPARD PROGRAM

A **SAPARD** programot az Európai Unió állam- és kormányfői 1999 tavaszán a Berlinben megtartott csúcsertekezleten hagyták jóvá, amely a mezőgazdaság és a vidék fejlesztését tűzte ki célul.

A SAPARD célja kettős:

- segítséget nyújtani a tagjelölt országnak az uniós jogrend (acquis communautaire) átvételéhez, beleértve a Strukturális Alapok, különös tekintettel pedig az Európai Mezőgazdasági és Garancia Alap (EMOGA) fogadására való felkészülést,
- hozzájárulni egy fenntartható mezőgazdaság és vidékfejlesztés kialakításához.

Az, hogy a SAPARD a **Strukturális Alapok fogadására** is felkészíti az országot, azért is nagy jelentőségű, mert amíg a SAPARD révén 2000 és 2006 között (illetve a csatlakozásunk időpontjáig) évente 38 millió euró (mintegy 10 milliárd Ft) vissza nem térítendő támogatást fogunk kapni, addig a Strukturális Alapokból ennél nagyságrendileg többet.

A SAPARD-dal az Európai Közösségnek többek között az is célja, hogy a gondokat növelő többletermelés helyett szerkezetátalakításra, minőségi termék előállítására, az igényeket magas szinten kielégítő szolgáltatások nyújtására, s általánosságban az életminőség elsődlegességére ösztönözze a csatlakozó országokat.⁸⁾

A SAPARD program decentralizáltsága

„A Bizottság a SAPARD-nál nem egyedi projekteket hagy jóvá, mint a PHARE vagy az ISPA esetében, ahol a kedvezményezett ország csak összegyűjti az elképzeléseket és a végső döntést a Bizottság hozza meg Brüsszelben. A SAPARD-hoz az országok készítene egy középtávú fejlesztési programot - a SAPARD tervet - és ezt hagyja jóvá a Bizottság. A program végrehajtásának menedzselését, az egyedi projektek elbírálását és a támogatások odaítélését, a döntést kihelyezi, a tagállamokra bízta. Ez a decentralizált menedzsment rendszere.”⁹⁾

A SAPARD által támogatott nagy számú, de kis költségvetésű projekteket központosított módszerrel nehéz lenne megoldani, ezért a hivatal minden szintjén, de a társadalmi-gazdasági partnereknél és a helyi közösségeknél is elkötelezettséget kíván.

A SAPARD támogatás prioritásai

Az Unió a segély felhasználási céljainak meghatározását a tagjelölt országokra bízta, ugyanakkor azt is elvárja, hogy az általa felkínált intézkedésekből az ország azokat válassza ki, amelyek egyrészt levezethetők a Csatlakozási Partnerség elnevezésű dokumentumból, másrészt összhangban van az Acquis Communautaire átvételét szolgáló Nemzeti programmal, az ország mezőgazdasági és vidékfejlesztési stratégiájával, valamint az Unió Közös Mezőgazdasági politikájával (CAP).

A SAPARD Terv általános stratégiája keretében három prioritást fogalmazott meg:

- Az agrárgazdaság versenyképességének a növelése,
- az agrár-környezetvédelem előtérbe helyezése,
- a vidéki térségek adaptációs képességének elősegítése.

Ezek a prioritások szinkronban vannak az Európai Unió vidékfejlesztési elveivel.

Az agrárgazdasági prioritások érvényesülésével javul a termelés jövedelmezősége és a biztonsága, korszerűsödik a mezőgazdaság eszközállománya, bővül a termelők közötti együttműködés, a minőségi termékek, valamint az EU előírásainak megfelelő és ezáltal javuló piacképességű élelmiszerek aránya. Mindezek eredményeként javul a vidéki népesség jövedelemhelyzete, egzisztenciája, biztonságosabbá válik a vidék jövője. A képzettebb, a piac követelményeit ismerő gazdálkodók könnyebben képesek alkalmazkodni az egységes piacon érvényesülő éles versenyhelyezethez. Az Unió azonban nem támogat agrárgazdasági kapacitásnövelő beruházásokat.

A korszerűsített élelmiszer-feldolgozók termékei jobban bírják a piaci versenyt, megfelelnek az állat-, és növény-egészségügyi feltételeknek, a környezetvédelmi előírásoknak.

A környezetbarát termelési eljárások szélesebb körű alkalmazása mérsékeli a környezetterhelést, bővíti az egészségesebb élelmiszerek kínálatát.

A prioritások érvényesülésének eredményeként végső soron a *vidéki népesség életfeltételei javulnak*, mérséklődik a vidéki térségekből történő migráció, csökken a vidéki térségek elnéptelenedésének veszélye, s ez egyben hozzájárul a vidéki természeti és társadalmi értékek megőrzéséhez is.

A SAPARD Terv keretében megvalósítandó intézkedések

A Tanács 1999. június 21.-i 1268/1999/EK SAPARD rendelet általános prioritásaival (a piaci hatékonyság, az EU minőségi, egészségügyi és környezetvédelmi előírásának teljesítése, illetve új munkahelyteremtés) összhangban az említett rendelet 2. cikkében felsorolt támogatható intézkedések közül a stratégiai megalapozás tükrében az alábbi intézkedések meghatározására került sor:

- Mezőgazdasági vállalkozások beruházásának támogatása
- Mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének fejlesztése
- Szakképzés támogatása
- Agrár-környezetvédelmet és tájfenntartást szolgáló termelési módszerek elterjesztése
- Termelői csoportok felállítása, működtetése
- A falvak megújítása és fejlesztése, illetve a vidéki hagyományok és a tárgyi értékek ápolása és védelme
- A tevékenységek diverzifikálása alternatív jövedelemszerzési lehetőségek biztosítása érdekében
- A vidék infrastruktúrájának fejlesztése
- Technikai segítségnyújtás

A támogatás feltételei

A programokban azon projektek vehetnek részt, melyek fejlesztései Magyarország területén valósulnak meg és a támogatások felhasználása a SAPARD rendelet, valamint a hazai hatályos jogszabályok szerint történik. Minden pályázat értékelési eljárásom megy keresztül. Ennek során ellenőrzik a jogosultság kritériumainak való megfelelést.

Valamennyi intézkedésre vonatkozóan csak az alábbi projektek kerülhetnek elbírálásra:

- természetes személyek, valamint Magyarországon bejegyzett és Magyarországon működő jogi személyek, jogi személy nélküli gazdasági társaságok, társadalmi szervezetek,
- gazdaságok, vállalkozások, melyeknél megvan az esély, hogy hosszú távon is életképesek, versenyképesek lesznek.

Nem vehetnek részt azok a projektek a pályázaton:

- amelyek megvalósítása már megkezdődött,
- amelyek nem felelnek meg a nemzeti minimumként rögzített környezetvédelmi előírásoknak,
- amelyek a 2000-től induló PHARE programok keretében támogatásban részesülnek,
- akik SAPARD támogatást jogtalanul vettek igénybe.¹⁰⁾

Mekkora összegű a SAPARD?

Az Európai Unió összesen évi 520 millió eurót szán a tíz kelet-európai ország mezőgazdasági felzárkóztatására, a SAPARD program keretén belül. Az összeg zömét Lengyelország (169 millió euró) és Románia (151 millió euró) kapja. Az 520 millió euróból Magyarországnak jutott összeg 7,3 százalék (kisebb, mint a lakossági arálynak megfelelő összeg.) Az Európai Bizottság ... az összeg meghatározása során a

mezőgazdaságból élő lakosság arányát, a megművelt mezőgazdasági területet, az egy főre jutó GDP nagyságát és egyéb „specifikus területi körülményeket” vett figyelembe.

Pénzügyi terv

„A Bizottság 1999. június 20-i 1999/595/EK döntése alapján Magyarország részére – 1999. évi áron számolva – évente 38 054 ezer euró közösségi forrás áll rendelkezésre a SAPARD program megvalósításához. Ez az összeg minden évben elszámolásra kerül folyó áron. 2000. évi áron Magyarország részére 38 712 627 euró keret állt rendelkezésre, mely összegből 2% – a Bizottság döntési jogkörében technikai segítségnyújtásra – elkülönítésre kerül.”¹¹

A programok SAPARD-finanszírozása a következő: Amennyiben jövedelemtermelő beruházásról van szó, akkor a beruházás maximum 50, a nem jövedelemtermelő beruházások esetében maximum 75% erejéig terjedhet a támogatások aránya. Mindkét esetben a támogatás 75%-a uniós segély, 25%-a pedig a magyar költségvetésből kell, hogy származzon.

3. táblázat

A SAPARD program pénzügyi összefoglalója a hét évre vonatkozóan

Összes támogatás	354 157 841 euró	(50,4%)
ebből: - nemzeti támogatás	88 539 460 euró	
- EU támogatás	265 618 381 euró	
Saját forrás:	348 938 223 euró	(49,6%)
Összes forrás:	703 096 064 euró	(100%)

Forrás:Magyarország SAPARD Terve 2000-2006

„A SAPARD segélyprogram szigorú feltételrendszer szerint működik. Így például az adott évben fel nem használt támogatás a következő évre nem vihető át. A teljes eljárást ellenőrzik. Ez a szigorú feltételrendszer biztosítja, hogy a pénzeket szakszerűen használják föl, visszaélés, csalás ne következzen be. Vagyis ne adjanak támogatást olyan tervekre, amelyek nem illeszkednek a fejlesztési program keretébe és ne fizessenek hamis, megalapozatlan számlák alapján. Ennek érdekében pontosan meghatározták a pályázatok pontosas elbírálását. Ennek alapján kiszámítják a támogatás összegét, szerződést kötnek és kezdődhet a kivitelezés. A számlákat, a kifizetéseket és a megvalósítást szigorúan ellenőrzik majd. Mindez az ISO minőségtanúsítási rendszernek megfelelően történik. A megállapodás az utógondozást is rögzíti, tehát a megvalósult objektumot öt évig nem adhatja el a beruházó és köteles rendeltetészerűen működtetni.”¹²

A végrehajtásért felelős intézmények

Az illetékes hatóság feladatait a csatlakozásra váró országokban a felkészülés időszakában a Nemzeti Alap látja el, mely fogadja Brüsszelből a SAPARD segélyt, és nyilvántartja egy elkülönített devizaszámlán.. Az irányító hatóság a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, s egyben felelős az intézkedések tartalmáért, valamint a pályázatok kiírásáért és a pályázatok elbírálásának eredményeként meghozott döntésekért. A teljes SAPARD program menedzselését a Minisztérium Európai Főosztályán belül a létrehozott SAPARD Titkárság végzi.

Az Igazoló Szerv feladatainak ellátására az Állami Számvevőszék (ÁSZ) lett felkérve. Az eljárás eredményéről a Nemzeti Engedélyező fogja értesíteni a Bizottság Mezőgazdasági Főigazgatóságát.

2001. február 15-én született az az FVM miniszteri rendelet, amely kimondja:” A SAPARD előcsatlakozási program teljesítésének szervezésével és szabályozásával, valamint a SAPARD támogatási rendszer működtetésével és végrehajtásával összefüggő végrehajtó és kifizető feladatok ellátására az FVM szervezeti keretein belül közvetlen miniszteri irányítású és felügyeletű, a minisztérium más részlegeitől független,”¹³ részben önállóan gazdálkodó költségvetési szerv, SAPARD Hivatal kerül felállításra.

A Hivatalt az elnök vezeti, aki teljes és kizárólagos döntési jogkörrel és felelősséggel rendelkezik SAPARD program pályáztatási rendszerének működtetésére és az abból eredő feladatok végrehajtására, ill. minden, az Európai Bizottsággal kötött Többéves Pénzügyi Megállapodás alapján a Hivatalra háruló feladatra vonatkozó kérdésben.

A Hivatal alaptevékenysége közé sorolható

a) Végrehajtás körében a pályázati felhívások elkészítése és közzététele, a pályázatok értékelése, ellenőrzése, szerződéskötés, monitoring tevékenység, helyszíni ellenőrzés, a kedvezményezett tájékoztatása a projekt költségeihez való hozzájárulásáról.

b) Kifizetés körében többfázisú ellenőrzés, a kifizetések engedélyezése és teljesítése.

Habár az eredeti cél a pártatlanság, illetve a specializáció lehetett, az Unió talán túlzott bürokráciája mutatkozik meg abban, hogy a pályázatok jóváhagyásának, a helyszíni ellenőrzéseknek és a kifizetési eljárásoknak egymástól- valamint az egyes eljárásokon belül is- megfelelően elhatárolt munkamegosztáson kell alapulnia. Ezenkívül a két fő feladatkör egymástól elkülönül, a feladatok - a kifizetések teljesítése ill. a kifizetések nyilvántartása kivételével – más szervezetekre, testületekre is delegálhatók, természetesen a Többéves Pénzügyi Megállapodásban meghatározott feltételek betartásával. A delegált feladatok végrehajtásáért a Hivatal felelős.

A SAPARD jelenlegi helyzete Magyarországon

Magyarországnak a SAPARD program által nyújtott támogatások elnyeréséhez szükséges feladatai a következők:

- Országos SAPARD terv benyújtása
- Intézményrendszer akkreditáció, megállapítva egyben a működés és az eljárások szabályait
- Pénzügyi megállapodás éves szinten és 7 évre szólóan, azaz a társfinanszírozás anyagi feltételeinek biztosítása
- A működéshez szükséges törvényi jogszabályi háttér megalkotása
- A potenciális partnerek bevonása és felkészítése a programokba való bekapcsolódásra

Elkészült a hét évre (2000-2006) szóló országos mezőgazdasági és vidékfejlesztési terv, melyet az Unió 2000 szeptemberében elfogadott. Az intézményrendszer a létrehozásához szükséges jogszabályi háttér részben megalkotásra került (12/2001. FVM rendelet), EU általi elfogadása azonban várat magára. A potenciális partnerek bevonása és felkészítése egyrészt a kistérségi vidékfejlesztési programok elkészítésével elkezdődött, másrészt viszont a gyakorlatban csak a pályázatok kiírása után valósulhat meg. A pénzügyi megállapodás is csak idén márciusban került aláírásra, így a 34/2000. (VII.6.) FVM

rendelet értelmében az FVM miniszter pályázási lehetőséget biztosított a 2000. évre rendelkezésre álló vidékfejlesztési célirányzatból a SAPARD program közösségi támogatását kiegészítő nemzeti forrás felhasználására. Így jött létre a SAPARD program előkészítésére kiírt pályázat, azzal a határozott céllal, hogy illeszkedve a SAPARD előírásokhoz bemutassa a potenciális pályázóknak az Unió szigorú bürokratikus és finansziális követelményeit. Ezáltal joggal remélhető az elkövetkezendő évek során az előcsatlakozási támogatás hatékony felhasználása és a vidékfejlesztés közösségi politikájának érvényesítése.

A „SAPARD program előkészítésére” kiírt pályázatról

A pályázat általános célja volt: a vidéki térségek fejlődésének felgyorsítása, adaptációjának elősegítése, kiemelten a SAPARD Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Speciális Előcsatlakozási Segélyprogram felhasználásának elősegítése. Ezen belül:

- Gazdasági és társadalmi megújulás (tudatos együttműködés) elősegítése; települési, táji környezeti összhang megteremtése
- Versenyképesség javítás- térségi termékek piacra jutásának támogatása (tájspecifikus termékek előállítás, hozzáadott érték növelése)
- Foglalkoztatási-jövedelmi viszonyok javítása, alternatív jövedelemszerzési lehetőségek kiaknázása, fejlesztése (több lábbon álló gazdálkodás)
- A kommunikáció feltételeinek biztosítása

Fedezete tehát az a költségvetési forrás, melyet eredetileg az induló SAPARD előcsatlakozási alap három vidékfejlesztési intézkedésének a 2000. évi társfinanszírozására különített el a minisztérium.

Pályázat azon települések területén megvalósuló fejlesztésekre volt benyújtható, amelyekben az állandó lakosok száma 1999. január 1-én maximum 120 fő/km² volt. Az így meghatározott vidéki térségek összterülete 77.921 km (az ország területének 83,7%-a). Az ott élő népesség 3 883 212 fő, ami az ország népességének 38,3%-a. Ha ezen kitétel szerint a pályázat nem is felelt meg, eséllyel indulhatott akkor, ha a beruházás kedvezményezett települések fejlődését is szolgálja, ill. ha a kistérségi agrárstruktúra és vidékfejlesztési program keretében vagy ahhoz illeszkedve valósul meg.

Az előkészítő pályázat alapelvei:

1. A témák összekapcsolhatósága- az egymást kiegészítő, egymás hatását fokozó fejlesztések esetében.
2. Partnerkapcsolatok kialakítása
3. A támogatás integrált felhasználásának lehetősége- más pályázókkal való együttműködés
4. Több évre szóló tervezés
5. A támogatások integrált felhasználása- több ágazati forrás
6. A támogatások koncentrált felhasználása, térségi programokba illeszkedés
7. A fejlesztések eredményeinek fenntarthatósága- minőségközpontúság környezeti károsodás nélkül

A támogatás jellemzői:

- Formája: vissza nem térítendő támogatás
- Mértéke: maximum a támogatás alapjának 50%-a, a meglévő foglalkoztatott létszám megőrzését szolgáló, ill. munkahelyteremtő piac- és termékváltást elősegítő fejlesztések esetén 40%.
- A pályázónak minimum 25% saját erővel kell rendelkeznie

- A támogatás igénybevételének módját a támogatási szerződésben rögzítik. Az igénybevétel a saját forrás felhasználásával arányosan és teljesítményarányosan történhet.
- A támogatási összeg az elszámolás alapján utólag folyósítható ill. tanulmányok, programok, tervek készítésére a kapott összeg 25%-a előlegként felvehető.

Pályázati témakörök:

1. Falufejlesztés és felújítás, a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelme és megőrzése
2. Gazdasági tevékenységek kiszélesítése, alternatív jövedelemszerzést biztosító tevékenységek fejlesztése
3. Vidéki infrastruktúra fejlesztése és javítása

Az értékelés során előnyt élveztek a kistérségi agrárstruktúra és vidékfejlesztési programokban foglalt vagy ahhoz illeszkedő pályázatok. Az elbírálás két lépcsőben történt. Először az indokoltság, megvalósíthatóság, megtérülési mutatók, költséghatékonyság szempontjaiból, majd az illeszkedés, térségi adottságokkal, célokkal, programokkal való összhang szerint pontozták a terveket.¹⁴

2000 szeptemberében az ország 7 statisztikai régiójához igazodva állították fel a Regionális Vidékfejlesztési Irodákat az FVM Vidékfejlesztési Programok Főosztályának kihelyezett egységeiként.¹⁵ A REVI-k feladatai a 2000. évi Vidékfejlesztési Célelőirányzati Pályázatokkal (így a SAPARD program előkészítésére kiírt pályázatokkal is) kapcsolatban a befogadás, iktatás, illeszkedés, jogosultságvizsgálat, teljességvizsgálat, felszólítás hiánypótlásra, értékelés, döntéselőkészítés volt. A támogatásról a miniszter döntött. A szerződések előkészítése, amely még ma is folyamatban van, pedig a Magyar Államkincstár feladata.

A pályázatok értékelése

Az országosan beérkezett pályázatok száma 1147 db volt, a beadott pályázatok száma régióként rendkívüli eltérést mutatott. A legtöbb pályázatot a Dél-alföldi régió és a Dél-dunántúli régió pályázói nyújtották be. A három témakörben – országosan- témakörönként közel azonos számú (mintegy 400-400-400 db) pályázat érkezett.

A bírálók a benyújtott pályázatok 35%-át formai okokból: jogosultság, illeszkedés hiányában kizárták.

A pályázatok 40%-a részesült támogatásban, 25%-át alacsony pontszámuk miatt elutasították. Az értékelt pályázatokban több mint 5,5 Mrd Ft támogatási igény jelent meg. A támogatott pályázatok a falufejlesztés témakörben 513 MFt, az alternatív jövedelemszerzés témakörben 400 MFt, az infrastruktúra témakörben 596 MFt támogatást nyertek el, összesen 1,5 Mrd Ft értékben.

Dél-Dunántúlról 214 pályázatot nyújtottak be, összesen 745 millió Ft támogatási igénnyel. Habár a pályázatok mindössze 10%-át kellett alapvető hiányosságok miatt elutasítani, az elnyert összeg átlagosan 30%-át tette ki az igényeltnek. A régió belül a megyék között is jelentős a különbség: Baranya 46, Tolna 23, Somogy 12 eredményes pályázatot tudhat magáénak.

Az elutasítás oka lehetett például, hogy a település nem felet meg a 120 fő/km² alatti népsűrűsége vonatkozó kritériumnak és a környező településekre a programnak nincs kihatása vagy a pályázat nem illeszkedik a támogatható célokhoz vagy a megjelölt saját forrás megléte nem igazolt, stb.

A területi egyenlőtlenségek pedig a következőkből adódhattak:

- Eltérő publicitás és „vidékfejlesztési belső információs rendszer”
- Különbség a településszerkezetben, a vidékfejlesztési intézményrendszer-vidékfejlesztési műhelyek jelenlétében, aktív szerepvállalásában
- Tapasztalatlanság, idegenkedés a pályázatokkal kapcsolatban
- Alapvető szemléletkülönbség: egyes területeken a problémák megoldását az államtól, pályázatok útján nyert pénzből várják, máshol ezt a piac ill. a magánszféra végzi el
- Bizalmatlanság a pályázatokkal, állami támogatásokkal kapcsolatban (hiszen a SAPARD program késik és jelentős PHARE-pénzek várnak kifizetésre).

A pályázat tanulságai

- A jó fejlesztés alapja a tervezés, a stratégiai gondolkodás, ismerve a benyújtott dokumentáció formai és tartalmi kidolgozottsága
- A pályázati felhívást részleteiben is rendkívüli gondossággal kell megfogalmazni
- Tudatosítani kell a jó pályázat kritériumait
- Az uniós pénzügyi alapok elérésének alapelve a partnerség, a kapcsolatokat dokumentumokkal is alá kell támasztani.

Annak érdekében, hogy a SAPARD program folyamán beérkező pályázatok eredményessége javuljon, ezekre a problémákra nagyobb figyelmet kell fordítani.

A Phare program során felszínre jött hibák tanulságait használták fel a SAPARD program kidolgozásakor, úgymint a döntések és az engedélyeztetési eljárás decentralizációja, a források kezelésének központosítása, ezzel lehetővé téve a rendszer hatékonyabb működését. Napjainkban zajlik a Phare ilyen szemléletű átalakítása is.

Köszönetünket fejezzük ki *Dr. Sarudi Csaba* konzulensünknek és *Sári Lászlónak* cikkünk megírásához nyújtott segítségükért.

Jegyzetek

1. Mi a Phare? Európai Bizottság Bővítésért felelős Igazgatója, magyar kiadás: Európai Bizottság Magyarországi Delegációja. 6 o.
2. Rapcsák János–Heil Péter: PHARE kézikönyv. Osiris Kiadó, Budapest 2000. 14.
3. Rapcsák János–Heil Péter: PHARE kézikönyv. Osiris Kiadó, Budapest 2000. 16.o.
4. Phare honlap (www.meh.hu/pharekoord/home/)
5. Rapcsák János–Heil Péter: PHARE kézikönyv. Osiris Kiadó, Budapest 2000. 43. o.
6. Phare honlap (www.meh.hu/pharekoord/home/)
7. Rapcsák János–Heil Péter: PHARE kézikönyv. Osiris Kiadó, Budapest 2000. 19. o.
8. Harza: A LEADER, a SAPARD és a vidékfejlesztés, Gazdálkodás, XLII. évf. 2.szám
9. Baintner Ferenc „Bemutakozik a SAPARD Hivatal” Zétényi Zoltán riportja
10. Magyarország SAPARD terve 2000-2006. FVM 1999. Szeptember, 163.old.
11. Magyarország SAPARD terve 2000-2006. FVM 1999. Szeptember, 165.old.
12. Baintner Ferenc „Bemutakozik a SAPARD Hivatal” Zétényi Zoltán riportja
13. A földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter 12/2001. (II. 15) FVM rendelete a SAPARD Hivatal létesítéséről. Tájékoztató, 2001. március 9.
14. Pályázati egységcsomag a vidékfejlesztési célok támogatására, a SAPARD program előkészítésére (Pályázati felhívás) FVM, Budapest, 2000. augusztus
15. Bemutakozik az FVM Vidékfejlesztési Programok Főosztálya Falu Város Régió 2001./1. 33. o.

További felhasznált irodalom:

- Agrár Európa 2000. június, 31.old. : A Phare- segély túl az egymilliárd eurón
Agrár Európa 2000. október, 32.old.: 108 millió euró Phare támogatás
Agrár Európa 2001. február,39.old.: A monitoring és értékelés mutatói
Dél Dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács honlapja (www.ddrft.hu)
Tanulópénz, Figyelő 2001/1.
Gazdasági Minisztérium: Általános információk a Phare programról
(<http://gm2.interware.hu/sme/euturist/EU-turist-1.htm>)
Hogyan dolgozzunk a Phare programmal?
Sarudi Cs.: Az állam szerepe a vidékfejlesztésben. Szerk.: Sipos a.-Szűcs I., *Állami szerepvállalás az agrárszférában.* („Magyarország az ezredfordulón” Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián) Budapest, 1999. Agroinform Kiadó, 67-81.
Tájékoztató a Magyarországnak juttatott segélyprogramokról Felelős kiadó: Dr. Boros Imre, PHARE Programokat Koordináló Tárca Nélküli Miniszter 1999. február
A földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter 34/2000. (VII.6) FVM rendelete a vidékfejlesztési célelőirányzat 2000. évi felhasználásának részletes szabályairól. Magyar Közlöny 2000/71. szám 4524-4529. o.
Szendróné Dr. Font Erzsébet: Vidékfejlesztés Falu Város Régió 2001./1. 29-32. o.
Magyar mezőgazdaság, 56.évf. „Győztesek találkozója: Franz Fischler.”
Magyarország SAPARD Terve 2000-2006 (3.2., 4., 6.1., 7., 8.1.)

A falusi vendéglátás mint megújulási lehetőség Kaposgyarmat példáján

ABSTARCT

The 700-year-old Kaposgyarmat is referred to as the pearl of Zselic-hills. It is no were chance. It's lying in the valley of a wonderful chain of hills. A prominent role is meant for turism in the village. The projects of settling are nice but carrying out all of them may take decades for lack of appropriate financial sources. Although the quiet of such a village can be attractive indeed for many people in our rushing world.

Amikor az egyetemi hallgatók szociológiai csoportjával - 1977-ben - a falvak gondjaival és azok vizsgálatával foglalkozni kezdtünk, nem gondoltuk, hogy majd az 1989-es rendszerváltás igazolja kutatásaink időszerűségét és azt, hogy ma már egy ritkán adódó valószínű társadalmi változást tudtunk megfigyelni. Mikor a falvak válsághelyzetét tettük vizsgálatunk tárgyává, *nem gondoltuk, hogy az általunk is vizsgált társadalmi krízis átcsap társadalmi rendszerváltásba*, hogy a falvak gondjai az új hatalomra szerveződő erők között az egyik legélesebb kérdéssé válnak, *hogy a falu a magyar életforma jelentős, sajnos egyre szűkülő területe az EU csatlakozás és a magyar prosperitás mércéjévé, szimbólumává válik.*

A kistelepülés története

Kaposgyarmat, a Zselic legszebb részén, erdőkoszorúzza völgyben fekszik. Egysoros utcájának 36 házában 145 ember él.

Amilyen kedvezőnek tűnik e táj a nézőnek, az idelátogatónak, olyan küzdelmes az itt élő emberek élete. Nehezen művelhető, agyagos talajú, alacsony aranykoronájú földjei gyenge termést adnak. Kevés a szántóföld, sok az erdő, a falu határának 70%-a az utóbbi.

Az itt élő lakosságnak hosszú évszázadokon át a **földművelés** és főleg az **állattartás** adta a megélhetést. Jelentős volt még az **erdőgazdálkodás** nyújtotta munkaalkalom is.¹

1945 után a változás szele Kaposgyarmatot sem kerüli el. Az 1950-es években kialakult tanácsrendszer idején a faluban nem jött létre önálló községi tanács.

1961-ben megalakult a termelőszövetkezet, mely valóban a hajmáséhoz tartozott. A 60-as években az emberek többsége helyben dolgozott, összesen 2 fő járt Kaposvárra. Munkahelyet a termelőszövetkezet és az erdőgazdaság biztosított. A hanyatlás ebben az időben indult meg, melynek első és legfőbb mutatója *az iskola megszűnése* volt. A régi iskola *ma több funkciót lát el: templom, közösségi helyiség, könyvtár.*

A 70-es, 80-as években a munkalehetőségek beszűkültek, és emiatt sokan vállaltak munkát családjuktól távol, illetve az amúgy is kevés lélekszámú faluból sokan telepedtek le máshol. Ez a folyamat napjainkban, a rendszerváltást követően megállt, és a falu szépülni, megújodni kezdett. Ez - az áldozatkész lakosság mellett - a polgármesternőnek köszönhető, aki nyugdíjazása előtt a falu és a környék tanítónője volt. A rendszerváltásból adódó gazdasági válsághelyzet, a megváltozott új szervezeti és irányítási keretek új településfejlesztési stratégiát tettek szükségessé.

Ezt felismerve és figyelembe véve a szűkös anyagi lehetőségeket a településfejlesztési stratégiát a lakosságra építette. Bevonta őket a munkába, ezzel is szolgálva a hosszú távú célokat.

Kaposgyarmatot a "Zselicség gyöngyszemeként" emlegetik. Nem véletlenül! Már a kezdeteknél a sors kegyeltje volt, hiszen úgy alakult a táj, hogy éppen egy kedvező domborulat völgyében fekszik. Somogy megye főépítésze így ír a településről: a házak egymáshoz bújva forrásokkal teli teresedést fognak közre. A vizenyős térnek jobbára csak az egyik oldalára építkeztek. *A ma meglévő házak nagyrészt rangos porták, a századforduló építészeti emlékei, van közöttük vakolatdíszes "polgáribb jellegű", de van fésűs beépítésű, oldaltornácos parasztház is.* A nagyméretű istállók és pajták díszesek, nyerstéglából homlokzatúak, ajtó-ablak keretezésük, párkányuk sokszor a lakóházénál is mutatósabb formájú.

A falu főtere korábban vizenyős, lápos területén mára igazi **tavat** építettek, és halat is telepítettek bele. Hétvégeken itt horgászik a falu apraja-nagyja. Az utcát és a **teret fásították**, új **játszóteret építettek**, a **játékokat fafaragók készítették**. Az iskola, amely egyben kápolna és faluház is, felújítva a falu büszkesége.

Bevezették a **gázt**, és egymás után kelnek el az üres telkek. *S aki telket vesz és házat épít, bízik a jövőben.* Bízik abban, hogy a következő évtizedekben is meg tud élni a faluban.

A falusi tér kínálata Kaposgyarmat esetében

A falusi vendéglátás lehetőségét döntően a falusi tér kínálati oldala határozza meg. A kínálati oldal pedig a természeti, az épített környezet és a lokális népesség befogadóképességéből tevődik össze. A következőkben ilyen sorrendben vizsgáljuk a kínálati oldalt Kaposgyarmat esetében.

A **Zselicség** viszonylagos zártságával az üdülni vágyók, túrázók paradicsomává válhat. A kistelepülés esetében a környezet előnyéhez tartozik az is, hogy **zsáktelepülés**, így a pihenni vágyók valóban háborítatlan nyugalmat találnak.

A környék természeti értékeit, állat- és növényvilágát vizsgálva² külön meg kell említeni a **Balla-fenyőket**, melyek a Vörösalma-erdőben találhatók.

A falutól DK-re lévő erdőben egy **forrásmézőfalat** fedeztek fel tele cseppkövekkel, ami párját ritkítja nemcsak a Zselicben. Védetté nyilvánítása most folyik, mert szeretnék megóvni a "gyűjtögetőktől", és közkinccsé tenni az érdeklődők számára. Már az odavezető út, a hosszanti, mindig mélyülő patak völgy keresztvölgyekkel, homokkő táblákkal tarkítva is szemet gyönyöködtető.

Az épített környezet vizsgálatánál a régmúltból feltétlen meg kell említeni a **kőbányát**³ és a Táborszőlgyi-erdőben található **két szénégető** kemencét, melyek jelentős *ipartörténeti emlékek*. Napjainkban az épített környezet vizsgálatánál az infrastruktúra fejlettségének színvonala a döntő, de itt kell megemlíteni a település rendezvényeit és eseményeit is, melyek szintén felkínálhatóak az idelátogatóknak: **falunap, utcabál, hegy- és búzaszentelés, Orbán napi búcsú, sportversenyek**.

Az ezredfordulón természetesen naiv kijelentés lenne, ha a falusi vendéglátás gyűjtőfogalom alatt kényelmetlen, világvégi, alapvető komforttal nem rendelkező szálláshelyeket eladható lehetőségnek tüntetnénk fel. A mai turistáknak igenis alapvető igénye a bizonyos fokú infrastruktúra is.

*Kaposgyarmat jó helyzetben van! A legalapvetőbb feltételek adottak: van **villany, gáz, víz, és jök** a közlekedési lehetőségek is. A házak **telefonnal** való ellátottsága megfelelő.*

Az épített környezet kínálatánál meg kell említeni a sportpályát, a halastavat, a cserénfai off-road versenyeket, az autósmozit és a közeli Gálosfa nyújtotta lehetőségeket.

A lokális hagyományokon kívül idegeneket vonzó látványosság lehet a tervezett **jókúti búcsú**⁴ felújítása is. A környéken található **fehér agyag** a gelencsér mesterség új-jászületését teszi lehetővé. A **gyarmati fehéredény** valódi kuriózum lehetne.

A lokális népesség befogadókészsége - ismerve az itt élők hozzáállását - nem jelenthet akadályt. A falusi turizmus alapja, hogy az érkezők a szállásadókkal egy fedél alatt, egy közösségben töltsék az üdülésre szánt időt, s hogy ez kellemesen teljen, szükség van arra, hogy a vendégfogadók a turistákat szinte barátként, családtagként kezeljék.

Nagyobb problémát okozhat viszont a külföldi vendégek fogadásánál a közös nyelv hiánya, persze a kézzel-lábbal való kommunikációnak is lehet egyfajta *primitív bája*, ami az autentikusság hangsúlyozásával erényé is kovácsolható.

Javaslatok a falusi vendéglátás lehetőségeinek kihasználására Kaposgyarmaton

- A régi iskolaépület padlásán kevés költséggel turistaszálló kialakítása
- Ifjúsági nyári táborok szervezése a környékbeli erdőkben
- Vándorlovas állomáshely kialakítása. Sétakocsikázás
- A tavon csónakázás, horgászás lehetőségének biztosítása
- A jókúti búcsú és az Orbán napi hegyszentelés kapcsán környékbeli kézművesek mutathatnak be termékeiket, a gyerekek részére pedig játszóházak szervezésére van lehetőség
- A környék néprajzi, történeti értékeit hasznos lenne állandó kiállításon bemutatni
- A környező erdőkben táblák kihelyezése, útvonalak kijelölése, térképek készítése is fokozná Kaposgyarmat vonzerejét
- Kaposgyarmat - méretéből adódóan - alkalmas kisebb konferenciák, műhelymunka jellegű fórumok rendezésére
- A továbbfejlesztéséhez szükséges a telekommunikációs hálózat bővítése.

A fentiekben túlmenően a családok szemléletmódját is úgy kell alakítani, hogy alkalmassá váljanak vendégek kulturált fogadására. Ebben az országos képzésnek, továbbképzésnek és az irodáknak lesz, lenne kiemelt szerepe.

Jegyzetek

1. **Balogh Józsefné:** Kaposgyarmat: múlt, jelen, jövő. Kistelepülések és a falusi turizmus. Konferencia, Kaposgyarmat. 1997. 25 p.
2. **Juhász Magdolna:** Természeti értékek, természetvédelmi fenntartási, fejlesztési javaslatok Kaposgyarmat község területén - Somogy Megyei Múzeum. Kaposvár 1997. 25 p. A területen 16 féle védett növény, 58 féle gerinctelen és 140 féle gerinces védett állat található.
3. Az idős emberek állítása szerint olyan hatalmas üregnek kell lenni a föld gyomrában, ami Gálosfa (a szomszéd község) határáig ér el.
4. A nyugati faluvégen a **Jókút** valamikor búcsújáró hely volt, mert a hagyomány szerint vize gyógyító erővel rendelkezett. Napjainkban felújítva várja látogatóit.

Horváth Gyula
Kaposvári Egyetem

**A populista rendszerek gazdaságpolitikájának néhány vonása
(Cárdenas, Perón és Vargas alatt)***

RESUMEN

En este artículo se centra en la política económica de los regímenes populistas de América Latina. Se examina la política económica de Perón (Argentina), Vargas (Brasil) y Cárdenas (México). En la primera parte se analizan los antecedentes del populismo; el liberalismo y positivismo y la genesis de populismo en los países aquí tratados. Se subraya la importancia de la alianza social del populismo en la formación del concepto económico.

Las otras partes del artículo son dedicados a los países diferentes. De tal modo se escribe de la concepción económica a Perón, basada en la filosofía del justicialismo, la economía nacionalista de Vargas y la economía reformada basada en los principios de la revolución populista de Cárdenas. El artículo demuestra que los diferentes regímenes populistas trataron la agricultura de modo diferente. Mientras tanto Perón y Vargas solo hablaba de la reforma agraria Cárdenas realizó una reforma agraria profunda por razones económicas y políticas.

A Latin-Amerikában hatalomra jutott populista pártok, mozgalmak számára a legfontosabb kihívást az általuk meghirdetett gazdasági reformok véghezvitele és ezzel egyidőben az újonnan tömegesen megjelent társadalmi osztályok, rétegek „kezelése” jelentette. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a gazdasági reformokat hirdető gazdaságpolitika egyenesen megkövetelte az új társadalmi erők megnyerését, sőt felhasználását a gazdaságpolitikai célok érdekében. Másrészt a populista politika elválaszthatatlan volt egyfajta gazdasági koncepcióváltástól. A hatalomra jutott populista pártok, mozgalmak, a populista rendszer legitimációjának két fontos pillére volt a reformgazdaság és a társadalmi változások feldolgozása, azaz beépítése a populista rendszerbe. E tanulmányban tehát a populista uralom két – talán legfontosabb – elemét kívánjuk érinteni.

Vizsgálódásunkat három latin-amerikai országra koncentráltuk a peronista Argentínára (1946-1955, ill. 1973-74), a Getulio Vargas elnöksége alatti Brazíliára (1930-1945, illetve 1950-53) és a Lázaro Cárdenas vezette Mexikóra (1934-1940).

Gazdaságtörténeti előzmények (a pozitivistá gazdaságpolitika)

Gazdaságtörténeti szempontból a független Latin-Amerika egész történetére az un. kifelé forduló gazdaságpolitika (desarollo hacia afuera) volt a jellemző, azaz a gazdaságfejlesztési stratégiák kidolgozásakor és megvalósításakor a döntő szót a világpiacon mondta ki.¹ A latin-amerikai gazdaságpolitikák esetén ez „természetesnek” tűnik, hiszen a gyarmatosítástól a huszadik század első harmadáig Latin-Amerika országai nem tudtak kiszabadulni egyfajta ördögi körből. Monokultúrára (monokultúrákra) berendezkedett gazdaságaik az évszázadok során a világpiactól függtek. A monokultúrából származó jövedelmek visszaáramlottak a monokultúrára (kávé, cukornád stb.), amely konzerválta hosszú időn keresztül a gazdasági strukturát és

* A cikk az OTKA (T 029 097) anyagi támogatásával készült.

az arra épülő, az általa fenntartott társadalmi berendezkedést. Az iparosodás is kezdetben teljesen a monokultúra igényeinek volt alárendelve és jórészt attól függött. Warren kimutatásai szerint „amikor (São Paulo államban) a kávé jól eladták az ipar is többet profitált és jobban terjeszkedett. A kávékereskedelem rossz éveiben (1892, 1902, 1906) a helyi ipar is haldoklott.”² Varga úgy fogalmaz, hogy „a brazil ipari tőkés vállalkozó nem vágta el azt a köldökzsinort, amely az agrártőkével összekötötte.... és ...végső esetben az ipari vállalkozó mindig visszavonulhatott a mezőgazdaságba.”³ A forráshomogenitás tehát meghatározta a fejlődés fő irányát. A XIX. században is jellemző volt az exogén fejlődési tényezők (tőkeimport, bevándorlás) döntő szerepe a latin-amerikai nemzetgazdaságokban.⁴

Latin-Amerika nem csak a világpiacon révén kötődött a külvilághoz (kezdetben Spanyolországhoz, Portugáliához, majd a függetlenség kivívása után Angliához, részben főleg Franciaországhoz, majd az I. világháború után az USA-hoz), hanem igyekezett a fejlett országokban uralkodó eszméket (liberalizmus, pozitívizmust stb) is átvenni. A latin-amerikai politikai vezetők úgy gondolták, hogy azoknak a politikai filozófiáknak az átvétele, amelyek segítettek a nyugati világ gazdasági fejlődését, épp úgy segíteni képesek a latin-amerikai gazdaságot is. Az argentin gondolkodó Juan Batista Alberdi szerint „Amerika azt hajtja végbe a gyakorlatban, amit Európa kigondol”, majd hozzáteszi, hogy „a mi filozófiáinknak szükségleteinkből kell kiindulnia.”⁵

Az európai filozófiai irányzatok átvétele azonban a legtöbb esetben azzal járt, hogy a filozófiai irányzatokat a latin-amerikai realitásra átültetve kiragadták azokat eredeti történelmi-társadalmi-gazdasági környezetükből. Csak egy példa: a liberalizmus Európában az erős központosított, tekintélyuralmi állammal szemben (a feudalizmust lebontandó) a gyenge, az „éjjeliőr” állam mellett tette le a voksát, az olyan állam mellett, amely nem szól bele (laissez faire) a gazdasági életbe, csupán segíti annak működését közvetett módon (infrastruktúra, közlekedés stb.). Latin-Amerikában a liberalizmus nevében azonban akkor léptek fel az erős állam ellen, amikor talán a legnagyobb szükség lett volna a politikai központ erősítésére. Mexikóban például a helyi gazdasági, politikai, katonai hatalmasságok megerősödéséhez vezetett a liberalizmus, amelynek következménye az állandósult belháborúk, végső soron a gazdaság szétziláltsága lett.

A fentiek miatt is látták a latin-amerikai gondolkodók használható eszközt a pozitivisták filozófiájában, amely a XIX. század második felében (alig egy-két éves késéssel) jelent meg Latin-Amerikában. A pozitívizmus ugyanis a liberalizmussal szemben az erős, határozott, a gazdaságot segítő államot hirdette. Az állandó belháborúkban belefáradt Latin-Amerika számára a pozitívizmus a belső békét jelentette. A pozitívizmus jelszava „rend és haladás” a legjobban kifejezte azt, amire a XIX. század végén a latin-amerikai államok vágytak; a gazdasági haladásra és ennek zálogaként a belső békére.

A pozitívizmus a latin-amerikaiak szemében a (gazdasági) modernizáció szinonímája lett.

Mexikóban a Porfirio Díaz elnöksége alatt (1876-1911) a científicóknak (=tudósoknak) nevezett pozitivisták legfőbb gazdasági feladatuknak a gazdasági fejlődés felgyorsítását tekintették. „Tudományos” módszereket dolgoztak ki, amelyek segítségével felgyorsíthatónak vélték a megkészt tőkés fejlődést. A científicók, azaz a pozitivisták nem csak tanácsokkal, ajánlásokkal látták el a kormányt, hanem egyes képviselői a kormány tagjai is voltak. Córdova szerint „a porfirizmussal (Porfirio Díaz elnökségével) megszületett Mexikó első olyan kormánya, amely kidolgozta a gazdaságfejlesztés irányításának stratégiáját.”⁶

A pozitívista gazdaságpolitika fő céljának a tőkeszegénység megszüntetését, vagy legalább is mérséklését tekintette. Ennek érdekében azt javasolta, hogy mindenáron segítsék elő a külföldi tőke beáramlását. Ezt elősegítő olyan belső intézkedéseket sürgetett, amelyek jogi, hatalmi stb. eszközök segítségével biztosítják a tőke beáramlását és szavatolják a belső politikai, gazdasági biztonságot.

A mexikói ipar a XIX. század utolsó harmadában látványos fejlődést produkált. (Különösen a bányászat, a textilipar, a cukor-, és dohányipar, a kohászat növekedése volt jelentős.)⁷

Az ipar látványos növekedése mögött azonban nem a hazai tőkefelhalmozás, hanem a külföldi tőke állt, amelyet a pozitívista gazdaságpolitika olcsó munkaerővel, belső politikai biztonsággal, adópreferenciákkal stb. segített. 1910/11-re már a 170 legnagyobb „mexikói” vállalat 77,7%-a külföldi vállalkozó csoportok kezén volt. A fennmaradó 23,3%-ból is csupán 9% volt képviselt a mexikói (honi) magántőke. Ceceña szerint ezért nevezhető a mexikói kapitalizmus „importált kapitalizmusnak”, amely nem kedvezett a mexikói „nemzeti” burzsoázia kialakulásának.⁸ A bányákba és az olajvállalatokba befektetett mexikói (hazai) tőke 1910-ben éppen hogy elérte a 4%-ot. Ugyanebben az időben az államadósság 191 millió pesőről 823 millió pesóra nőtt.⁹

A mexikói pozitívista gazdasági koncepció tárgyalásakor nem tekinthetünk el a pozitívista ihletésű agrárpolitika vázlatos áttekintésétől.

Mexikóban a liberális kormányok fénykorában (az un. reform időszakban – a XIX. század ötvenes-hatvanas éveiben) sorra jelentek meg a „liberális törvények”, amelyeknek a célja a „kisbirtokosok és kistermelők Mexikójának” megteremtése volt. A reformtörvények hatására fel kellett osztani az egyházi és világi nagybirtokok egy részét, pontosabban piacra kerültek a nevezett birtoktípusok. Az állam segítséget nyújtott a volt bérlőknek az általuk bérelt földrész megvásárlásához. A cél az volt, hogy a kisbirtokosok Mexikójának megteremtésével kialakuljon a piacépes „falusi burzsoázia”, amely együtt a liberálisok társadalmi bázisa lehet. (Bár nem e tanulmány témáját érinti, meg kell jegyezni, hogy az a törvény érintette az indián föld- és faluközösségeket, az ejidókat, amely azzal járt, hogy az ejidók parcellázásával tömegessé vált a falun a megélhetési forrásától „megszabadított” peón /paraszt/, akik agrárproletárként kénytelenek voltak a nagybirtokokon állást keresni).

A porfiriato alatt, főleg az 1870-80-as években egy új nagybirtokos réteg jött létre. A liberális törvényeket kihasználva a polgárháborús idők tisztjei, hadiszállítói, egyes tehetősebb birtokosok felvásárolták az új „kisparasztok” földjeit és vidéken ismét létrejött egy igen nagyarányú földbirtok koncentráció. A pozitívista időszakban a földkoncentrációt az ideológia és az annak megfelelő gazdaságpolitika is elősegítette. (Pl. az ejidók földjeinek erőszakos elrablásának szentesítése. A pozitívista gazdaságpolitika szerint a hatékonyabb termelést a tőkeerősebb nagybirtok biztosítja, így annak nagyobb létjogosultsága van a kisbirtokkal szemben. A spenceri pozitívista tanokat Mexikóra adaptáló pozitivisták szerint az indiánok képtelenek a modern termelést elsajátítani, így oda kell a termelő eszközöket (főleg a földet) koncentrálni, ahol nagyobb a tőkeerő, a hozzáértés, végső soron a garancia, annak hatékony művelésére. Ily módon „össznemzeti érdekként” lehetett beállítani a pozitívista agrárpolitikát. A pozitivisták szerint a fehér és indián szülőktől származó meszticek azok, akik képesek a termelőerők magasabb szintű működtetésére.

Mexikó összlakosságából (1910-ben) 77,6%-ot tett ki az agrárnépesség. A birtokkoncentráció következtében az 1910-es összeírás szerint 830 latifundista (hacendado) mellett 410 345 középbirtokos (ranchero) képviselte a birtokosokat, szemben a peónok 3. 123 975 fős tömegével.¹⁰

A pozitivisták gazdaságpolitikát azonban csak úgy lehetett fenntartani, ha folyamatossá teszik a diktatúrát, amely ha kellett erőszakos úton is fenntartotta a társadalmi rendet, megteremtve a tőkekoncentráció érdekében a társadalmi békét, biztosítva az olcsó munkaerőt. A pozitivisták A. Comte „erényes diktatura” tételéből kiindulva helyeselték Díaz elnök diktatorikus uralmát.¹¹ A pozitívizmus „gazdasági fejlődést nem számít milyen társadalmi áron” gazdaságpolitikája nagymértékben hozzájárult a társadalmi és politikai elégedetlenség növekedéséhez, amely az 1910-ben kitört forradalomban öltött testet.

A pozitivisták gazdaságpolitika egy konkrét megnyilvánulását Brazíliában a Taubatei Egyezmény (1906) elemzésén keresztül kívánom bemutatni.

Brazília az a tipikus „mintaország”, amely a kifelé forduló gazdasági modellben minden időszakban tudott alkalmazkodni egy (esetleg kettő) terméke révén a mezőgazdasági termékek világpiacának követelményeihez. A hatalmas kiterjedésű ország képes volt azt a monokultúrát létrehozni, amit az egyes világpiaci időszakok preferáltak. A brazil gazdaság fontosabb korszakai egy-egy preferált növekedéshordozóhoz tartoztak. Ezek a növekedéshordozók egyben az adott gazdasági korok nevét is megadták; pl. beszélhetünk brazil fa-, cukor-, arany-, és kávékorokról, ha csak a fontosabb korszakokat említjük meg. Ezek a korszakok időrendileg is viszonylag jól elkülöníthetők a brazil gazdaságtörténetben. (Meg kell jegyezni, hogy az egyes gazdasági növekedéshordozók kitermelték a maguk „társadalmát” is.)

A XIX. század második felében a fő növekedéshordozó a kávé volt. 1880/81-ben Brazília kávétermelése 3,7 millió zsák (1 zsák=60 kg), 1890/91-ben 5,5 millió, 1901/1902-ben 16,3 millió.¹² Brazília részesedése a kávé világpiacán 1897-ben 73%, 1901-ben már 81%.¹³ A hanyatló világpiaci cukor- és gyapotkereslet miatt a cukor-, illetve gyapotültetvényesek jelentős része is a kávétermelésbe investált. A kávéültetvények főként a déli országrészbe koncentráálódtak (azaz az északi cukortermelő területek elvesztették jelentőségüket, egyúttal megjelent az új típusú birtokos, a kávéültetvényes) São Paulo, Minas Gerais, Rio de Janeiro államokban. A rabszolgaság megszűnt (1888) is a szabad munkaerőt előnybe részesítő kávészektornak kedvezett.

Brazíliában a császárság bukásában (1889) nagy szerepet játszott a kicsiny, de szervezett és a hadsereggel szoros kapcsolatban lévő pozitivisták csapat, amelynek gazdaságpolitikai koncepciója kimutatható az egész kávékoron az 1930-as „forradalomig”.

A pozitivisták gazdaságpolitika Brazíliában is birtokkoncentrációra, illetve a gazdasági haladásra helyezte a hangsúlyt. (Az indokai a mexikói pozitivisták indokaihoz voltak hasonlóak.) Brazíliában azonban nagyobb hangsúly esett az állam gazdasági beavatkozó szerepére, mint Mexikóban. Erre szeretném példaként idézni a valorizációs kávépolitikát; a Taubatei Egyezményt. A kávékonjunktúra időszakában a kávéültetvényesek a visszaáramló profit egyre nagyobb részét fektették be a kávétermelésbe, sokszor „nem a kereslet növekedésének arányában, hanem – földdel és munkanélküli munkással bőven rendelkezve – azért a relatív előnyért, amelyet ez a termék biztosított néhány államnak” – írja a brazil közgazdász C. Furtado.¹⁴ Furtado itt arra utal, hogy a brazil nemzetgazdaságot kézben tartó három „kávéállam” politikailag is hasznot húzott a kávéexpanszióból. A képlet egyszerű volt. A növekedés fő hordozója a kávé, ezért a kávéállamoknak érdekük a kávékonjunktúra fenntartása, hiszen ez biztosítja politikai hatalmukat is a többi állammal szemben. Ezért biztosítani kellett – az állami hatalom bevonásával – a kávétermelők hosszútávú érdekeit (világpiaci) a válságokkal

szemben is. (Tulajdonképpen az 1902-es világválság elhúzódása készítette védekezésre a fazendeirókat=kávéültetvényeseket).

A „kávéállamok” (akik egyébként felváltva adták Brazília köztársasági elnökeit) egy védekezési tervet dolgoztak ki arra, hogy a világpiacon túlkinálata esetén is változatlan mennyiségben termelhesse a kávé úgy, hogy az átlagára is biztosítani tudják. Ez volt a Taubateben testet öltött egyezmény¹⁵ lényege. A három „kávéállam”, Rio de Janeiro, São Paulo, Minas Gerais megegyezett a kávé valorizációjában (értékesítésében). A Taubatei Egyezmény főbb pontjai:

1. § „A szerződő államok kötelezik magukat, hogy Braziliában a minimális árakat 55-65 arany frankon, vagy az annak megfelelő valután tartják... amely ár egy zsák kávéra (60 kg) vonatkozik.”
6. § „A szerződő államok kötelezik magukat, hogy létrehoznak egy háromfrankos pótdót (az összeg növelhető, vagy csökkenthető), amelyet egy zsák kávé után kell fizetni, bármely államban exportálják...”
7. § „... kötelezik magukat, hogy nagyon magas adóval sújtják azokat, akik két éven belül növelik a kávéterület nagyságát...”
8. § „Az egyezmény kivitelezése érdekében a mai naptól São Paulo államot felhatalmazzuk, hogy gondoskodjon országunkban vagy külföldön a szükséges költségről 15 millió fontsterling erejéig, amely aranytartalmat képez... (és amelyet felhasználnak)...a kávékereskedelemben szabályozására és valorizációjára.”
13. § „A jelen egyezmény minden felelőssége és előnye a három szerződő állam között oszlik meg, a számára fizetett pótdó mennyisége arányában.”
14. § „A szerződő felek elismerik és elfogadják a Köztársasági elnököt mint döntőbíróként bármely más vitás kérdésben, amely az egyezmény végrehajtása során felmerül.”

A kávévalorizáció szerint tehát az állam felvásárolja az összes megtermelt kávé mennyiséget, így a termelő biztos piaccal rendelkezik még abban az esetben is, ha a világpiacon az árak nyomottak. Ez utóbbi esetben az állam az általa felvásárolt kávé tartalmát és akkor dobta piacra, ha az árak növekedtek. Ezzel a Taubatei Egyezmény egy mesterséges prosperitást idézett elő. (Pl. 1925-1929 között a kávé növekedése 100%-os volt, de csak 65%-át adták el külföldön.¹⁶ Az ismételt fellendült kávékonjunktúra következményeként a társadalmi struktúra is megmerevedett. Basbaum szerint a korábbi rabszolgatartó ültetvényes arisztokrácia és az új típusú (főleg kávé-) ültetvényes között a különbség az, hogy „az első számára a törvény ő maga (a lei era ele), a Coronel (=új típusú ültetvényes) számára a törvény az, ami tőle származik (a lei é dele), mivel minden hatalmi eszköz a kezében van; a képviselő, a bíró, a szavazók, a szavazatok, az urnák, mindenki az ő akaratának engedelmeskedik.”¹⁷

A kávévalorizációs gazdaságpolitika – ha rövidtávon tekintjük hatását – sikeresnek bizonyult, mert biztosította a termelés folyamatosságát, a folyamatos értékesítést. Hosszútávon azonban magában hordozta az időzített bombát. A kávéprosperitás háttérbe szorította a gazdaság diverzifikálásának híveit, más ágazatokból is elszívta a tőkét¹⁸. A valorizáció idővel egyre inkább a szövetségi kormány közreműködésével történt. Az állam tehát felvásárolta és – jobb világpiacon árában reményében – tárolta a kávé. Ez a rendszer hosszabb távon erősen sebezhetővé tette a brazil gazdaságot. 1929-ben pl. 28.941.000 zsák kávé termelték Braziliában, de csak 14.281.000 zsákot, azaz 49,3%-át tudták exportálni – bár a valorizációs program keretében felvásárolták mind a 29 millió zsákot.¹⁹

A populizmus megjelenése, a populista rendszerek létrejötte

A populizmus megjelenésének pontos idejét nagyon nehéz meghatározni. Mexikóban pl. már a forradalom (1910-1917) is egyfajta populista forradalom volt, nem előre meghatározott definiált ideológia alapján játszódott le. A populizmus intézményes kiépülése már megfigyelhető Obregón elnöksége (1920-1924) alatt, majd igen fontos lépésnek tekinthető a „hivatalos” populista párt megalakulása 1929-ben. A populizmus „fénykora” Mexikóban Lázaro Cárdenas elnökségi periódusára esett (1934-1940).

Argentínában bár a populizmus egyes elemei már Yrigoyen első elnöksége alatt (1916-1922) is megjelentek, de a populizmus kiépüléséről csak Juan Domingo Perón elnökségi periódusaira (1946-1955, majd 1973-1974-re) esett.

A populizmus genéziséről és lényegéről az egyes kutatók véleménye – ha nem is alapjaiban, de - eltér. Octavio Ianni szerint az importhelyettesítő gazdaságpolitikához köthető a populizmus, Di Tella egy meghatározott fejlettségi ponthoz köti a megjelenését, Laclau szerint bármikor előfordulhat, ha a hatalmi elit egy része a néphez fordul egy reformpolitika végrehajtása érdekében.²⁰ Roxborough szerint a latin-amerikai populizmus egy laza szervezetű többszektörű mozgalom, amelyet egy karizmatikus személy köt össze egy ideológia, program segítségével, amely a társadalmi igazságosságot hirdeti és összetartó ereje a nacionalizmus.²¹

Stein úgy véli, hogy a társadalom egyes felső körei, és az alsóbb osztályok között létrejön egy választási koalíció, megjelenik a népszerű „exaltált” vezér. A koalíció célja az államhatalom megragadása, reformok véghezvitele, de nem kívánják a (társadalmi) rendszert megváltoztatni.²² Szerinte a populisták vertikális koalíciókat hoznak létre, amelynek az a célja, hogy a tömegeket integrálják nemzeti szinten a rendszerváltás igénye nélkül.²³

Általánosságban tehát elmondhatjuk, hogy a populizmus fő feladata a megkésett tőkés fejlődés felgyorsítása, reformok útján, rendszerváltoztatás nélkül.

Szintén általában megállapítható, hogy ami első pillantásra közös a populizmus genézisében az a válság. Mégpedig összetett válságról van szó. Nem szabad kiemelni és kizárólagos szerepet tulajdonítani csak egy tényezőnek pl. a gazdasági válságnak. Perón hatalomrajutásában ez kevésbé játszott szerepet. Cárdenas esetében is csak más belpolitikai tényezőkkel együtt értékelődik fel a gazdasági válság szerepe. Vargas hatalomrajutásában a gazdasági válság kétségtelenül fontosabb szerepet játszott. Külön kell tehát választanunk a gazdasági válság szerepét a populizmus (a populisták) hatalomra jutásában és a populista gazdaságpolitika fő koncepciójának, az importhelyettesítő gazdaságirányításnak a kialakulásában. Ez utóbbi esetben a gazdasági válság impulzív szerepe kétségtelen.

Amikor azt állítjuk, hogy összetett válságról van szó a populizmus megjelenése kapcsán, azt szeretnénk bizonyítani, hogy a gazdasági világválság – az attól való függés – gazdasági válságot indukált az egyes országokban, amely válság azzal járt, hogy a tőkés fejlődés felgyorsításában érdekelt korábbi elitet (pl. a pozitivistá elitet) felváltotta a felgyorsítást már – populista úton – végrehajtani kívánó elit.

A válság összetettségét hangsúlyozva, az előző gondolatmenetet továbbvive, a gazdasági válság politikai válsághoz vezetett, ami viszont hozzájárult a társadalmi válság kialakulásához. E hármas – gazdasági, politikai, társadalmi – válság megoldására tettek javaslatot a populisták.

A populizmus esetében azt is világosan kell látnunk, hogy amíg a korábbi filozófiák, ideológiák európai eredetűek voltak, gyakorlatilag importtermékek, amelyet jól – rosszul – a latin-amerikai viszonyokra adaptáltak, a populizmus latin-amerikai „termék”. Latin-Amerikában jött létre a latin-amerikai történelmi feltételek között, kísérletként az adott latin-amerikai problémák helyi erőikkel történő megoldására. (Itt természetesen a politikai populizmusról beszélünk és nem az agrárpopulizmusról, amely az USA-ban, Oroszországban, Kelet-Európában is megjelent a XIX. században).

E tanulmányban csak a hatalomra jutott populizmust; a populista rendszert elemezzük, ezért csak azon populista pártok, mozgalmak gazdaságpolitikai koncepcióira lehetünk tekintettel, amelyek hatalomra jutottak. (Igy pl. nem elemzünk olyan fontos pártokat, mint a perui APRA stb.)

A populista gazdaságpolitika elemzésekor az alábbi szempontokat kell figyelembe vennünk:

1. A populizmusban az állam erős. Ereje tudatában nem csak gazdaságirányító szerepet vállal, de úgy véli, hogy az állam csak akkor szólhat bele érdemben a gazdaságba, ha maga is tulajdonos. A populista állam egyben tulajdonos is. Tulajdonát igyekszik gyarapítani. Ennek – mint később látni fogjuk – a legfontosabb útja az államosítás lesz.
2. A populista állam abból kiindulva, hogy a gazdaságban irányító szerepet játszik, igyekszik bizonyos gazdasági tendenciákat előre felvázolni. A kor divatját (is) követve a populista állam terveket vázol fel (4-5-6-éves terveket), kialakul – különösen Argentínában és Mexikóban – egyfajta populista tervgazdálkodás „(amely azonban különbözik a kor Szovjetuniójának, illetve szocialista országainak tervgazdálkodásától).
3. A populista gazdaságpolitika fő célja a megkésett tőkés fejlődés felgyorsítása. Ennek egyik legfontosabb eleme az importhelyettesítő gazdaságpolitikai modell. Nagyon leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy minimumra kell szorítani az importált áruk mennyiségét és amit csak lehet, otthon kell megtermelni. Ennek érdekében fejleszteni kell a hazai ipart, az államosított, illetve magánkézben lévő ipari vállalatokat egyaránt. Az importhelyettesítés erőltetésével kívántak létrehozni egy erős hazai vállalkozó réteget (a kor szóhasználatával: a „nemzeti burzsoáziát”).
4. A gazdaság „befelé” fordítása együtt járt a felfokozott nacionalizmussal. A nacionalizmus segítette egybetartani az igen heterogén populista koalíciót, a nacionalizmus jegyében lehetett államosítani a külföldiek kezében lévő gyárakat, közműveket stb. A nacionalizmust fel lehetett használni a populista tábor tömörítésére, a karizmatikus vezető melletti felsorakoztatásra és a mindenkori „ellenség” elleni harcra.
5. A populista rendszerben mindig volt ellenség, aki „természetesen” hazafiatlannak volt kikiáltva, így a nacionalizmus éle – befelé – a honi „nemzetáruló” (vendepatria) társadalmi csoportok ellen fordítható. Gazdasági téren ez úgy jelentkezett, hogy pl. Mexikóban a populizmus a nagybirtokosok ellen felsorakoztatta és maga mellé állította a szervezett parasztság jelentős részét a földreformmal az ejidók és a kisbirtokosok Mexikóját kívánta megteremteni.
6. A fenti pontokban felsoroltak természetesen összefüggnek egymással. Pl. az importhelyettesítő gazdasági modellben a fő hangsúly az iparosításra esett. Erre a forrás jelentős részét a mezőgazdaságból kívánták előteremteni. (Pl. Perónnál ez intézményesített kereteket öltött az IAPI megalakításával). Az iparosítással viszont harcolni kívántak a monokultúra ellen. Ezt persze nem csak gazdasági, hanem politikai szempontból is ki lehetett használni. (Vö: 5.pont)

Mielőtt az egyes országok gyakorlatát elemeznénk, ki kell térni egy, a gazdasági koncepciót is érintő ideológiai kérdésre. Miért nem felelt meg az új elitnek a régi politikai eszmerendszer pl. a liberalizmus, vagy a pozitívizmus. A kérdés tulajdonképpen úgy vetődik fel, hogy mi az, amit a populista elit átvehetett a liberalizmusból és a pozitívizmusból és mi az, amit semmiképpen sem. (Természetesen itt csak a gazdaság szempontjából vizsgálódunk és csak a fontosabb tényezőkre térhetünk ki.)

A populizmus megtartotta a liberalizmust a belső gazdaságpolitikában, de csak az állam által megszabott kereteken belül. Ugyanakkor elvetette a liberálisok gyenge állam tételét, átvéve, sőt továbbfejlesztve a pozitivisták erős állam koncepcióját. Nem vehette át azonban a pozitívizmus elitizmusát. Hiszen a populista állam (párt) lényegéhez tartozott a néptömegek „kezelésére” kialakított taktika és stratégia.

A populizmus lényegéhez tartozik, hogy az új politikai, gazdasági elit igyekszik megnyerni a lakosság jelentős részét. Itt a korábban anti-status-quo elemek jöhettek számításba: főként a középrétegek és a munkásság. A közép-rétegek nagyobb társadalmi mobilitást, több munkahelyet vártak a populizmustól. A munkásság viszont a szervezkedés lehetőségét, munkahelyet követelt a populista vezetőktől. Rá kell mutatni, hogy itt (az 1930-1940-es években) a tárgyalt országokban már kialakult egy „új” munkásság, amely már főként nem a bevándorlókból rekrutálódott, hanem a faluról a városba nemrég beköltözött elemekből, akik számára az európai ideológiák (kommunizmus, faszizmus, anarchizmus) már nem sokat jelentettek (szemben a korábbi „bevándoló munkással”, aki hozta magával az európai eszmékhez való affinitást.) Ez az „új” munkásság viszont még hozzá volt szokva a falun lévő paternalista viszonyhoz, amely a földbirtokos és a paraszt viszonyát jellemezte, így könnyen adaptálódott a karizmatikus populista vezetők paternalizmusához. Gazdasági célként is felfogható, hogy a populizmus igyekezett megnyerni az „új” munkásság tömegeit, beépítve őket – valamilyen szinten – a politikai rendszerbe. Ezáltal sikerült a gazdaságnak egy nem lázadó munkástömeget adni. Ennek érdekében jöttek létre – azaz hozták létre a populista vezetők – a populizmushoz hű szakszervezeteket, politikai szervezeteket. Mint az egyes országok elemzésekor látni fogjuk a populista rendszereknek, a munkásság és a kispolgárság jelentős részének megnyerésével (vagy semlegesítésével) sikerült elkerülni a kommunista és fasiszta pártok túlzott megerősödését és hatalomra kerülését.

Mivel a populista koalíció igen heterogén volt, ideológiai szinten a populizmus különböző társadalmi rétegeket megszólíthatott ugyan, de beszélni csak a nemzet egésze nevében beszélhetett. A nacionalizmus szellemében a nemzeti érdek volt az, amire végső soron hivatkozni lehetett. A populizmus széles tömegeknek adta meg a politizálás lehetőségét, a beilleszkedés, beleszólás illúzióját keltve.

Tény az is, hogy a populizmus nem egyenlő a demagógiával. Természetesen a demagógia lényeges eleme a populista retorikának, de a populista szövetség megtartása megkívánta, hogy a hatalomra jutott populista elit adjon is (munkát, fizetésemelést, jobb pozíciókat stb.). Ha ez valami miatt megszűnt, a koalíció felbomlásával járt. A populizmusban a demagógiát korlátozta a „siker imperatívusza”. Ez alatt azt értjük, hogy a populista elit nem engedhette meg, hogy ne mutassa állandóan (vagy legalábbis időközönként) azt a képességét, hogy a reformok útján jobbá teszi a gazdaságot, amely így aztán többet is nyújthat. Különösen érvényes volt ez a karizmatikus populista vezető személyekre, mert – Weberrel szólva – ha a siker hosszasan elmarad megkérdőjeleződik a vezető karizmája.²⁴

A peronisták kivételével nagyon kevés populista mozgalom, párt dolgozott ki saját(ságos) ideológiát. Perón létrehozta a peronista populizmus társadalomfilozófiáját (a juszocializmust=társadalmi igazságosság), amely igyekezett a peronista gazdaságpolitikát is filozófiailag indokolni. A juszocializmus is tulajdonképpen ideológiai eklekticizmust

tükrözött, amely magán viselte – többek között – a keresztény tanok, a szocializmus, a pozitívizmus stb. egyes elemeit is.

Az ideológiai eklekticizmus méginkább kimutatható más populizmusok esetében (Mexikó, Brazília). Az ideológiai eklekticizmust természetes jelenségnek kell felfognunk a populizmusban, hiszen a populista pártok gyűjtőpártok, a populista koalíció különböző ideológiát, gazdaságfilozófiát képviselő osztályok, csoportok, rétegek összessége. Az ideológiának így az a feladata, hogy segítse egy irányba mozdítani a populizmusban érdekelt erőket, kényesen vigyázva arra, hogy ne rekesszen ki egyetlen potenciális szövetségest. Nem ritka, hogy az ideológiát egyetlen „vezérmotívum” köré építették, pl. Mexikóban a forradalom mítosza köré.

A peronista gazdaságpolitika Argentínában

Argentínában az 1929/33-as gazdasági világválság hatására egyfajta „gazdasági rendszerváltás” vette kezdetét. Megkezdődött a befelé forduló gazdaságpolitikai modell kiépülése. Ennek a gazdaságpolitikának a központjában a belső piacra termelő ipar növekedésének fellendítése állt. Ez viszont azzal (is) járt, hogy a falusi lakosság tömegesen áramlott a városokba, hogy az iparban találjon megélhetést. Különösen a főváros Buenos Aires lakossága nőtt meg ugrásszerűen.

Argentína lakossága²⁵

1914	7.885.000
1920	8.754.000
1930	11.746.000
1940	14.055.000
1950	16.061.000

Városi és falusi lakosság²⁶

	<u>városi lakosság</u>	<u>falusi lakosság</u>
1869	492.000	1.244.300
1895	1.488.200	2.466.700
1910	4.152.400	3.727.900
1947	9.932.100	5.961.700

Buenos Airesben a lakosság 1914 és 1936 között 1.575.000-ről 2.415.000-re nőtt. Buenos Aires és környékén koncentrálódott a gyárak 62,2%-a, a munkások (és alkalmazottak) 71,8%-a. Főként a feldolgozó ipar, a kereskedelem és a szolgáltatóipar szívta fel a faluról frissen beáramló „új” munkásságot.

Az ipari fejlődés jelentős része külföldi befektetés eredményeként valósult meg.

A legfontosabb befektető országok²⁷ (a befektetett tőke %-ában)

Anglia	60,1
USA	19,6
Belgium	11,1
Franciaország	5,3
Svájc	1,4
Többiek (Németország, Olaszország stb.)	2,5

Az 1929/33-as gazdasági világválság Argentína legfőbb kiviteli termékeit igencsak „leértékeltte”. (A hús, bőr ára 25-30%-kal, a búza ára 40-50%-kal csökkent.)

A latin-amerikai országok jelentős részében a gazdasági válság politikai válságot indukált, amely viszont társadalmi átalakulással járt. Több latin-amerikai országban a változás azt jelentette, hogy a konzervatív földbirtokos bázisú uralom megingott. Így történt ez a szomszédos Brazíliában is, ahol a konzervatívok uralmát megdöntő kispolgári származású katonatisztek, összefogva az ipari érdekeltségű vállalkozókkal 1930-ban új irányt szabtak a gazdasági fejlődésnek.

Argentínában ennek a fordítottja történt 1930-ban. Itt a radikálisok uralma ellen léptek fel a hadsereg és a földbirtokosokat támogató civil erők. José Uriburu tábornok 1930-as katonai puccsa visszaállította a hadsereg és a konzervatívok szövetségét. Azonban sem Uriburu, sem az őt követő elnöknek nem sikerült stabilizálni az 1930-ban hatalomra került elit uralmát. Pedig gazdaságilag jelentős piacmegtartó ereje volt az általuk kötött Roca-Runciman szerződésnek (1933), amelyben Anglia vállalta, hogy nem csökkenti argentin húsvásárlásait. Politikai szempontból azonban jelentős presztizsvesztést hozott a szerződés a katonai-, konzervatív kormányoknak, mivel a szerződés következtében az angolok további befolyáshoz jutottak a húsfeldolgozó, csomagoló, közlekedési ágazatokban. A felfokozott nacionalizmus párosult az argentin tisztikar és a civil lakosság egy részének (pl.: 8 millió olasz bevándorló élt Argentínában) fasisztabarát érzelmeivel. A konzervatívok tehát erősebb szálakkal kötötték Argentínát Angliához, amikor a lakosság egy része viszont fasiszta hatalmakban látta azt az erőt, amely csökkentheti az igen nagyfokú angolszász függést.²⁸

Juan Domingo Perón 1946-ban lett Argentína elnöke.²⁹ Perónnal a populizmus jutott hatalomra Argentínában. Perón vezetésével kialakult populista tábor gazdasági vezető ereje az ipari vállalkozók rétege volt. Az erőteljesen kibontakozó, befelé forduló gazdasági modell fő célja a gazdaság diverzifikálása volt az ipar erőteljes, államilag támogatott fejlesztése mellett. A populista tábor fő társadalmi erejét a döntően munkásbázisú Peronista Párt adta. A peronistákhoz csatlakozott a kispolgárság jelentős része. Perón igyekezett a populista tábort minél szélesebb körben kiépíteni. „Egy doktrínában gondolkodtam, de ahhoz, hogy ezt mozgásba lendítsük, tömeges támogatásra volt szükségem. Ezt a tömeges támogatást csak a néptől tudtam megkapni, ezért politikailag aktívva kellett tennem őket.”³⁰

Az ipari munkásságnak Perón szakszervezeti jogot adott, fizetésemelést biztosított, kiépítette a szociális juttatások hálózatát. Mindezekért cserébe társadalmi békét kért és kapott. Kezébe voltak a szakszervezetek akár közvetlenül, akár a Peronista Párton keresztül. A társadalmi béke lehetővé tette a peronista gazdasági reformok véghezvitelét, az importhelyettesítő gazdaságpolitikai modell kiépítését.

A peronizmus – mint már említettem – rendelkezett (a populista rendszerek közül egyedül) egy többé-kevésbé kidolgozott, koherens ideológiával, a juszticializmussal, amelyben megadták gazdaságpolitikájuk filozófiai alapjait.

Perón számára a populizmus egyfajta köztes út, harmadik út a kapitalizmus és a kommunizmus között, amelyben – a nacionalizmus talaján – megvalósul a harmónia a tőke és a munkás között.

A gazdaságpolitika elméleti kiindulópontja Perónnál az, hogy az individualizmusra alapuló kapitalizmus megöli az egyént és csupán a gép alkotórészévé teszi. Nem maga a tőke a hibás, hanem az azzal való visszaélés. Következésképpen nem a tőkét(=a magántulajdont) kell megszüntetni, hanem az azzal való visszaélést. A kor kapitalizmusa a „dehumanizált” tőke. A feladat tehát humanizálni a tőkét. A peronista harmónia, amely a szociális igazságosságon alapul sem kapitalista, sem kommunista társadalom, hanem a

kettő között egy harmadik pozíció (tercera posición). Perón szerint a „kapitalizmus elnyomó társadalom, hideg nemzetközi erő, amelynek nincs hazája, se szíve.”³¹ „A kapitalista rendszer visszaélt a magántulajdonnal és ezért felelős a kommunizmusért is, mivel okot adott annak létezésére. A régebbi kapitalista rendszer túlzásba vitt kizsákmányolása nélkül nem lett volna kommunizmus. Ez az ok, a kommunizmus pedig az okozat, következésképpen, hogy megszüntessük az okozatot, meg kell szüntetni az okot.”³² „A kommunizmus megalkotja a mindenható államot, amely az állampolgárok felett mint abszolút uralom jelenik meg”³³... (és)... az állam elpusztítja az individumot, börtönben tartja.”³⁴

A továbbiakban – a peronista gazdaságpolitika jobb megértésére – kissé bővebben idézek Perón és a Peronista Párt gazdasági nézeteiből.

„Ebben az országban soha nem volt más kormány csak politika. Mi nem csak a politika, hanem a gazdaság és a társadalom gyepelőjét is a kezünkben tartjuk. Irányítjuk a három tevékenységet, hogy teljeskörű legyen kormányunk.”³⁵ „A gazdasági szabadság nem szenved csorbát és nem is szűnik meg azáltal, hogy az Állam irányítja a gazdasági életet. Az Állam ugyanis képes arra, hogy úgy irányítsa a társadalmi és a gazdasági életet, hogy semmiképpen sem avatkozik bele az ipar, a kereskedelem és fogyasztás területein működő magánakciókba.”³⁶ „Az irányított gazdaság, ahogy én a gazdasági gyakorlatban értelmezem, a gazdasági értékek felcserélése a politikai értékekkel, azaz a gazdaság természetes törvényeinek elnyomása. Ez nem a mi doktrinánk. Mi talán korlátozzuk az értékeket, de éppen azok érdekében avatkozunk be, és nem helyeztük a politikai értékeket a gazdasági értékek fölé. A gazdasági szabadság nem csorbul, ha az Állam irányítja a gazdaságot. A nemzetgazdaságnak azon kell alapulnia, hogy az Állam ellenőrizze alapjait, meghagyva a magánkezdeményezésnek a termelés fejlesztését, a termékek előállítását, akár együttműködve vegyes formában az Állammal, akár, ha azt saját maguk végzik.”³⁷

Az importhelyettesítő, és az állam által irányított gazdaságpolitikában a fő szerep az iparnak jutott. „Hagyományosan és dogmatikus módon a mi gazdaságpolitikánk azon nyugodott, hogy az Államnak el kell kerülnie minden részvételt az ipari tevékenységben. A gyakorlat azonban bebizonyította annak lehetetlenségét, hogy a fiatal és gyorsan fejlődő gazdaságok, mint pl. a miénk, nyugodtan kívárlják a magánkezdeményezés megfelelő érettségét...”³⁸ „Az ország jövője az ipari fejlődés, vagy a félgyarmati ország...”

Az iparosítás a következőket jelenti:

1. gazdasági függetlenség
2. politikai függetlenség
3. gazdasági egyensúly
4. a munka intenzitásának növelése
5. szakmai fejlődés
6. jobb elosztás...

A fentiek érdekében:

1. védeni kell a hazai ipart
2. segíteni az új vállalatok alapítását
3. emelni kell az iparnak szánt juttatásokat
4. javítani kell a gazdaságunk mutatóit
5. emelni kell a szervezeti jövedelmet
6. el kell érni, hogy mindenki életszínvonala emelkedjen, hogy megszilárduljon a társadalmi béke.”³⁹

„Meg kell szüntetni a kizsákmányoló kapitalista gazdaságot és helyettesíteni kell egy társadalmi gazdasággal (aláhúzás H.Gy.), amelyben nincs kizsákmányoló és nincs kizsákmányolt és amelyben mindenki megkapja a megfelelő jussát tehetsége és erőfeszítése szerint. A tőkének a gazdaságot kell szolgálnia és nem – mint, ahogy eddig volt a mi gazdaságunkban – a nemzetközi kapitalizmust....a kapitalista gazdaságot kellett helyettesíteni társadalmi gazdasággal... el kell érni, hogy teljes mértékben rendelkezünk az argentin gazdasággal, hogy szervezhessük, megvédezhessük, növelhessük és a nép érdekében működtethessük.”⁴⁰ „Ahhoz, hogy a gazdaságot szervezni tudjuk, az első amit meg kell cselekedni, az, hogy azt argentiná tegyünk, de hogy argentiná tegyünk, meg kell valósítanunk a gazdasági függetlenséget.”⁴¹

A fenti bőséges idézetből kibontakozik a peronista gazdaságkoncepció lényege. A juszticializmus egyfajta „jóléti társadalmat” tételez fel, ahol az államilag segített, irányított gazdaságon belül a fő szerep az iparé, amely képes az országot ellátó tömegtermelésre. Ahhoz, hogy az ipar ezt a szerepet el tudja látni, biztosítani kell a stratégiaileg fontos iparágak külföldtől való függetlenségét (államosítások, felvásárlások útján). Az irányított gazdaság pedig egyfajta tervgazdaság a peronizmusban (két öt éves terv is volt 1946-1955 között).

A forrást a gazdaságfejlesztésre két irányból teremtették elő:

1. a háború alatt felgyülemlett nagy mennyiségű arany és valutatartalékból
2. a mezőgazdaság megsarcolásából.

A második világháború végén Argentína gazdag ország volt. Devizatartalékai meghaladták az 1,2 milliárd dollárt. Ez volt a felhalmozás első forrása. Elsődlegesen ebből fedezték a nagyarányú iparosítás, infrastrukturális beruházások kiadásait. Megtörtént a főbb közszolgáltatások államosítása (pl. nacionalizálták a vasutat, hírközlést, azaz megvásárolták Angliától), a stratégiai nyersanyagok állami tulajdonba vétele. De jórészt ebből a forrásból fedezték a szociális kiadásokat, a peronista jóléti kiadások jó részét. Így az első forrás néhány év alatt elapadt. Ekkor került előtérbe a mezőgazdaság megsarcolása.

Már a Peronista Párt elődei képező Munkáspárt dokumentumaiban⁴² is felvázolták a peronisták agrárpolitikájának lényegét. E szerint a latifundiumokat el kell törölni, és létre kell hozni „egy falusi középosztályt”. Mindezt az állam hathatós segítségével (törvények, hitelpolitika stb.).

Az erőltetett iparfejlesztés megnyerte és Perón oldalára állította az ipari vállalkozók jelentős részét, akik belátták, hogy a peronista juszticializmusban a munkásvédő törvények, a munkások jogainak kiterjesztése végső soron nekik is kedvez, hiszen nem kellett tartani a baloldal (kommunisták) megerősödésétől és egy esetleges baloldali radikalizmustól. Nem mondható el mindez a földbirtokosokat illetően. A peronista Argentínában a „földbirtokos oligarchia” volt az első számú ellenség, a peronista retorika elsődleges célpontja. Ők „képviselték” a maradit, a múltat, a monokultúrát a peronista retorikában. Perón hangoztatta, hogy „a föld azé legyen, aki megműveli”⁴³, de nem ígért földreformot abban az értelemben, hogy a latifundiumoktól elveszik a földet és kiosztják a bérlők és az agrártermelők között. Az agrárátalakulást egy hosszabb folyamatnak képzelte, amely úgy megy végbe, hogy az állam a bérlőket hozzásegíti a bérleményekhez. Perón így beszélt: „A földet átadni könnyű, de jól átadni nehéz. Mi nem sietünk ebben az ügyben. Ha száz évig bérlők voltunk, tudunk még két-három évig azok lenni, amíg megszervezzük a föld átadását. A kormánynak kell kifizetnie a földátadás költségeit...Arra törekszünk, hogy 10-12 éven belül ne legyen agrártermelő, aki nem tulajdonosa annak a földnek, amelyet megművel.”⁴⁴ (1937-ben a bérlők

százalékos aránya a mezőgazdaságban 44,3% volt)⁴⁵ A „földosztást” tehát nem a latinfundisták rovására, hanem a kolonizáció felgyorsításával kívánták megoldani. Pl. a természetből elhódított földeket a Nemzeti Bank felvásárolta (1946-1949 között 305.230 hektárt) és kisbirtokokként felosztotta. (Perón inkább a parasztok helyzetén kívánt javítani; minimálbér, kötelező pihenőnap előírása, munkafeltételek, szerződések betartatása stb.. Ezzel kompenzálni igyekezett az elmaradt földreformot.)

Perón – ahogy az első számú forrás, a devizataralék, apadt – egyre kevésbé beszélt a földreformról, mert attól tartott, hogy ha a jól termelő gazdaságokat felosztják, csökken a termelés, következésképpen a kivitel, amely viszont a második fejlesztési forrás elapadásával jár. (Földreform esetén az új gazdák – mint ahogyan a mexikói példa is mutatta – nem tudtak olyan mennyiségben felesleget termelni, mint korábban a nagybirtok.) Perón tehát meghagyta a nagybirtokokat, de gyakorlatilag „megsarcolta a mezőgazdaságot. A sarc eszköze az Argentín Kereskedelemfejlesztő Intézet (Instituto Argentino de Promoción de Intercambio – IAPI) volt.

Az 1946-ban létrehozott IAPI azzal a céllal, hogy „biztos piacot teremtsen a gazdáknak”. Az IAPI a világgiazi árnál 30-50%-kal olcsóbban vásárolta fel a mezőgazdasági termékeket és azt rendes áron továbbadta a világgiacon. (Ha a világgiazi ár magasabb volt, természetesen megtartotta az állam az extraprofitot.) Perón a földbirtokosok felháborodására, hogy a tőkét így kivonják a mezőgazdaságból és átszivattyúzzák az iparba, azt válaszolta, hogy a IAPI mint monopolium azért jött létre, mert „, az Államnak, hogy harcoljon a monopolium ellen, monopolistává kell válnia, mert ahhoz, hogy legyőzzünk egy elefántot, egy másik elefántra van szükségünk, hiszen nem harcolhatunk ellene pusztá kézzel.”⁴⁶ Perón azzal magyarázta a gazdáknak fizetett és a reális ár közötti különbséget, hogy az állam kockázatot vállal a világgiacon a biztos(ított) belső piac érdekében, és így egyfajta előrelátást, tervezhetőséget biztosít az agrártermelők számára.”⁴⁷

A mezőgazdaságot az IAPI tevékenysége igen hátrányosan érintette, hiszen az itt képződött forrás az iparba vándorolt és egyre kevesebb tőkét forgattak vissza a mezőgazdaságba. (Az 1950-54-es évek exportjának értéke az 1935-39-es évek exportjának 64%-át tette ki!)

Az erőltetett iparosítás, a protekcionista fejlődés másik forrása is elapadt (az 1,2 milliárd dollár devizataralékot felélték és az eladósodás már elérte az 1,5 milliárd pesót).

Az importhelyettesítő gazdaságpolitika gazdasági, pénzügyi forrásainak elapadásával 1954-55-ben kiújultak a populista rendszer és ellenfelei között a nyílt ellenségeskedések és Perón elnököt a katonaság 1955-ben megbuktatta.

Perón 17 évig élt száműzetésben⁴⁸, majd hazatérte után 1973-ban ismét, immár harmadízben, Argentína elnökévé választották. Ebben nagy szerepe volt a peronizmus (a peronista ideológia, a peronista párt) továbbélésének, amelyet táplált az Argentínában található mély gazdasági válság, a főleg katonai kormányok tehetetlensége a kibontakozott politikai, társadalmi válság megoldását illetően.

A harmadik peronista elnökség gazdaságpolitikája több ponton változott a korábbi populista gazdaságpolitikát illetően. Továbbra is a juszticializmus talaján állt, azaz egy társadalmi szerződés biztosította volna az Állam, a munkaadók és a munkavállalók közötti harmóniát.⁴⁹ Most már nem ragaszkodott kizárólagosan a befelé forduló gazdaságpolitikához, kijelentve, hogy „egy nép sem törekedhet autarkióra”, mert az alacsony technikai szintet valósít meg.

A hangsúly már az exportorientációra, a munkaigényes ágazatok preferálására esett. Az új gazdaságfejlesztési nemzeti terv fő jellemzője, Kádár Béla szavával: „a peróni stratégia óvakodott a korábbi hibák elkövetésétől”⁵⁰ Ezt legjobban talán az szemlélteti, hogy hogyan szakítottak a mezőgazdaságot megsarcoló gazdaságpolitikával és a mezőgazdaságból származó jövedelem jelentős részét visszaforgatták a mezőgazdaságba.

Perónnak azonban már nem jutott ideje egyfajta „korrigált populista gazdaságpolitikát” megvalósítani. Sőt 1974-ben bekövetkezett halála után hamarosan újra katonai diktatúrák következtek, az országot pedig jó időre gazdasági recesszió és politikai bizonytalanság jellemezte.

Vargas gazdaságpolitikájának néhány fő vonása

Braziliában a kávévalorációra alapuló gazdasági prosperitás éveiben a kávéállamok a politikai hatalmat is szilárdan kezükben tartották. (A fegyveres erők lázadásai elszigeteltek maradtak és könnyen urrá lett felettük a hatalmi elit.) A gazdasági világválság azonban végképp eladhatatlanná tette az éppen hogy jobb világpiacon árra váró kávé, amely csak egyre gyűlt – a felvásárlási politika következtében – a raktárakban. A gazdasági válság politikai válságot gerjesztett. Ezt használta ki Rio Grande do Sul állam kormányzója Getulio Vargas (az 1930-as választások vesztese), hogy a hadsereg fiatal tisztjei (tenentes) segítségével magához ragadja a hatalmat. Vargassal Braziliában is megjelent az új gazdaságpolitikai koncepció; a befelé forduló gazdasági modell. A Vargas által létrehozott populista szövetség célja a megkésített tőkés fejlődés felgyorsítása volt, mégpedig erőltetett, az állam által támogatott iparosítás segítségével. A Vargas köré csoportosult populista szövetségben a vezető szerepet az ipari vállalkozók játszották, akik elérkezettnek látták az időt, hogy elvágják az ültetvényesekhez fűző köldökzsinórt. Jelentős erőt képviseltek a kispolgári tömegek, amelyek száma igencsak megnőtt a XX. század elején a városok növekedésével, az egészségügy fejlődésével. A populista erők harmadik, de számszerűen legnagyobb ereje az „új” munkásság volt, amelynek zöme a faluról néhány éve a városba költözött egykori földművelő, aki – hasonlóan az Argentín helyizethez – könnyen elfogadta az új populista vezér(ek) paternalizmusát. A propaganda és a munkástörvények hatására könnyen lett Vargasból „o pai de pobres”, azaz a szegények apja.

Vargasnál nem találhatunk a gazdaságpolitikát illetően ideológiai alátámasztást, mint pl. Perónnál. Vargasnál a hangsúlyok sem olyan élesek mint Perónnál. A gazdasági koncepció alapvonalai azonban nagyon is hasonlítanak. (A mérsékelt és óvatosabb hangvételt a brazil belpolitika magyarázza.) Vargas is abból indult ki, hogy fel kell gyorsítani a gazdaságot, mégpedig a hazai ipar fejlesztésével, a gazdaság differenciációja útján. A brazil kiélezett belpolitikai helyzetben⁵¹ Vargas a hangsúlyt az „egyensúly megőrzésére” helyezte, azaz a gyorsított gazdasági fejlődést úgy kell végrehajtani, hogy „a tőke és a munka közötti egyensúly érvényesüljön”.⁵²

Vargas nem beszélt „irányított gazdaságról”, „tervezgazdaságról”, mint Perón, hanem állami beavatkozásról. Szerinte is a gazdasági fejlődésben elmaradt országokban az államnak segíteni kell a gazdaság fejlesztését, de úgy, hogy ne avatkozzon magába a gazdasági folyamatba és hagyja a piaci törvényeket érvényesíteni. Akkor hol van a „beavatkozó” állam szerepe? Az 1937-es alkotmány erről úgy rendelkezik, hogy „az állam beavatkozása a gazdasági életbe akkor legitim, ha segíti a magánkezdeményezést, a termelés tényezőinek koordinációját, hogy elkerüljék a konfliktusokat, és ha az állami érdekeket kell érvényesíteni.”⁵³

A hatalmas kiterjedésű országban fontos volt, hogy az ipar területi megoszlását is új alapokra helyezték. A belső területek felé viszont csak akkor volt hajlandó befektetni

a vállalkozó, ha a szövetségi kormány vállalta az infrastruktúra kiépítését. Új utak, vasutak, kikötők épültek a kormány segítségével.

A vargasi gazdaságpolitikában is a fő hangsúly a hazai ipar fejlesztésére esett. „A nagy feladat országunkban a hazai tőke működésbehozása” jelentette ki Vargas.⁵⁴ Ezzel párhuzamosan „diverzifikálni kell a termelést és növelni kell a belső piacot.”⁵⁵

Vargas úgy vélte, hogy a kulcsiparágakat nemzeti kézbe kell venni, és ahol nem elég a helyi vállalkozók tőkéje, ott az államnak kell segíteni. Talán a legjobb példa erre a nemzeti érdekeket előtérbe helyező, befelé forduló iparosításra a Volta Redondai hatalmas vasmű létrehozása. Vargas szerint a nemzeti vasmű (és a hazai acélipar) megteremtése lehetséges: 1.) az állam által, 2.) az állam és a nemzeti magán vállalkozók közös kivitelezésében, 3.) nemzeti és külföldi magánvállalkozók kivitelezésében, ha az állami kontroll érvényesül.⁵⁶

Tulajdonképpen Vargasnál is az a dilemma mint Perónnál, hogy az endogén források elegendőek e a fejlesztéshez, vagy az exogén források előtt is meg kell nyitni a gazdaságot. Brazíliában, ahol az endogén források nem álltak olyan bőségesen rendelkezésre mint Perón első éveiben, inkább egyfajta egyensúlyra törekedtek (ha lehetett állami kontroll mellett). Brazíliában a hivatalos populista propaganda ezért sem volt olyan élesen külföldi tőkeellenes, mint Argentínában.

Vargas (Peróntól és Cárdenastól eltérően) nem hozott létre önálló kormányt támogató populista pártot. A népfrontmozgalom, majd a fasiszta párt felkelésének fegyveres leverése után az országban jelentős, országos hatótávolságú párt nem létezett, a kisebb pártok működését pedig betiltották. Vargas az általa létrehozott szakszervezetekre támaszkodott (természetesen a hadsereg mellett). Azt mondhatnánk, hogy Brazíliában ebben a periódusban a populista vezérhez kötődő szakszervezetek töltötték be a „populista párt” szerepét. Ebben a politikai helyzetben Vargas populizmusa diktatórikus populizmus volt, szemben pl.: Cárdenas demokratikus populizmusával. Vargas második elnöksége alatt is már demokratikus populizmusról beszélhetünk, ahol a pártok, a parlament működése már megengedett.

Vargas úgy magyarázta az elnöki hatalom megnövekedésének szükségességét, hogy a „vezető tekintélyének növelése a modern, politikai szervezetek esetében normális jelenség. A hatalom növelésének ez a koncentrációja megfelel a társadalom és a gazdaság követelményeinek.”⁵⁷

Vargas – mint a populista vezetők többsége – a tőke és a munka közötti harmónia érdekében megszüntette azt a gyakorlatot, amely a munkáskérdést egyszerű „rendőrségi kérdésnek” tekintette.⁵⁸ Sorra jelentek meg az un. „munkásvédő rendeletek” (8 órás munkaidő, minimálbér, fizetett szabadnap stb.). A szervezési jog nem csak lehetővé, de szinte kötelezővé tette a szakszervezetek szervezését (olasz korporációk mintájára). A szakszervezeti vezetők közvetlenül a kormánytól függtek. Ebben a helyzetben Vargas könnyen eltörölhette a sztrájkjogot. Az 1937-es alkotmányban kimondják, hogy „a sztrájk és a lock-out-ok társadalomellenesnek nyilváníthatnak, a munka és a tőke ellenségének, olyanoknak, amelyek összeegyeztethetetlenek a nemzeti termelés felsőbb érdekeivel”.⁵⁹

A vargasi politikára hatott a pozitívizmus, amely erős állam megteremtésére ösztönözte, valamint arra, hogy „erélyes diktatúra” a nép érdekében is létre jöhet. Erős liberalizmus ellenesség jellemezte, bár a gazdaságon belül tulajdonképpen érvényesültek a liberális gazdaságpolitika egyes elemei. Erősen hatott Vargasra a fasiszta hatalmak (főleg Olaszország) példája, főként az erős kormány, a korporációk. A politikai liberalizmus szerinte a kommunizmushoz vezet, ezért a diktatórikus populizmusban a

politikai liberalizmus még nyomaiban sem volt jelen. Vargas popularis intézkedéseinek megnyerte a munkásságot, ezzel békét teremtett a gazdasági fejlődéshez. Talán azt mondhatnánk, hogy egyfajta pozitivista populizmust valósított meg; rendet, a haladás érdekében, de a néptömegek főbb szociális követelményének figyelembevételével. A konkrét gazdasági intézkedések közül egyet szeretnék kiemelni; a kávéválság kezelését.

Vargas szerint a kormány az 1930 előtti kormányoktól a „húsz éves mesterséges gazdaság tévedéseit, a katasztrofális felhalmozást, a kávévalorizációt örökölte... Megpróbálva semlegesíteni az 1930-as gyászos helyzetet elkezdünk egy tehermentesítési (gazdaság)politikát, hogy megmentsük a kávéágazatot a tönkremenéstől és elkezdjük a tárgyalásokat, azért, hogy megrázkódtatásoktól mentesen legyen lehetséges visszaállítani a kávépiac normális működését.”⁶⁰

Vargas pontosan határozta meg az új kávépolitika lényegét, a tehermentesítést. Azaz nem kerülték meg a kérdést, nem is szakítottak a kávétermelőkkel. Ez egyébként nem is volt lehetséges, hiszen 1930-ban az exportjövödelmek többsége még így is a kávéból származott. A gazdaságpolitika megpróbálta tehermentesíteni a kávészektort. Az első és legnagyobb teher – Vargas szerint – a valorizáció volt: „A kávévalorizáció... csökkentette a fogyasztást és megélénkítette a konkurenciát... Paradox módon a külföldi termelők és nem a brazilok voltak a valorizáció élvezői.”⁶¹

Vargas tehát felhagyott a valorizációs gyakorlattal, és új gazdaságpolitikát dolgozott ki. Érdekes módon a kiindulási pont ugyanaz volt mint 1906-ban, azaz a kínálatot kell csökkenteni. A valorizációval szemben azonban nem tartalékkoltak, hanem a felvásárolt fölös készleteket megsemmisítették. A megsemmisítendő kávé döntő részét elégették, vagy a tengerbe szórták 1933-ig 23.592.949 zsák kávé égett meg, de 1934 június végéig már összesen 29.140.6654 zsák kávé semmisített meg, de 1934. július 1-én még így is 34.432.023 zsák megsemmisítendő kávé tartottak nyilván.⁶³ „Érdekes” megsemmisítési módról ad számot a Bulletin of Pan American Union: „Felfedezték, hogy 100 kg kávéból 30 m³ gáz és 44 kg tüzelőanyag nyerhető... 1931 decemberében a Niterói-gázgyárban kísérletképpen kipróbálták az eljárást... és a kísérlet alatt – három napon keresztül – a várost kávéból nyert világítógázzal látták el.”⁶⁴

Az állam tehát továbbra is felvásárolta a kávé (1931-ben is még közel 1 millió contót fordított felvásárlásra.)⁶⁵ A felvásárlást központosították; csupán a Nemzeti Kávé Bizottság (Conselho Nacional do Café – CNC) hajthatta végre. A korábbi Kávéintézettel szemben (amely São Paulói érdekeket képviselt) a CNC országos hatáskörű volt és a központnak (a szövetségi kormánynak) tartozott felelősséggel. A kávéügyek központosítása ellen kitört paulista (São Paulo lakóit hívták így) felkelést 1932-ben a kormányerők letörték. Vargas azonban nem élt retorzióval a kávétermelők ellen. Sőt – igaz az erő helyzetéből - kiegyezett velük. Ezt tanúsítja az 1934-es alkotmány és főként az a tény, hogy lemondott a földreformról, amelyet 1930-as programja még beígért.⁶⁶

Az ültetvényesek tehát megtarthatták birtokaikat, de a politikai hatalmat végleg át kellett adniuk a Vargas köré felsorakozott nemzeti ipari vállalkozóknak, akik érdekeit az új politikai elit képviselte.

A kormány megtöltötte új kávéültetvények telepítését. Az ültetvényesek így más befektetés után néztek. Ismét feljött a világpiacon jól eladható gyapot. 1932-ben a gyapot exportból származó bevétele 1,8 millió, 1935-ben 648,0 millió contó volt.⁶⁷ A gyapottermelés munkaigényes és gépigényes ágazat volt, így csökkentette a munkanélküliséget és fellendítette a belső gépgyártást, a textilipart, és általában a mezőgazdasági gépipart, ahova a kávé sok pénzének egy része is áramlott. A kávé stagnálás miatt az új iparágak jelentős mennyiségű olcsó munkaerőt kaptak.

Vargas a gazdasági fejlődés lényeges elemének tartotta a békét a tőke és a munka között: „Braziliában a társadalmi törvényalkotás a munkavállalók és a munkaadók közti harmónia és nyugalom megteremtésére irányul... nem csak a nyugalom, de a harmónia is szükséges a munkavállalók és munkaadók között. (Sőt) szükséges az együttműködés közöttük...(A kormány) minden társadalmi osztály kooperációjára törekszik.”⁶⁸ A munkanélküliség csökkentésére hozta a kormány az un. „kétharmados” törvényt (lei dos dois terços), amely előírta, hogy a munkahelyeken a külföldiek aránya csak egyharmad lehet.

„A gazdasági világválság bebizonyította, hogy Brazília nem választhat más utat, mint az iparosítást, ha modern nemzeté és világhatalmi tényezővé kíván válni”⁶⁹ – jegyzi meg Skidmore, hozzátéve, hogy az importhelyettesítő iparosítás kezdetben spontán alakult ki, illetve kialakulásában fontos szerep jutott a Vargast hatalomra juttató hadsereg igényeinek is.

Getúlio Vargast 1950-ben újra elnökké választották.⁷⁰ Vargas 1950 és 1953 között már demokratikus populizmust valósított meg, olyan rendszert, amelyben működhetek a pártok, a parlament (a Kommunisták Pártját még 1947-ben betiltották). A rendszer fő támasza és többé-kevésbé szervezett populista ereje a Brazil Munkáspárt (Partido Trabalhista Brasileiro – PTB) volt.

A Vargas második elnöksége alatt létrejött nacionalista-populista mozgalom 1964-ig, a katonai puccsig, a brazil politikai élet egyik legjellemzőbb sajátossága volt. „1950-től 1964-ig Goulart bukásáig, a nacionalizmus a legfőbb politikai koncepció volt, amely az ideológiai harc modelljévé fejlődött”⁷¹ – írja M. Fritscher.

A nacionalista populizmus számára a gazdasági és politikai stratégiát a Braziliai Tanulmányok Felsőfokú Intézete (Instituto Superior de Estudos Brasileiros – ISEB) dolgozta ki. Az ISEB ismert szociológusokat, történészeket, közgazdászokat foglalkoztatott. Egyik legismertebb képviselőjük Helio Jaguaribe több könyvben vázolta fel a nacionalista –populista mozgalom célját, feladatait.

Jaguaribe szerint a fejlődés alapja a gazdasági növekedés. A gazdaság megerősödésével fog együtt járni a gazdasági függetlenség és a társadalmi igazságosság. A nacionalizmus egy „olyan törekvés (aspiração), amely kifejezi a burzsoázia legdinamikusabb szektorának, az ipari forradalomban érdekelt ipari burzsoáziának az érdekeit”⁷² – írja Jaguaribe.

Amíg Vargas a gazdasági fejlődés érdekében az osztálybékét kívánatosnak tartotta, Jaguaribe egyenesen szükségesnek, nélkülözhetetlennek vélte. Szerinte a populizmusban a konfrontációnak nem a burzsoázia és a proletáriátus között kell húzódnia, hanem a társadalom un. dinamikus és statikus erői között. A dinamikus erők közé sorolja a nemzeti burzsoáziát és minden társadalmi erőt, amely a hazai ipar fejlesztésén alapuló gazdasági fejlődés híve. Pl: ipari orientáltságú középrétegek, a városi munkásság, a kispolgárság jelentős része. Ide sorolja „a haladásban is érdekelt értelmiséget is”⁷³. Ezzel szemben a statikus erők a konzervatívok (főként a latifundista földbirtokosok), a nem a termelésben érdekelt középrétegek, a parasztság egy része és a külföldi tőkével együttműködő, vagy azt kiszolgáló társadalmi csoportok.

Jaguaribe szerint Vargas alatt 1930 óta kibontakozó nemzeti kapitalizmus (nacionalcapitalismo) „a nemzeti fejlődés legmegfelelőbb modellje”⁷⁴, de csak akkor éri el célját, ha egy nemzeti trabalhismoval (nacional-trabalhismoval) párosul, azaz ha a nemzeti burzsoázia belátja, hogy ki kell elégíteni a munkásság (trabalhadores) alapvető követeléseit és javítani kell életszínvonalán. Ha ezt elmulasztja, ez utóbbiak elégedetlensége – épp a nacionalizmus talaján – átsaphat szocialista forradalomba. Jaguaribe tehát a nacionalizmus tartalmának (valójában szinonimájának) a

desenvolvimentót, azaz a fejlődést tekintette. (Hasonlóan az importhelyettesítő politikát folytató mexikói és argentin populistákhoz.)

Bár a szindikalizmus keretében nyújtott fizetésemelkedések jelentős részét elvitte az infláció, a – Jaguaribe szavaival – „dinamikus erők” meg tudták őrizni relatív egységüket és a populista kormányokat támogató akcióik dinamizmusát 1964-ig. Különösen erőteljes volt a Vargas kormány támogatottsága a „dinamikus erők” részéről 1952-53-ban a brazil olajkitermelés jelentős részének államosításakor. Vargas öngyilkossága után a nacionalista-populista és a „statikus erők” közti küzdelem jellemezte a brazil gazdasági életet, amelynek küzdelemmel az 1964-es katonai puccs vetett véget. A katonai kormányok hatalomrajutása egyben a befelé forduló gazdaságpolitika végét és az új gazdaságpolitikai modellt az exportorientált modell kiépülését is jelentette.

Cárdenas gazdaságpolitikájának néhány fő vonása Mexikóban

A mexikói történelemnek a tárgyalt időszakban az argentintől és a braziltól eltérő alapvető sajátossága, hogy Mexikóban az új elit egy igazi (mélyreható, gyökeres változásokat hozó) forradalom következtében és nem a latin-amerikában általában szokásos „forradalmak” (gyakorlatilag katonai puccsok, palotaforradalmak) során jutott hatalomra.

A mexikói forradalom egy populista forradalom volt, amely nem előre kidolgozott ideológia, konkrét és állandó vezető elit vezetésével zajlott le.⁷⁵ A forradalom legáltalánosabb célja a pozitivistá gazdaságpolitika felcserélése valami mással. Bár a forradalom folyamán nem fogalmazódott meg az új gazdaságpolitika, de bizonyos elemei, amelyek a későbbiekben nagy jelentőségre tesznek szert, már 1910 és 1917 között megjelentek. Ezek közül a fontosabbak:

1. A földreform kérdése. A forradalomban a döntő erőt képviselő parasztseregek előtt egy cél lebegett a föld. Két tendencia mutatható ki a forradalomban (és később a forradalom utóélete során a politikai elit szemléletében is). A Pancho Villa vezette sereg paraszt-katonái főként a magántulajdonba kerülő magánkisbirtok tulajdonjogáért harcoltak (Ez azzal magyarázható, hogy az északi hadsereg katonái főként a volt európai bevándorlók leszármazottai, akik körében generációról – generációra szállt a földtulajdon iránti vágy.)
2. Az Emiliano Zapata vezette déli paraszt-hadsereg viszont ejdikéért (leegyszerűsítve föld- és faluközösséget jelent) harcoltak, amelyek jelentős részét a liberális törvények segítségével a nagybirtokosok szerezték meg, tömegesen a XIX. század végén, a XX. század elején. (Itt viszont azt kell látnunk, hogy a déli területek indián, mesztic lakossága évszázadok során hozzászokott egyfajta közösségi élethez és termeléshez, amely bizonyosfokú védelmet, biztonságot jelentett számára).
3. A pozitivista nyitott kapuk gazdaságpolitikájával szemben a nacionalista gazdaságpolitika meghirdetése.
4. A forradalom előtti külföldi tőke-dominancia megszüntetése és az endogén források feltárása szinte szükségszerűen termelte ki (már a forradalom alatt is, de különösen utána) a felfokozott gazdasági nacionalizmust. Erre utal már az 1917-es alkotmányban a 27. §: „A nemzeti területi határain belül fekvő földek és vizek tulajdona eredendően a nemzetet illeti meg...”⁷⁶. Ez jogalapot biztosít majd a hatalmi elitnek a földreformra, a külföldi bányatársaságok, olajvállalatok elleni fellépésre a nacionalizmus nevében. Egyben lehetőséget teremt a prezidencializmus megerősítéséhez, hiszen a mindenkori elnökök számára az alkotmányhoz (és a forradalmi gyökerekhez) való ragaszkodás egyfajta legalitást is biztosított.

5. A földreform végrehajtása a formálódó populista táborban a forradalmi elit létérdeke is volt. A gyenge hazai vállalkozó és politikai elitnek a belső piac növelési és saját szövetségi bázisának növelése érdekében is szüksége volt a földreformra.
6. Az új elitnek a befelé forduló gazdaságpolitikai váltáshoz belső társadalmi békére volt szüksége, ezért meg kellett nyerni az erősödő munkásságot, kivonva azt a kommunista (majd később a fasiszta) befolyás alól, megnyerve – szociális törvényhozással – saját céljaihoz, szervezetileg a populista táborhoz kötve.

Mexikóban már Obregón elnök (1920-24) alatt formálódott a populista szövetség az új politikai elit, a parasztság és a munkásság, valamint a kispolgárság egyes rétegei között. Obregón a fő figyelmet a földreformra fordította. Elsősorban az ejidók osztását szorgalmazta – hiszen Zapata hívei (Zapata halála után is) csak akkor tették le végleg a fegyvert, ha földet (ejidót) kapnak. Calles alatt (1924-1928) elsősorban a magánkiszirtok juttatására esett a hangsúly⁷⁷, de a cristero felkelés miatt felgyorsította az ejidóosztást is.⁷⁸

Calles alatt erősödött meg a „hivatalos munkáspárt”, a Mexikói Regionális Munkásszövetség (Confederación Regional Obrera Mexicana – CROM), amelynek nem egy képviselője a Calles kormányban szerephez jutott. Calles alatt alakul ki az a későbbi gyakorlat, hogy a „hivatalos” munkáspárt, a szakszervezet teljes mértékben támogatja a kormányt, amely ennek fejében szociális törvényeket hoz és – ha kell állami kényszerítő eszközökkel is – fellép a rivális munkásszervezetek ellen.⁷⁹ (Ez a mechanizmus majd Cárdenas alatt fog igazi intézményes kereteket ölteni.)

A fent vázolt kapcsolatrendszerek biztosították a parasztság és a munkásság támogatását, így a politikai elit terveit csak az elitnek a hatalomból kiszorult csoportjainak időnkénti lázadásai fenyegették.

A gazdasági világválság Mexikóban is éreztette hatását. A hatalmi eliten belül (beleértve az elit 1929-ben alakult pártját a Nemzeti Forradalmi Pártot – Partido Nacional Revolucionario – PNR) két csoport alakult ki a követendő válságkezelési módszereket illetően. Felvetődött a hogyan tovább kérdése. Az elit egy része hajlott arra, hogy a válság nyomán radikalizálódó szövetségeseiket (munkásság, kispolgárság, parasztság) egy jobboldali fordulattal kordában tartja és kiegyezik a földbirtokosokkal (leállítva a földreformot, beengedi a külföldi tőkét stb.) Az elit egy másik – Lázaro Cárdenas vezette csoportja – viszont úgy vélte, hogy a földreform leállítására gyengíti az elit politikai súlyát, hiszen elveszíti döntő szövetségeseit a parasztságot, csökkenti a belső piacot, ami végsősoron a hazai ipari elit (a populista tábor vezető ereje) gyengülését vonhatja maga után. A munkástörvények visszavonása, a földreform felfüggesztése azzal is járhatott, hogy a válság hatására tömeges elszegényedés a radikalizálódó politikai szervezetek, pártok (kommunisták) malmára hajtja a vizet és egy új ellenőrizhetetlen baloldali forradalommal járhat. A cárdenalisták ezért a korábbi reformpolitikai kezdeményezések felerősítésében, sőt egy intenzív reformfolyamat megvalósításában látták a kiutat. Az ő győzelmüket jelezte, hogy a PNR elnökjelöltje 1934-ben Cárdenas lett. Cárdenas gazdasági utópoggyásza az elnökségi periódusra az ún. Hatéves Terv volt, amelyet a PNR dolgozott ki.⁸⁰

A Hatéves Terv – amely tulajdonképpen a leendő Cárdenas kormány cselekvési programja volt – abból indult ki, hogy a gazdasági válság miatt fel kell gyorsítani a befelé forduló gazdasági fejlődést, megerősítve és diverzifikálva a belső piacot. A gazdasági fejlődés motorjának az ipart tekintette a Terv. A „nemzeti” burzsoázia azonban segítségre szorult. Az ipari érdekelttségű vállalkozóknak szüksége volt a belső piacra – amelyet a Terv a földreform erőteljes fellendítése révén látott kivitelezhetőnek.

A vállalkozóknak a belső béke megteremtése érdekében ki kellett egyeznie a radikalizálódó munkásszervezetekkel, radikalizmusukat a saját szolgálatába állítva.

A befelé forduló fejlődés egyik kulcskérdése a nemzeti kincsek védelme. Az ennek érdekében felfokozott nacionalista kampányok segítettek összetartani a populista tábor („Mexikó a mexikóiaké”).

A Hatéves Terv szerint a mexikói gazdaságnak irányított gazdaságnak (economía dirigida) kell lenni. Az irányítás végső letéteményese pedig az igen nagy hatalommal rendelkező elnök. Azaz Mexikóban is megfigyelhető az állam szerepének erőteljes növelése, az állam gazdaságirányító, koordináló szerepének erősödése.⁸¹

A Hatéves Terv kimondta, hogy a leendő kormánynak – „erőteljesen védenie kell a szakszervezeteket és elő kell segíteni kialakulásukat”, majd a callesi gyakorlathoz hasonlóan, de ha lehet demokratikusabb módon a hatalmi elithez kötni a szakszervezeteket.

Cárdenas már választási körútja során kifejtette kormánya gazdaságpolitikájának főbb elemeit megválasztása esetén. Szerinte Mexikónak egy harmadik utas politikát kell választania mind politikai, mind gazdasági szempontból. Politikailag a populizmus képviselheti a harmadik utat. Gazdaságilag pedig –a populizmus által létrehozott érdekek alapján – egy olyan gazdasági rendszer, amely a kapitalizmus (a magántulajdon) alapján áll, de amelyben elkerülhetőek a kapitalizmus szélsőségei, azaz olyan gazdaságpolitikát kell megvalósítani, amely a populista politikáját szolgálva elkerüli, hogy olyan gazdasági helyzet alakuljon ki, amely bázist biztosítana a szélsőséges politikai erők megerősödéséhez. Cárdenas szerint: „a forradalom jelenlegi új fázisának az alapvonása az, hogy Mexikó a szocializmus felé megy, egy olyan formáció felé, amely egyenlő mértékben különbözik a klasszikus liberalizmus anakronisztikus normáitól, valamint a kommunizmustól, amellyel most a szovjet Oroszországban kísérleteznek... A szovjetizmus Oroszországban államkapitalizmust hozott létre. Az Állam-patrónus helyettesíti funkciójában, feladataiban a korábbi magánvállalkozót...Mexikóban azért harcolunk, hogy leromboljuk az individuális kizsákmányolás rendszerét; de nem azért, hogy beleessünk az állami kizsákmányolás rendszerébe...”⁸²

A populista kormány (és rendszer) előtti fő feladatokat az alábbiakban határozta meg:⁸³

1. A mezőgazdaságban az ejidóra és a magánbirtokra kell helyezni a hangsúlyt
2. A feldolgozóipar fejlesztése
3. A kitermelőipar fejlesztése
4. Infrastruktúra fejlesztése

A fentiek értelmében az államnak bele kell avatkoznia a gazdaság egyes folyamataiba. Cárdenas az alábbi „beavatkozási” területeket nevezett meg: a.) a föld méhe kincseinek államosítása (Mexikó esetében ez főként az olajkincs államosítására vonatkozott), b.) a munkaadók és a munkavállalók bérharcába.

A mexikói gazdaságnak „irányított” gazdaságnak (economía dirigida) kell lennie, hogy létrejöhön „az a gazdaság, amelyet az Állam irányít és szabályoz.”⁸⁴ Az államnak pedig nacionalista gazdaságpolitikát kell megvalósítani.⁸⁵ A nacionalizmust ugyanakkor politikailag is ki lehetett használni, hiszen a populista tábor egyik legfontosabb kohéziós ereje a nacionalizmus volt. Cárdenas meglehetősen őszinte ebben a vonatkozásban. „A politikának és a gazdaságnak ugyanannak a dolognak kell lenni. Nem lehet az egyikről a másik nélkül beszélni. Minden politikai lépésnek gazdasági megalapozottsággal és gazdasági vetülettel kell rendelkeznie.”⁸⁶ Cárdenas tudatában volt annak, hogy a mexikói gazdaság nem nélkülözheti a külföldi tőkét, hangsúlyozta, hogy „ki kell jelenteni, hogy

a mi gazdaságpolitikánk nacionalista volta nem jelent becsukott kapukat vagy ellenségeskedést „a külföldi tőkével szemben, amely elfogadja a kormány céljait.”⁸⁷ Tulajdonképpen Cárdenas épp úgy, mint Vargas, vagy Perón érezte az ellentmondást a belső akkumulációt igenlő befelé forduló gazdaságpolitika és a modernizációt jelentő idegen technológiai fejlődés között. (Ez az ellentmondás azonban a populista rendszereknél feloldhatatlannak bizonyult). Cárdenas 1938-ban, nagy nacionalista hullám közepette államosította az olajkitermelést, megalakítva a mexikói egységes olajvállalatot.

Cárdenas alatt a leglátványosabb fejlődést a feldolgozó ipar fejlődése mutatta. 1935 és 1940 között 6594 új ipari vállalat jött létre. A tőkebefektetés 1670 millió pesőről 3135 millió pesőre nőtt. A termelési érték 1890 millió pesőről 3115 millióra emelkedett. A munkások létszáma ezen a területen 318 041-ről 389 953-ra nőtt⁸⁸.

A cárdenasi gazdaságkoncepció lényeges eleme volt a belső társadalmi béke. A béke alatt nem a pozitivistista rend fogalmát kell értenünk a populizmusban. Ez nem politikai béke, hiszen sztrájkokkal, manifesztációkkal terhelt. Viszont gazdasági béke abban az értelemben, hogy nem történt a társadalmi erők részéről döntő kihívás a gazdasági renddel szemben. Cárdenas ezt (a hasonló populista megoldásokhoz hasonlóan) úgy vélte megoldhatónak, ha elősegíti a kormányhoz hű (munkás és paraszt) szervezetek megalakulását. Ezzel több célt kívánt elérni: 1.) a populista elithez kapcsolta a munkás és parasztszervezetek (tulajdonképpen a munkavállalók zömét), bevonva őket a populista táborba, 2.) az egyes társadalmi erőket (parasztság, munkásság, kispolgárság) külön-külön szervezték, hogy ne alakuljon ki köztük egység és egyenként a populista vezérhez kötődtek, 3.) a szervezettség egyben a megbízhatóbb állami kontrollt is jelentette, 4.) a populista táborba szervezett munkásság, parasztság el volt „szigetelve” a radikális és extrémnek tekintett pártoktól, így a rendszert nem fenyegette szélsőjobbról vagy szélsőbalról jövő támadás.

A populizmussal létrejött a kapitalista fejlődés felgyorsításának eszköze, egyfajta megreformált kapitalizmus, ahol „az irányított gazdaság alapja a dolgozó osztályok szervezése”.⁸⁹

A cárdenasi populista gazdaságpolitika egyik szemléletes példája az agrárpolitika, így helyszűke miatt csak ezt kívánom kissé részletesebben elemezni⁹⁰.

Cárdenas agrárkoncepciójának lényege a földreform drasztikus folytatása volt (Cárdenas alatt több földet osztottak ki, mint az összes eddigi elnökök alatt). Cárdenas szakított a korábbi kormányok – főleg a kisbirtokokat támogató – gazdaságpolitikájával és az ejidókat létesítette előnyben. Cárdenasnál az ejidó szerepe is változott. Ő nem csak önellátásra berendezkedett falu- és földközösségnek tekintette az ejidókat, hanem piacra (is) termelő gazdasági egységeknek. Az ejidók tagjai (ejidatariók) a földért, amit a kormánytól kaptak, hűséggel viseltettek a kormány iránt. Cárdenas a populista elit fő civil támogatójának (sőt szövetségeseinek) tekintette az ejidatariókat, ezért nagy hangsúlyt fektetett szervezésükre. Az volt a célja, hogy az ejidatariókat külön (paraszt)szakszervezetekbe szervezzék, amely közvetlenül a kormányhoz (a populista elithez) kötődik. Ezért szorgalmazta a szervezkedésük segítségét kormány oldalról és igyekezett a munkásságtól független parasztszervezetet létrehozni. (1936-ban egyenesen megtiltotta, hogy a munkásszakszervezeti központ szervezze a parasztságot és azt a PNR –tehát a „hivatalos” párt feladatává tette).⁹¹ 1935-ben alakult meg a Nemzeti Parasztszövetség (Confederación Nacional Campesina – CNC), mint a „mexikói

paraszság egyetlen képviselője”.⁹² Az ejidatariók a CNC-be léphettek be. A CNC viszont 1938-ban az új populista párt egyik szektora lett, így szervezetileg beépül a populista rendszerbe. Az új pártot (Mexikó Forradalmi Pártja – Partido de la Revolución Mexicana – PRM) Cárdenas azért hozta létre, hogy az új politikai elit köré – immár szervezetileg is – tömörítse a populizmusban érdekelt társadalmi erőket (A párt négy „független”, az elithez közvetlen kötődő szektora: parasztság, munkásság, katonaság és polgárság).⁹³ A PRM, amely párt 1946 óta Intézményes Forradalmi Párt néven, 2000-ig uralkodó pártként az elnököket és a gazdaságpolitika főbb elveit adta, biztosította a populista politika és gazdaságpolitika továbbvitelét még évtizedeken keresztül.

Jegyzetek

1. A „befelé forduló” gazdasági modellt, majd a modellváltást is elemzi: Kollár Zoltán: Stabilizáció vagy modernizáció. A latin-amerikai gazdaság az ezredforduló előtt (1960-1990). Budapest, Közgazdaságtudományi Egyetem. PTK.1992., Kádár Béla: Latin-Amerika gazdasági dilemmái. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.
2. Dean Warren. The Industrialization of São Paulo. 1880-1945. Austin-London, 1969, 85.p.
3. Varga György: Brazília gazdasága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976. 58.p.
4. Kádár, 38.p.
5. Juan Batista Alberdi: Ideas para presidir a la Confeccion del Curso de Filosofia Contemporanea. In: Pensamiento Positivista Latinoamericano. Tomo I., Caracas, Biblioteca Ayacucho, 1980. 65.p.
6. Arnaldo Córdova: La ideología de la Revolución Mexicana. México, UNAM, 1973. 42.p.
7. Pl.: 1878 és 1910 között a cukoripar termelési értéke 16. 759.000 pesóról 35.131.000 pesóra, a textiliparé 10.937.000 pesóról 44.513.000 pesóra nőtt. Ugyanebben az időszakban az ipari össztermelés értéke 101.424.000 pesóról 474.5540.000 pesóra emelkedett. Jorge Basurto: El proletariado industrial en México (1850-1930). México, 1975, 22-23.pp.
8. José Luis Ceceña: La penetración extranjera y los grupos de poder económico en el México porfirista. In: Antología México en el siglo XX. Tomo I. (Mario Contreras – Jesus Tamayo ed.). Textos y Documentos. México, UNAM, 1975., 175.,177.,191.,197-198.pp.
9. Wittmann Tibor: Latin-Amerika története. Budapest, Gondolat Kiadó, 1971. 277.p.
10. Estadísticas sociales del porfiriato. 1877-1910. México, 1956. 40.p.
11. Vö: H. Szabó Sára: A pozitívizmus Mexikóban. Kaposvár, Tanítóképző Főiskola, 1984.
12. Celso Furtado: La formation économique de Bresil. Paris, 1972, 149.p.
13. Rollie E. Poppino: Brasil: The Land and People. New York-Oxford. Oxford, 1973, 151.p.
14. Furtado, 150.p., A kávé brazíliai gazdasági, társadalmi és politikai szerepéről részletesen ír: Horváth Gyula: A kávé expanziója Brazíliában. In: Horváth Gyula: Últetvény és Politika (Tanulmányok Brazília történetéből). Szeged, Hispánia,1996.
15. Bradford Burns: A Documentary History of Brasil. New York, 1966. 326-329.pp.
16. Furtado, 152.p.
17. Leôncio Basbaum: Historia Sincera da República. II.vol. São Paulo, Ed. Alfa-Omega, 1976, 148.p.

18. Rollim Telles: A defenza do café e a crise económica de 1929. São Paulo, 1931. 12.p.
19. Furtado, 153.p.
20. Gino Germani, Torcuato S. Di Tella, Octavio Ianni: Populismo y contradicciones de y clase en Latinoamérica. México, Serie Popular Era, 1977., Ernesto Laclau: Política e ideología en la teoría marxista Capitalismo, fascismo, populismo. México. Siglo XXI, 1977.
21. Ian Roxborough: Latin American Populism. In: Eduardo P. Archetti (ed.) : Latin America. Sociology of Developing Societies. Hong-Kong. Macmillan Education, 1987. 119.p.
22. Steve Stein: Populism and Social Control. In: Archetti, 129.p.
23. Steve Stein: Populism in Peru. The Emergence of the Masses and the Politics of Social Control. The University of Wisconsin Press, 1980, 6.p.
24. Horváth Gyula: El carisma según Weber y la práctica populista latinoamericana. In: Acta Scientiarum Socialium. 1998. 2.sz. 18.p.
25. Gino Germani: Política y sociedad en una época de transición. Buenos Aires, Paidós, 1966. 185.p.
26. Carlos S. Fayt: Naturaleza del Peronismo. Buenos Aires. Viracocha, 1967, 67.p.
27. Fayt, 78.p.
28. Horváth Gyula: A peronizmus. Szeged, Hispánia Kiadó, 1996, 20.p.
29. A peroni életútról lásd: Horváth Gyula-Anderle Ádám: Perón-Che Guevara. Budapest, Pannonica, 2000.
30. Juan Domingo Perón: Yo Juan Domingo Perón. Relato Autobiográfico, Barcelona, Planeta, 1976, 44.p.
31. Doctrina Peronista. Buenos Aires, 1948, 199.p.
32. Habla Perón, Buenos Aires, Argentinos ed., 1949. 23.p.
33. Raul Mende: Justicialism. The Peronist doctrine and reality. Buenos Aires. Impr. López, 1950, 39.p.
34. Doctrina Peronista, 376.p.
35. Doctrina Peronista, 83.p.
36. Habla Perón, 139.p.
37. Partido Peronista: El Movimiento Peronista. Origen, ideal, síntesis de la doctrina. Realizaciones y soluciones universales. Buenos Aires, 1954., 152-153.pp.
38. Partido Peronista, 168.p.
39. Partido Peronista, 185., 190.p.
40. Partido Peronista, 150-151.p.
41. Partido Peronista, 111.p.
42. Közli: Fayt, 118-130.pp.
43. Perón habla a los trabajadores del campo. Buenos Aires, 1949, 24.p.
44. Perón habla a los trabajadores, 26.p.
45. Sergio Bagu: Evolución histórica de la estratificación social en la Argentina. Caradas. Esquerra, 1969, 133.p.
46. Perón habla a los trabajadores, 8.p. A IAPI mint „autartikus szervezet” tulajdonképpen a külkereskedelem monopóliumának birtokában a „bevételek újraelosztását” végezte el, véli Noemí Girbal-Blacha: Mitos y Realidades del Nacionalismo Económico Peronista. In: Actas del XI. Congreso Internacional de AHILA. Liverpool, Universidad de Liverpool, 1998, 375.p.
47. Perón habla a los trabajadores, 23.p.,illettev Mensaje del Presidente de la Nación Argentina al Congreso. Buenos Aires, 1950, 95.p.

48. Ezekről az évekről is részletesen ír Perón életrajzában: Joseph Page: Perón; una biografía. I-II. Buenos Aires, México, Santiago de Chile, Javier Vergara, 1984.
49. Perón habla al país; pacto social. Buenos Aires, Dirección Nacional del Registro Oficial. Buenos Aires, 1974.
50. Kádár, 244.p.
51. A barzil belpolitikát elemzi Horváth Gyula: Ültetvény és politika. id.mű.
52. Getúlio Vargas: A Nova Política.V. Proclamação ao povo brasileiro. Rio de Janeiro, José Olympio ed. 1938,35.p.
53. A Constituição dos Estados Unidos do Brasil. In: Getúlio Vargas: Nova Política, 83.p.
54. Getúlio Vargas: Problemas e realizações do Estado Novo. In: Nova política, 166.p.
55. Getúlio Vargas: Proglemas, 169.p.
56. Getúlio Vargas: Problemas e realizações do Estado Novo. In: Nova Política, 180.p.
57. Getúlio Vargas: Problemas, 187.p.
58. Washington Luiz de Souza elnök jelentette ki, hogy „ a szociális kérdés rendőrségi kérdés”. Kenneth Paul Erickson: The Brazilian Corporative State. Berkley, Los Angeles, London, University of California Press, 1977, 13.p.
59. A Constituição, 139.§. In: Nova Política, 85.p.
60. Getúlio Vargas: Proclamação ao Povo Brasileiro, 1937.nov.10-én. In:Nova Política. V., 26.p.
61. Getúlio Vargas: A Plataforma da Aliança Liberal. In: Nova Política,I., 49-50.pp.
62. Getúlio Vargas: Mensagem lida à Constituinte de 1933. In: Nova Política, III., 55.p.
63. Konzuli jelentés 1934. Magyar Országos Levéltár, Budapest, Gazd.pol. K. 69.623.cs.
64. Bulletin of Pan American Union. 1932. March, LXVI.vo.
65. 1 conto (1930-as évek elején brazil pénzem) = 1000 \$ (ezer milreis) = 55 US \$.
66. Getúlio Vargas: Nova Organização Administrativa do País. In: Nova Política,I., 73.
67. Quadros Estatísticos. Rio De Janeiro, 1938., 11.p. 1936-ban a gyapottermelés már 1.967.960 hektáron folyt, míg a kávé már csak 3.462.070 hektáron (Szemben az 1932-es 3.971.200 hektárral). Magyar Országos Levéltár Gazd.Pol. K. 69.623.cs./1934.
68. Getúlio Vargas: O Estado Novo e as Classes Trabalhadoras. In: Nova Política, V., 205.p. Almir de Andrade szerint, mivel az Estado Novoban nem voltak pártok, Vargas „direkt kapcsolatot” épített ki a tömegekkel, a szakszervezetekkel áttételek nélkül. In: Valentina da Lima: Getúlio uma historia oral. Rio de Janeiro, Editora Record, 1986, 258.p. Tancredo Neves idézi Vargast: „Nincs más köztes szerv a nép és a nemzet [értsd Vargas – H.Gy.] között. Ugyanott, 258.p.
69. Thomas Skidmore: Brasil: De Getúlio a Castelo. Rio de Janeiro, Paz e Terra, 1976., 71.p.
70. Az 1950-60-as évek politikai csatározásaira itt nem térek ki. Erről részletesen lásd: Horváth Gyula: A populista politikai, társadalmi erők Goulart elnöksége alatt. In: Ültetvény és Politika, 130-165.pp.
71. Magda Fritscher: Desarrollo de la política nacionalista en Brasil. Latino América. Anuario de Estudios Latinoamericanos México, 1971/14.sz. A nacionalizmus, populizmus és gazdasági fejlődés közötti összefüggésekről ír: Dianna Quattrocchi-Woisson: Del nacionalismo al populismo. In: Actas del XI congresi Internacional de AHILA. Liverpool. Universidad de Liverpool. 1998. 319-325.pp., Angela de Castro Gomes: O populismo e as ciências sociais no Brasil: notas sobre a trajetória de um conceito. In: Actas, 334-353.pp., Gyula Horváth: El populismo y el nacionalismo en América Latina y Europa Oriental. In: Actas, 406-414.pp.

72. Helio Jaguaribe: *Burguesía y proletariado en el nacionalismo brasileño*. Buenos Aires, 1961., 24.p. Jaguaribe: nemzeti burzsoázia alatt a brazil ipar fejlődésében érdekelt ipari, kereskedő, pénzügyi vállalkozókat érti. A szövegben én is átvettem a Jaguaribe által használt nemzeti burzsoázia fogalmat.
73. Jaguaribe, 24.p.
74. Helio Jaguaribe: *Desenvolvimento económico e desenvolvimento político*. Rio de Janeiro, Editora Fundo de Cultura, 1962. 26.p.
75. A mexikói forradalomról és az azt követő politikai mozgásokról részletesen ír: Horváth Gyula: *A populizmus kialakulása Mexikóban*. Kaposvár, Kaposi Kiskönyvtár sorozat 9. kötete, 1996. Magáról a forradalomról, annak egyes időszakairól: Horváth Gyula: *Tanulmányok a mexikói forradalomról*. Szeged, Hispáni Kiadó, 1996.
76. *La Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos*. México, Librerías Teocalli, 1980, 19.p.
77. Az 1925-ben megjelent ejidoparcellázási törvény még az ejidókat is kisbirtokokra akarta osztani. *Diario Oficial*. 1925.dec.31.
78. A „Viva Cristo Rey” csatakiáltásról Cristeronak nevezett felkelés (1926-1929) főleg az ejidóra váró parasztnak területein zajlott, így a kormány az ejidók osztásának felgyorsításával kívánta a feszültséget csökkenteni. Jean Meyer: *The cristero Rebellion. The Mexican people between church and State*. Cambridge, 1976.
79. A CROM létszáma – saját adatai alapján – 1928-ban 2 millió. CROM (a CROM lapja) 1928.július 1. Az adatok erősen túlzottnak tűnnek. (Barry Carr szerint 1926-ban pl. csak 13.000-en fizettek tagdíjat. *Labour and Politics in Mexico 1910-1929*. Thesis submitted to Oxford University....for doctor of Philosophy. 1974., 228.p). Viszont azt is tekintetbe kell venni, hogy igen elterjedt volt a kollektív tagság gyakorlata, azaz egész üzemek „egy emberként” álltak a CROM mögött.
80. Plan Sexenal. In: Miguel Osorio Marban: *El Partido de la Revolución Mexicana*. Tomo I., México, PRI, 1970. 367-375.pp.
81. A mexikói hatalmi elit „permanens” forradalomról beszélt, azaz szerinte az ország egyfajta állandó politikai és gazdasági forradalom állapotában van. 1910-1917 között a fegyveres forradalom zajlott le, 1920-tól pedig a forradalom céljainak békés, de forradalmi megvalósítása zajlik.
82. *Archivo del Fondo*. 54-55. Lázaro Cárdenas: *Síntesis ideológica de su campaña presidencial*. (Ed. Hilda Muñoz). México, Fondo de Cultura Económica, 1976. 36-37.pp.
83. *Archivo del Fondo*, 44-45.pp.
84. Lázaro Cárdenas. *Ideario político*. México, Serie popular Era, 1972., 244.p.
85. *Palabras y documentos públicos de Lázaro Cárdenas*. Mensajes, discursos, declaraciones, entrevistas y otros documentos 1928/1940. Vol.I. México, XXI. Siglo, 1978, 339.p.
86. *Archivo del Fondo*, 34.p.
87. *Archivo del Fondo*, 154.p.
88. Tzvi Medin. *Ideología y praxis política de Lázaro Cárdenas*. México, XXI.Siglo, 1979, 118-119.pp.
89. Vö: Arnaldo Córdova: *La formación del poder político en México*. México, Serie popular Era, 1978, ill. *Archivo del Fondo*, 132.p.
90. 1934-1940 között 774.009 családfő kapott összesen 20.072.957 ha földet. *Amario Estadístico de los Estados Unidos Mexicanos*. 1940. México, 1941. 523.p.
91. *El Día*. 1936.február 28.
92. *El Nacional*. 1935.szeptember 8.
93. Vö: Horváth Gyula: *A populizmus kialakulása Mexikóban*, 100-108.pp.

Lakner Zoltán¹ – Horváth Gyula²

¹Szent István Egyetem, Gödöllő; ²Kaposvári Egyetem

Az Ibériai-félsziget élelmiszer-gazdasága az Európai Unióban*

RESUMEN

El tema que vamos a abordar en el marco de este artículo se enmarca dentro de un proyecto más amplio cuyo objetivo es el análisis de la adhesión española y portuguesa a la Unión Europea desde el punto de vista de economía agraria en general y industria de viveres en particular. En el artículo se examina la posible relación entre la adhesión de los países ibéricos y Hungría. Se trata de encontrar una respuesta a la pregunta si la adhesión de Hungría tiene las mismas posibilidades (geo)políticas que los países ibéricos tenían en 1986. Si no, se subrayan los aspectos económicos de la adhesión y Hungría tiene que sacar las conclusiones.

Spanyolország és Portugália csatlakozása az Európai Unióhoz** több, speciális problémát felvetett mind a csatlakozó országok, mind a „befogadó” államok részéről. Ezen problémák ismerete és a megoldási mód(ok) fontos tanulsággul szolgálnak hazánk és az Európai Unió kapcsolatát illetően.

A konkrét gazdasági tényezők mellett fontosnak tartjuk, hogy több helyen bővebben kitérjünk az egyes országok történelmi, politikai körülményeire is, hiszen a spanyol és portugál felvételtkor véleményünk szerint az adott országok gazdasági állapota másodrangú szempont volt a politikai mögött. Ezzel természetesen nem azt szeretnénk állítani, hogy a gazdasági helyzet elhanyagolható volt és nem kellett Spanyolorzágnak és Portugáliának mindent megtenni – saját erőből is – a gazdaság racionalizálására, EU „komfortosítása” érdekében, de ki szeretnénk emelni azt a tényt, hogy az adott két-világrendszer típusú Európában az Európai Uniónak geopolitikai (és egyszerűen politikai) szempontból nagyobb szüksége volt Spanyolországra és Portugáliára, mint tisztán gazdasági szempontból. Gonduljunk csak arra a tényre, hogy az EU gazdaságilag „önellátó” volt a nyolcvanas években, sőt nagy mennyiségű élelmiszerfelesleggel rendelkezett. Geopolitikai szempontból azonban: 1.) szüksége volt egy egységes(ülő) Nyugat-Európára, 2.) biztosítani kellett, hogy a diktatúrákból éppen, hogy kilábalt Spanyolországban és Portugáliában ne menjen végbe egy visszarendeződési folyamat, amely más politikai dimenziókat is felvetett egy politikailag megosztott Európában, 3.) a munkaerő és a tőke szabad vándorlása elv alkalmazása a két ibériai országra kölcsönösen előnyös helyzet megteremtésével, gazdasági alapon lehetővé tett erős politikai kapcsolatrendszer kiépítését.

Mielőtt az egyes országok belpolitikai helyzetére rátérnénk, már itt utalnunk kell arra, hogy a magyar csatlakozás esetében az EU részéről az alapvető politikai ok nem áll fenn, hiszen tíz évvel a szocialista világrendszer (politikai és katonai összeomlása, a magyar rendszerváltás után) az EU-t nem kényszeríti a politikai megfontolás. A spanyol

* A szerzők e cikket egy nagyobb terjedelmű írás mintegy vázlatának tekintik.

** Közismert, hogy a nyugat-európai gazdasági integráció hivatalos megnevezése többször változott, az Európai Gazdasági Közösségből (EGK) Európai Közösség (EK), majd Európai Unió (EU) lett, az egyszerűség kedvéért a cikk további részében egységesen az Európai Unió (Unio, EU) megnevezést alkalmazzuk, még akkor is, ha ez nem egyezik a korabeli hivatalos névvel.

és portugál példákkal szemben Magyarország esetén a hangsúly valóban a gazdasági és jogi harmonizációra esik és nem a politikaira (amely persze lehet gesztusértékű), így a csatlakozás gazdasági szempontból „kérlelőbb” lehet.

Belpolitikai szempontból mindkét országban volt azonban egy olyan tényező, amely igen erősen abban az irányban hatott, hogy a legfontosabb politikai és társadalmi erők igent mondjanak az Európai Unióra. Ez a tényező egyébként Magyarország esetében is hasonló (ha még nem erőteljesebb!). Arról van szó, hogy a két ország (és Magyarország) esetében is az EU-hoz való csatlakozással realizálódni látszik az a vágy, hogy az említett országok „visszaérkezzenek” Európába (Anderle, 150). Ez a „visszaérés” gazdaságilag, politikailag az EU-t, katonailag a NATO-t jelenti. Spanyolországban és Portugáliában is a csatlakozást – történelmi léptékkal mérve – „órákkal” előzte meg a diktatúra-demokráciaváltás.

Spanyolországban az átmenet a Franco-diktatúrából szakaszosan ment végbe. Nem tartjuk feladatunknak a történelmet elemezni, így csak címszavakban: elfogadták az új alkotmányt, regionális autonómiát léptettek életbe, létrejött a parlamenti demokrácia. A gazdasági életre is kiható igen fontos politikai lépés volt a Moncloa-paktum, amelyben megszületett a politikai és szakszervezeti erők kompromisszuma, amely garanciát jelentett a békés átmenetre, hiszen a kormányoknak stabil társadalmi bázist jelentett (Anderle, 149). A NATO csatlakozást illetően még voltak jelentősebb politikai viták, de az EU csatlakozást már „valamennyi politikai erő szívügyének tekintette” (Szilágyi, 2000, 107.). A spanyol és portugál csatlakozási okmányokat 1985.június 12-én írták alá, és a szerződés 1986.január 1-vel lépett életbe.

Európa nyugati felén a második világháború után két diktatórikus rendszer maradt. A frankóista Spanyolországról már esett szó. A salazari Portugáliában bevezetett „új állam” (Estado Novo) korporatista diktatúrája, majd az azt követő „szociális állam” (Estado Social 1968-74) nem volt túlságosan szalonképes a nyugati demokráciák számára. A megítélést súlyosbították Portugália gyarmati háborúi (1961-től 1974-ig), amely a gazdaság túlzott megterhelésével, deformálódásával járt. 1974-ben a „szegfűs forradalom” véget vetett a diktatúrának és megkezdődött a demokratikus rendszer kiépítése és megszilárdítása, amely 1986-ig tartott. (Új alkotmány, parlamenti demokrácia kiépülése, többpártrendszer stb.) Portugáliára vonatkoztatva is elmondhatjuk, hogy a fontosabb társadalmi, politikai erők igenlésével találkozott az EU-hoz való csatlakozás, az Európához való „visszatérés” gondolata. Portugáliával a tárgyalások bár elhúzódtak, nem voltak olyan problematikusak, mint a közösség több országának (főként Franciaországnak és Olaszországnak) nagyobb konkurenciát jelentő Spanyolország esetén. Mivel a két ország felvételét a legtöbb fórumon összekötötték, így Portugália kénytelen volt kivárni a „spanyol-kosár” lépésről- lépésre való tisztázását. Mint említettük mindkét ország ugyanazon a napon (1985.június 12-én) írta alá a csatlakozási okmányt és lett 1986.január 1-től az EU tagja.

Még egy általános tényezőre szeretnénk utalni a felvétel kapcsán. A hidegháborús helyzetben, de később annak enyhülése során is fontos volt Nyugat-Európa számára, hogy mindkét ország, de különösen Spanyolország igen szoros – döntően gazdasági – kapcsolatokkal rendelkezett Latin-Amerikában (illetve Portugália esetén egyes afrikai államokban). Ez a tény igen fontossá vált és válik napjainkban is a globalizáció kapcsán. Spanyolorzágnak Latin-Amerikában jól kiépített piacai, bejáratott cégei voltak és vannak. A globalizáció segítségével (pl. közös vállalatok, multinacionális vállalatok) az EU-hoz tartozó országokban tevékenykedő vállalatok könnyebben hozzáférhetnek Spanyolországon keresztül a latin-amerikai piacokhoz. Ennek geopolitikai vetülete sem

elhanyagolható, hiszen Latin-Amerika a XX. században tradicionálisan főként USA piac, így oda betörni igen fontos több szempontból is a nyugat-európai cégek számára. De Spanyolország is profitál ebből a helyzetből, hiszen az EU-ban, annak segítségével mediterrán középhatalmi státuszt tudott magának kivívni és szava az európai politikai életben egyre fontosabb.

Az Európai Unió jogelődje, az Európai Gazdasági Közösség megalakulásakor közel azonos fejlettségű államokat tömörített magába (1.táblázat). A Közösség 1973-ban Dániával, Írországgal és az Egyesült Királysággal bővült, de ezen államok csatlakozása is viszonylag egyszerűen ment végbe, mert – Írország kivételével – hasonló fejlettségi szinten álltak és gazdaságukban a mezőgazdaság részaránya kis hányadot képviselt. Gyökeresen új helyzet állt elő a 80-as évtizedben, amikor az 1981-ben bekövetkezett görög, majd az 1986-os spanyol és portugál csatlakozás során olyan államok váltak a mindinkább az egységessé váló európai gazdaság integráció részévé, melyek gazdasági fejlettsége lényegesen alacsonyabb volt, mint az Európai Unió gazdasági fejlettségének átlaga. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy ezen országokban hagyományosan jelentős volt a mezőgazdasági termelőkállítás szerepe és ez számottevő nehézségeket okozott az Európai Unió költségvetése szempontjából.

A Magyarország EU csatlakozását előkészítő tárgyalások első tapasztalatai egyértelműen igazolják, hogy csatlakozásunk során központi kérdés lesz a mezőgazdaság és a hozzá szervesen kapcsolódó élelmiszeripari feldolgozás harmonizációjának, támogatásának problémaköre. Ezért különösen érdekes lehet megvizsgálnunk, hogy az Európai Unió déli irányú kibővítését követően, az elmúlt két évtizedben megvalósított bővítései milyen mértékben formálták át az újonnan felvett tagállamok agrárgazdaságát.

1. táblázat

**Az Európai Unió jelenlegi tagállamainak egy főre jutó GNP értéke,
(USD/fő, az Atlas módszerrel számítva).**

	Csatlakozás éve	1980	1985	1992
Ausztria	(1995)	10,000	9,100	22,380
Belgium	(1958)	12,160	8,290	20,880
Dánia	(1973)	13,150	11,380	26,000
Finnország	(1995)	10,130	11,000	21,970
Franciaország	(1958)	11,860	9,810	22,260
NSZK	(1958)	13,290	10,980	23,030
Görögország	(1981)	4,380	3,650	7,290
Írország	(1973)	5,060	4,940	12,210
Olaszország	(1958)	7,500	7,750	20,460
Luxemburg	(1958)	14,940	14,070	35,160
Hollandia	(1958)	12,260	9,560	20,480
Portugália	(1986)	2,380	1,980	7,450
Spanyolország	(1986)	5,320	4,370	13,970
Svédország	(1995)	14,450	12,040	27,010
Egyesült Királyság	(1973)	7,970	8,520	17,790

Forrás STARS 3.0 adatrendszer

A portugál csatlakozás tapasztalatai: egy kis, szegény rokon a gazdag családban

Méretét (92 ezer négyzetkilométer), lakosságának számát (10,3 millió fő) és gazdasági fejlettségét tekintve Portugália hasonlít hazánkhoz. Témánk szempontjából azonban igen jelentős különbség, hogy Portugália csatlakozására olyan időszakban került sor, amikor a vezető európai hatalmaknak elemi biztonságpolitikai érdeke fűződött a portugál gazdaság megerősítéséhez és ezért jelentős áldozatok vállalásával is készek voltak azt támogatni.

Az 1974. április 25-i forradalmat követően Portugáliában gyors, földcsuszamlás-szerű baloldali fordulat valósult meg. Különösen kedvező volt a baloldali erők pozíciója a földnélküli agrárproletáriátus soraiban, így érthető, hogy a 70-es évek közepén erőteljes állami támogatással az egykori nagybirtokokon termelészövetkezetek jöttek létre. Ezek sem tőkével, sem megfelelő szervezethez nem rendelkeztek: működésük néhány éven belül veszteségesé vált. A 80-as évek elejétől a szövetkezetek fokozatosan feloszlottak és az eredeti tulajdonosok ismét visszakapták földjüket. Az 1975-ben létesített, több mint 600 termelészövetkezetből 1990-re mindössze 180 maradt. Mértékadó becslések szerint a sikertelen kollektivizálási kísérlet, melynek során a teljes portugál mezőgazdaságilag hasznosítható terület több mint harmadán, 1,2 millió ha-on próbálkoztak a kollektív gazdálkodás bevezetésével, kb. 10-15 évvel vetette vissza a portugál mezőgazdaság fejlődését (Schwinne, 1993).

A mezőgazdaság szerkezetét a csatlakozás idején a kisüzemek túlnyomó aránya (a gazdaságok közel fele egy ha alatti területen működött), a termelési infrastruktúra elmaradottsága (az öntözhető területek aránya a teljes termőterület mindössze 19%-át teszi ki), továbbá a mezőgazdasági munkaerő képzetlensége jellemezte. A csatlakozás időszakában a farmerek több mint negyede (!) nem tudott írni és olvasni, és mindössze 3%-uk rendelkezett legalább középfokú végzettséggel. A mezőgazdaság fejlesztésének effektív gátját képezte a jelentős tőkehiány, mert a 20-22%-os nominál és 12%-os reál kamatlábak mellett a mezőgazdaságban nem nyílt lehetőség külső források bevonására.

Itt is utalni szeretnénk arra, hogy az összehasonlításkor (pl. Portugália és Magyarország esetén) figyelembe kell venni, hogy agrárvonatkozásban Magyarország Portugáliától eltérően a felvételi kérelem benyújtásakor több szempontból eltérő helyzetben volt. Pl. Magyarországon igen jelentős és jólképzett szakemberrel, viszonylag fejlett infrastruktúrával rendelkezik az agrárszakma. Magyarországon a termelési átlagok nem rosszak (sőt helyenként kimondottan jók), a faluhoz, a földhöz való kötődés erősnek mondható. Magyarország felvétele esetén éppen az importkorlátozás veszélyével kell szembenézni. Összegezve: Magyarországon jóval képzetesebb a munkaerő, és a rendszerváltás után minden gondja (tőkehiány stb.) ellenére a magyar „vegyes” agrárium (különböző méretű magángazdaságok – bár főként kisbirtokok -, szövetkezeti gazdálkodás stb.) rendelkezik egyfajta rugalmassággal, amely kevésbé volt adott Portugália és Spanyolország esetén.

A csatlakozás azonban annak lehetőségét teremtette meg, hogy ez a kiemelkedő stratégiai jelentőséggel rendelkező tagállam a polgári demokráciák értékrendjének megfelelően fejlődjön és ezért már a csatlakozás előkészítő szakaszában jelentős támogatásban részesül a gazdaság.

A mezőgazdaság csatlakozásra történő felkészítésének időszakában elsősorban az agrár-infrastruktúra, a képzés és a szakigazgatás eszközrendszerének fejlesztésére nyílt lehetőség külső (EU) források bevonására, a termeléshez közvetlenül kapcsolódó támogatások folyósítására azonban ekkor még nem került sor. A portugál mezőgazdaság és élelmiszeripar alacsony költségekkel termelt ugyan, de termékeinek minősége, a termelés színvonala lényegesen alatta maradt az Európai Unió többi tagállamának. Az

EU termésátlagok harmadát sem érték el a mezőgazdaság mutatói. A csatlakozási tárgyalások során sikerült elérni, hogy a portugál mezőgazdaság termelésének 85%-át kitevő gabonára, rizsre, friss gyümölcsre és zöldségre, marha- és sertéshúsrá, tojásra, baromfira, tejre és borra ötéves átmeneti időszak után, 1991.január 1-től alkalmazták csak az Európai Unió agrár szabályozását. Ugyanezen időszak alatt Portugáliát kötelezték arra, hogy az átmeneti időszakban tegye meg a szükséges lépéseket a piacszabályozás harmonizációja érdekében és ne növelje a belföldi és EU árak közötti különbséget. Az EU közös agrárpolitikájának alkalmazása 1991 és 1995 között lépésenként valósul meg. Ezen időszak alatt a belföldi és az EU árakat fokozatosan közelítették egymáshoz és lépésről-lépésre kialakult az "EU konform" piacszabályozás rendszere. A portugál élelmiszergazdaság termelési értékének 15%-át kitevő egyéb termékekre, mint például az olajnövények, a feldolgozott paradicsom, a borjúhús, az EU piacszabályozását a belépést követően azonnal alkalmazták.

A mezőgazdaság felzárkózásának megkönnyítése érdekében az EU 1985-től tíz éves időtartamra 700 millió ECU értékű támogatást biztosított. Az EU Portugáliának nyújtott mezőgazdasági segélycsomagjában kiemelt szerepet kaptak az infrastrukturális fejlesztések, például a mezőgazdaság villamosítása, mezőgazdasági utak létesítése, a szaktanácsadás fejlesztése. Az ország mezőgazdaságának EU csatlakozását igen jelentős mértékben gátolta a mezőgazdasági szakigazgatás elmaradottsága. 1975-öt követően minden egyes kormányváltáskor átszervezték a portugál földművelési minisztériumot és a csatlakozási tárgyalások zavartalan lefolytatását a minisztériumban folyó belső hatalmi harcok nagymértékben gátolták. A csatlakozást követően az egyik legfőbb célkitűzés a minisztériumi szakapparátus fejlesztése volt. Az EU közös támogatási programjának 24%-át erdőtelepítésre, 17%-át a vízgazdálkodás fejlesztésére, 12%-át mezőgazdasági utak és villamosvezetékek építésére, 10%-át pedig az állategészségügyi szervezetrendszer korszerűsítésére fordították. Jelentős összegekkel támogatták a fiatal farmerek gazdaságainak kiépítését, a zöldség-, gyümölcs- és szőlőültetvények korszerűsítését, továbbá a halászat fejlesztését is. Ezen támogatás hatékonyságát az idő nem igazolta egyértelműen, mert a támogatási összegek jelentős részét sokkal inkább fejlesztésekre és termelésbővítésre költötték, amit annál is könnyebben megtehettek, hogy a csatlakozást követő öt évben és számos területen nem érvényesültek a közös agrárpolitika korlátai.

A viszonylag olcsó portugál termékek az EU több részpiacán jelentős pénzzavarokat okozhattak volna és ezért a csatlakozást követő első öt évben mind a portugál kormány, mind a többi EU tagállam felhatalmazást kapott importkorlátozás alkalmazására, ha a portugál-EU mezőgazdaság és kereskedelem piaci zavarokat idézett volna elő. A portugál élelmiszeripar termékei sok esetben gyengébb minőségűek voltak, mint a többi tagállam élelmiszerei és ezért az **élelmiszeripar külön is támogatásban részesült.**

A jelentős támogatási programok ellenére a portugál élelmiszergazdaság külkereskedelmi egyenlege egészen napjainkig folyamatosan romlik. Ez azt mutatja, hogy a mezőgazdaság több évtizedes lemaradását még megkülönböztetett támogatásokkal sem lehet rövid idő alatt behozni. Magyar szemmel is megszívlelendő, hogy a portugál termékek piaca jutását még napjainkban is gátolja az élelmiszeripari viszonylagos fejletlensége.

Természetesen itt is felmerül a probléma a globalizáció kapcsán. Ha az egyes államok felhagynak a protekcionizmussal és teret adnak a globalizációnak – mindegy milyen formában -, elképzelhető, hogy rövid távon statisztikailag javítani tudnak pl. a multinacionális cégek beáramlásával az élelmiszeripar fejlettségén, de ez azzal a

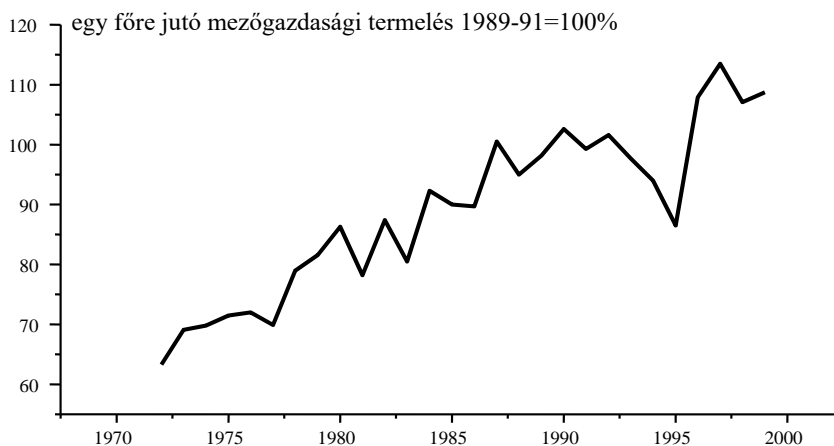
veszéllyel jár, hogy a magyar (portugál, spanyol stb) helyi ipar kiszorul a fejlesztésből, a helyi mezőgazdasági termékek helyett importra alapoznak a "multik". A globalizáció viszont az egységesülő Európában tény. Pozitív vonásai csak úgy erősíthetők, ha a globalizáció alapja az interdependencia, azaz a globalizációt képviselő nagyvállalatok is függnek a helyi politikai, gazdasági tényezőktől. Minél nagyobb és minél realisabb ez a függés (tehát maga az interdependencia), annál kevésbé érvényesíthető a globalizáció negatív hatása. A portugál és spanyol példa is a fentieket támasztja alá: A „multik” előretörése tény, a nemzetállamok politikai eszközei ellenük kevésnek és hatástalannak bizonyulnak. Csak a gazdasági interdependencia képes a multinacionális nagyvállalatokkal (a globalizációval) szemben bizonyos fokú védelmet biztosítani.

Spanyolország – a dinamikus gazdasági fejlődés támogatja az agrárium felzárkózását

A spanyol és portugál tagfelvétel egyidejűleg történt, ezért a csatlakozás előkészítése és az az után következett uniós politika számos hasonlóságot mutatott. Spanyolország európai integrációja az ország mezőgazdasági termelésének méretéből következően számottevő terheket rótt a közös költségvetésre, de a felzárkózást segítette a mezőgazdaság viszonylagos fejlettsége és az a tény, hogy a spanyol gazdaság csatlakozására olyan időszakban került sor, amikor a gazdaság egésze – és ezen belül a mezőgazdaság – igen dinamikus fejlődött (1.,2. ábra, 2. táblázat).

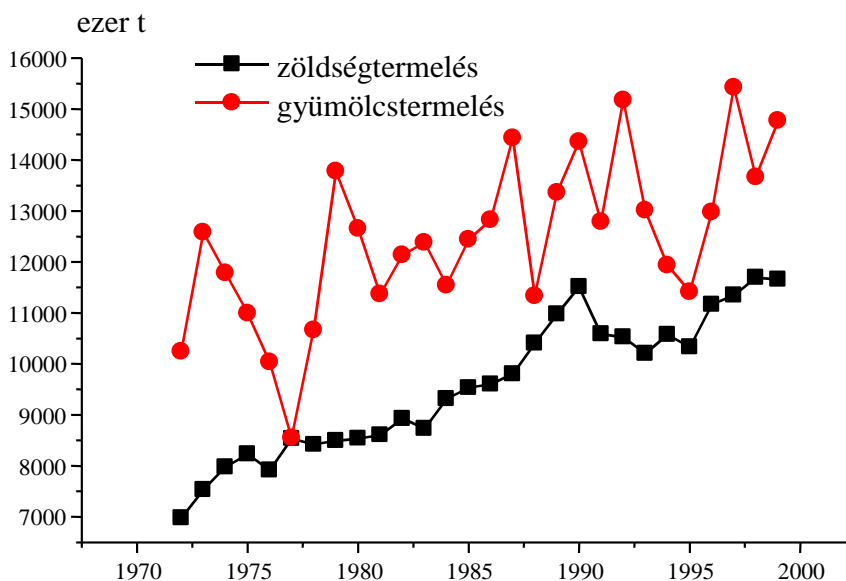
1. ábra

A spanyol mezőgazdaság fejlődése

2. ábra

A spanyol zöldség- és gyümölcsstermelés fejlődése

2. táblázat

A spanyol és a magyar élelmiszergazdaság összevetése

	Spanyolország	Magyarország
Lakosság száma (millió fő)	39.90	10.40
Mezőgazdaság részesedése a GDP-ből (%)	3.30	7.00
Élelmiszeripar részesedése a GDP-ből (%)	4.40	4.80
Élelmiszergazdaság részesedése a GDP-ből (%)	7.70	11.80
Mezőgazdaság bruttó kibocsátása (mrd USD)	31.31	6.46
Bruttó hozzáadott érték (mrd USD)	14.10	2.50
Hozzáadott érték aránya (%)	45.03	38.70
Termeléshez kapcsolódó támogatások	5.76	0.52
Mezőgazdasági export	2347.00	887.80
Élelmiszeripari export (mUSD)	10900.00	1914.00
Élelmiszergazdasági export (mUSD)	13247.00	2801.80
Mezőgazdasági import	3570.00	270.00
Élelmiszeripari import (mUSD)	13090.00	648.00
Élelmiszergazdasági import (mUSD)	16660.00	918.00
Élelmiszergazdaság részaránya az exportból	16.50	21.50

Forrás: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, FM statisztikai évkönyvek.

Éltető (1996) szerint a spanyol gazdaság első növekedési ciklusa 1959-től 1974-ig tartott, a második növekedési periódus pedig 1986 és 1991 között ment végbe. A csatlakozást követő hét évben a GDP növekedése 2,2–5,5%-os volt és a spanyol modernizációt erőteljesen támogatta az országba irányuló működő tőkeáramlás felgyorsulása is. 1988-ban 5,7, 1989-ben 7,0, 1990-ben pedig több mint 10 milliárd USD működő tőke áramlott Spanyolországba. A gazdasági fejlődés dinamizmusa lehetővé tette a mezőgazdasági termelés szerkezeti átalakításának felgyorsítását. A spanyol agrárpolitikában **is fontos szerepet kapott a birtok koncentráció támogatása és az agrárfejlesztés összekapcsolása a vidékfejlesztéssel.** A spanyol mezőgazdaság európai integrációját nagymértékben elősegítette az ország agróökológiai adottságainak sokszínűsége, mert így mód nyílik mind a mérsékelt, mind a szubtrópusi mezőgazdasági termelés megvalósítására. Ezt felismerve, számos nyugat-európai állam törekedett olyan logisztikai pálya kialakítására, hogy a mezőgazdasági pl. kertészeti termesztést Spanyolországban valósítsák meg és az értékesítés a már jól bevezetett márkanevekkel a nyugat-, és észak-európai kereskedelmi vállalatokon keresztül történjen. Ennek megfelelően a holland kertészeti vállalkozások növekvő szerepet játszanak a spanyol agrárgazdaságban, ezzel is magyarázható a spanyol zöldségtermesztés gyorsuló ütemű fejlődése. Figyelemre méltó jelenség a spanyol élelmiszeripar gyorsuló ütemű fejlődése és az élelmiszer feldolgozás növekvő koncentrációja. Az EU-n belül kialakult élesedő verseny a külkereskedelem szervezetének átalakulását is magával hozta. Ezt jól jellemzi, hogy az 5 legnagyobb spanyol gyümölcsexportőr cég közös külkereskedelmi vállalatot létesített annak érdekében, hogy termékeiket azonos márkanév és kereskedelmi feltételek mellett hozzák forgalomba.

Az elmúlt évtizedeket tehát **a spanyol gazdaság dinamikus** növekedése jellemzi, jóllehet a növekedést mindvégig **tartós egyensúlyhiány** kísérte. A munkanélküliségi ráta meghaladta a 22%-ot, a külkereskedelmi mérleg hiánya mintegy 24 milliárd USD. Az államháztartás GDP-hez viszonyított, mintegy 6%-os hiányának kialakulásában jelentős szerepe van a beruházások dinamikus növekedésének és a nagymértékű központi finanszírozású infrastruktúra fejlesztési projekteknek is, melyeknek igazi eredményei törvényszerűen csak jelentős időbeli késleltetéssel lesznek érzékelhetőek. A spanyol gazdaság stabilizálásával egyidejűleg nőtt a külföldi befektetések mértéke is. Volt olyan év (pl. az említett 1990-es), hogy több mint 10 milliárd USD áramlott be Spanyolországba, de a külföldi tőke szerepének megítélése itt is ellentmondásos. (Vö: a globalizációval kapcsolatos problémákkal) A spanyol gazdasági fejlettséggel párhuzamosan javultak a lakosság életfeltételei és gyorsan nőtt a fizetőképes kereslet.

A csatlakozást követően az egyik legfőbb célkitűzés a minisztériumi szakapparátus fejlesztése volt. Jelentős összegekkel támogatták a fiatal farmerek gazdaságainak kiépítését, a zöldség-, gyümölcs- és szőlőültetvények korszerűsítését, továbbá a halászat fejlesztését is. Ezen támogatás hatékonyságát az idő nem igazolta egyértelműen, mert a támogatási összegek jelentős részét sokkal inkább fejlesztésekre és termelés bővítésére költötték, amit annál is könnyebben megtehettek, hogy a csatlakozást követő öt évben is számos területen nem érvényesültek a közös agrárpolitika korlátai.

A csatlakozást követően a spanyol mezőgazdaság különböző csatornákon jelentős támogatásokhoz jutott az Európai Unió költségvetéséből. Rendkívül dinamikus növekedést figyelhetünk meg a garancia alaphoz kapott támogatások esetén is, 1989 és 1995 között az innen kapott támogatások több mint megötszöröződtek. A garanciaalap támogatási szerkezetében meghatározó jelentőségűek a növénytermesztéssel kapcsolatos támogatások, ugyanakkor a 90-es évek elejéig a kertészeti termékek feldolgozása is számottevő szubvencióban részesült. A közös agrárpolitika átalakulásával párhuzamosan

a támogatási szerkezetben növekvő fontosságot kap a kedvezőtlen adottságú területeken működő termelők támogatása, valamint a földpihentetés ösztönzése. Az erőteljes szubvencióknak is köszönhető, hogy a mezőgazdaság jövedelemhelyzetében nagymértékű javulást figyelhetünk meg. A mezőgazdasági termelés modernizációja együtt jár a munkaerőigény csökkenésével is. Ezzel magyarázható, hogy a 10%-os agrármunkanélküliség 1995-re 18,6%-ot ért el. Ez az érték azonban még mindig kedvezőbb, mint a spanyol nemzetgazdaság egészére vonatkozó 23%-os arány. A helyzet javítását a kordedzvémenyes nyugdíjazások rendszerének bővítésével kísérlik meg elérni.

A spanyol mezőgazdaságot a csatlakozás előtti időszakban különösen erőteljes széttagoltság jellemezte. Ennek következtében nem csak az eszközhatékonyág volt alacsony, hanem a mezőgazdasági termékkínálat is széttagolt volt. A helyzet javítását szolgálja a mezőgazdasági termelők értékesítési szövetkezeteinek létrehozása. Az ezzel kapcsolatos jogszabályi háttér az Európai Unióban a 70-es évek elejétől alakult ki és napjainkra mintegy 320 értékesítési szövetkezet működik Spanyolországban, összesen 170 ezer vállalkozást integrálva.

Az Európai Unió csatlakozást követően látványosan növekedett a kutatásra és fejlesztésre rendelkezésre álló források részaránya. Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy hatékonyan sikerült felhasználni az EU közös programjaiba történő bekapcsolódás kínálat lehetőségeket. Így például az óceonográfiai és halászati kutatásokba 1990-ben még csak mintegy 90 millió peseta külső támogatást vontak csak be, ez az összeg azonban 1995-re 450 millió pesetára nőtt.

A spanyol mezőgazdasági és élelmiszeripari termékelőállítás a viszonylag olcsó árak alkalmazása mellett erőteljesen épített a termékek megkülönböztetésére, a földrajzi árújelzők alkalmazására (Lovicska -Hajduné, 1997), a különleges minőségű, esetleg tradicionális technológiával előállított termékek előállítására és piaci bevezetésére.

A növekvő lakossági fogyasztás átalakította az élelmiszerfogyasztás egészének szerkezetét is. Ennek jellemző példája, hogy a hagyományos mediterrán étkezés jellegzetességei a jelentős mértékű szénhidrát fogyasztás, a magas borfogyasztás, a hüvelyesek nagyarányú fogyasztása, valamint az olívaolaj fogyasztás erőteljesen csökkent, ugyanakkor megnőtt a húsfogyasztás és a tejfogyasztás aránya. A fogyasztási tendenciák alakulásában nagy szerepe van a fizetőképes kereslet növekedésének, ugyanakkor az európai divatirányzatok térhódítása is jelentős. Az Európai Unió támogatásával számos kampányt folytatnak a táplálkozási szerkezet célszerűbbé, egészségesebbé tétele érdekében. Ebben jelentős szerepe van a különböző tömegkommunikációs eszközök felhasználásának is.

Az élelmiszer értékesítés színhelyei is alapvetően megváltoztak. Mind nagyobb mértékben kerülnek előtérbe a hiper-, és szupermarkettek, a mediterrán világot korábban jellemző családi kis-, vagy közepes boltokhoz képest.

A spanyol gazdaság egészének fejlődése a mezőgazdaságban bekövetkező átalakulások a várakozásokkal ellentétben, nem engedélyezték a versenyképesség látványos ütemű növekedését. Figyelemre méltó, hogy a külkereskedelmi mérleg jelentős mértékben romlott. A várakozásokkal ellentétben az állati termékek előállításának fejlődése viszonylag lassú volt.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a csatlakozás óta eltelt több mint 10 éves időszak jelentős fejlődést eredményezett ugyan a spanyol gazdaságban, de ez nem járt automatikusan együtt a gazdaság egyensúlyi helyzetének javulásával, ugyanakkor a csatlakozást követően megvalósuló jelentős infrastruktúra-fejlesztő beruházások nagymértékben segítik elő az élelmiszergazdaság versenyképességének javítását is.

A spanyol élelmiszergazdaság belföldi értékesítési lehetőségeit jelentősen javítja a lakosság fogyasztásának gyors emelkedése.

A spanyol és a portugál gazdasági fejlődési út részbeni különbözősége főként belső okokkal magyarázható, ugyanis az EU támogatásból arányosan részesedtek, sőt a preferenciák is hasonlóak voltak.

Az eltérést okozó tényezőket tehát belül kell keresni. Spanyolország nagy kiterjedésű ország, jelentős gazdasági különbségeket felmutató régiókkal. Ezek a régiók speciális adottságokkal rendelkeznek a mezőgazdaság területén is, amelyek komplementer módon járulnak hozzá a spanyol mezőgazdasághoz és természetesen az élelmiszertermeléshez. A régiók szerepét és jelentőségét növeli az EU pénzekből végrehajtott helyi fejlesztések, de ugyancsak ebben az irányban hatnak az infrastruktúrális beruházások, amelyek horizontálisan és vertikálisan is összekötik az egyes régiókat, idővel kialakítva egy egységes spanyol mezőgazdaságot.

Portugáliában az infrastruktúra, az agrárszférában dolgozók képzése, az adminisztráció igen sok pénzt von(t) el a termeléstől (már, ami az EU pénzeket illeti).

Nem szabad elfeledkezni arról a tényről sem, hogy a spanyol ipar fejlettebb és nagyobb piacokkal rendelkezik, mint a portugál. Ez kihatással van természetesen az élelmiszeriparra is. A spanyol ipar a globalizáció előnyeit képes – bizonyos szinten – a maga javára fordítani (és az interdependencia területén több aduval rendelkezik, mint a portugál ipar), és ez megmutatkozik az élelmiszeripar területén is. (Bár az is tény, hogy még korántsem dőlt el, hogy a globalizációból nyertesén jön-e ki a spanyol agrárium, annak ellenére, hogy bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a spanyolok egyes területeken élni tudnak az interdependenciával).

Irodalom

- Anderle Ádám: Spanyolország története. Budapest, Móra Kiadó, 1992.
Balabanian, O.: Os Resultados da Reforma Agraria Portuguesa. Lisboa, 1987.
Barreto, A.: A Reforma Agraria. Lisboa, 1995.
Boletín Oficial de Estado (1 de enero de 1986): Texto del Tratado
Éltető, A.: Spanyolország modernizációja az 1980-1990-es években. Külgazdaság. 1996. 4.
Guerra, Alfonso – José Félix Rezasos: La década del cambio. Madrid. Ed. Sistema, 1992.
Harsányi Iván: A félperiféria betagozódása az európai integráció szervezetébe. In: A mediterráneum és az európai integráció. Szeged, 1995.
Lovicska Krisztina – Hajdu Istvánné: Közösségi védjegyek az élelmiszerekre, Hűtőipar, 44 (4) p. 7-9.
Orbáné Nagy Mária: A közös piaci csatlakozás és a görög agrárgazdaság. Európai Fórum, 1991.4.
Orbáné Nagy Mária: Spanyolország és Portugália Európai Unióhoz való csatlakozásának agrárgazdasági tapasztalatai. Európai tükör, 1999. 2-3.sz.
Portugal Rural: Da tradição a moderno. Ministro da Agricultura, Lisboa, 1992.
Schwinne, E.: Landwirtschaft, Forsten und Fischerei in Portugal. Schriftreihe des Bundesministeriums für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, Reihe A, 417., Landwirtschaftsverlag 1993.
Szilágyi István: Európaiság és Modernitás. Veszprém, 2000.
Szilágyi István: A demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban. Budapest, Napvilág Kiadó, 1996.

Kemény Gábor
Kaposvári Egyetem

A vállalati tervezés helyzete a Dél-Dunántúl mezőgazdasági társas vállalkozásaiban

AUSCUG

Ein Unternehmer kann Entscheidungen auf zwei Arten treffen: auf Grund von Intuitionen oder Kalkulationen. Man kann auch unter unsicheren Umständen auf die Planungsmethoden verzichten. Die Praxis zeigt gerade das Gegenteil. Die als groß bezeichneten Unternehmen planen wie die kleinen und mittelmäßigen. Die Pläne decken nur wenige Bereiche ab, man macht nur wenige Alternativpläne, gewöhnlich für ein Jahr. Die Gegenstände und Methoden der Planung sind schon gegeben, aber es fehlen die Leiter, die diese benutzen können und wollen.

Bevezetés

A vállalkozások vezetői döntéseiket alapvetően kétféleképp hozhatják: megérzésekre vagy kalkulációkra alapozva. A vállalati környezet dinamikájának fokozódása egyre nagyobb nehézség elé állítja azokat a vezetőket akik döntéseiket az utóbbi módon szeretnék alátámasztani. A prognosztizálás hagyományos módszerei (a múlt tendenciáinak jövőre való kivetítése) ma már nem alkalmazhatók feltételek nélkül. Ennek következtében a puha információk, a megérzések szerepe felértékelődik, de a sikeres vezető ilyen körülmények között sem mondhat le a probléma tudományos megközelítéséről, a vállalati tervezés módszereiről.

A dolgozatban a tervezési rendszer szerepének, annak időbeli változásának rövid bemutatása után egy a dél-dunántúli régióban végzett empirikus kutatás részeredményeit mutatom be.

A tervezési rendszer fejlődése

Johnson 1971-ben még úgy fogalmaz, hogy a gazdasági egység, mint a teljes gazdasági rendszer alrendszere elsősorban a tervezés révén alkalmazkodik a változó követelményekhez. Ma, amikor már a tervezés helyett inkább stratégiáról, a stratégiai tervezés helyett stratégiai menedzsmentről beszélünk ez a felfogás, éppen a gazdasági rendszer változásai következtében, idejét múltnak tekinthető.

Hanyecz 1995-ben írja, hogy a tervezés segítségével tárjuk fel a jövő azon lehetőségeit, amelyek a vállalat számára előnyösek, számszerű formában fejezhetjük ki az egyes lehetőségek realizálásának eredményeit és azok megvalósíthatóságának kockázatát. Ezzel a tervezés lehetővé teszi, hogy a jövőben lezajló intézkedések, megoldandó feladatok kockázatát mérsékeljük és növeljük a siker valószínűségét.

Johnson megalapítása kissé idejét múlt, ugyanakkor Hanyecz 1995-ben, a maihoz jobban hasonlító környezetben, a tervezés fontosságát hangsúlyozza. E két egymásnak látszólag ellentmondó megállapítás megértése végett a továbbiakban röviden, Barakonyi (1999) alapján, bemutatom és jellemzem a tervezési rendszerre jellemző folyamatot, annak egyes szakaszait.

A pénzügyi tervezést 50-55 évvel ezelőtt a vállalati folyamatok bonyolultabbá válása, a vállalati méret növekedése, áttekinthetőségük és irányításuk nehezebbé válása, valamint az ezzel járó nagyobb kockázat kényszerítette ki a vállalkozásokból. Jellemzője

az értékmutatók középpontba állítása és az, hogy a tervezésben a bevételek és a költségek játsszák a főszerepet. A tervezés időhorizontja rövid, általában egy év.

A pénzügyi tervezést a *hosszú távú tervezés* követte. Jellemzője az időhorizont kitágulása. A kiszámítható környezet, a trendek folytatódása lehetővé tette, hogy a rövid távú célokkal szemben messzebbre tekintő elképzelések fogalmazódjanak meg célok, tervcélok, programok formájában.

A *stratégiai tervezés* a 70-es évek jellemző stratégiaalkotási eszköze. A társadalmi környezet radikális megváltozása, a korábbi trendek megtörése eredményezte kialakulását. A stratégiai tervezés különböző modelljei váltak ismertté (pl. „Design School” modell, Ansoff modellje, Steiner-modell). Valamennyi modellre a környezet, a szervezeti célok, a stratégiák és akciók komplex, rendszerszemléletű kezelésére való törekvés a jellemző, de megjelennek a megvalósítással kapcsolatos feladatok is.

A stratégiai tervezés ott mondott csődöt, ahol a környezet változásainak gyorsasága meghaladta a stratégiai terv elkészítésének idejét. A 80-as években a környezet, ha lehet még változékonyabb lett és életre hívta a *stratégiai menedzsment* elméletét. A stratégiai menedzsment a stratégiai tervezéshez képest a vezetési szempontokat erősíti, a rendszerszemléletű megközelítést teszi teljesebbé. A stratégiai gondolkodás előtérbe kerül, a keményebb technikákat a puhább módszerek váltják fel, az egyéniség szerepe megnő, a vállalati kultúra előtérbe kerül. Több stratégiai menedzsment koncepció, ill. modell ismert, mint pl. a Rue-Holland-modell, a Thompson-modell, vagy a Hax-Majluf-modell. A stratégiai menedzsment koncepció átfogó kritikái elemzésére még nem került sor.

A tervezési gondolkodás fejlődését illetően más a helyzet a volt szocialista országokban. A szocialista rendszer védettségét, biztonságot jelentett a mezőgazdasági vállalkozások számára, ami aztán a rendszerváltás éveiben hirtelen megszűnt. Az addigi tervezési gyakorlat már nem felelt meg a környezeti kihívásoknak, ami az attól való elfordulást eredményezte. Az azóta eltelt bő egy évtized azonban kevésnek bizonyult ahhoz, hogy az a fejlődési folyamat, ami a piacgazdasági keretek között működő vállalkozásokban évtizedek alatt ment végbe, nálunk is megtörténjen.

Mezőgazdasági társas vállalkozások tervezési gyakorlata

Empirikus kutatást végeztem Magyarország dél-dunántúli régiójában. 43 társas vállalkozás (27 szövetkezet, 10 Kft, 6 Rt., a KSH méretkategóriái szerint nagy vállalkozások) vezetőjével készítettem standard interjút, a lehetőségekhez mérten vizsgáltam formalizált (írott) terveiket is. A továbbiakban a tervezési rendszer általam fontosnak tartott elemeit jellemzem a gyakorlatban tapasztaltak alapján.

Információbázis

A környezet okozta bizonytalanság a jövőre vonatkozó információkkal csökkenthető. A saját gazdaság adatain túl a vállalkozások leginkább az országos piaci és a szabályozási információkra támaszkodnak. Az országon kívüli (európai) információk súlya csekély.

A döntéshez szükséges külső információk különböző forrásokból származhatnak. Ezek közül legjelentősebbek az üzleti partnerek nyújtotta információk és az újságok, folyóiratok. Az Internet, mint információs forrás, használata a vizsgált időszakban elenyésző.

A válaszadók a rendelkezésükre álló belső információkkal elégedettebbek, mint a külsőkkel, azonban ez az elégedettség sem teljes fokú.

Az információk gyűjtésére, feldolgozására a vizsgált minden egyes vállalkozás használ számítógépet. A könyvelés, bérszámfejtés területén ez szinte teljes körű, a többi területen (földnyilvántartás, állattenyésztés, növénytermesztés) azonban eltér a kívánatostól.

A számítógép hasznosságát a vállalkozások a munkakönnyítésben, időmegtakarítás-ban és a munka pontosságában látják. Használatában elsősorban az adminisztratív munka-erő csökkentésének egy módját látják, nem a döntéselőkészítés eszközt.

A döntések meghozatalához a vállalkozás naprakész adatainak ismerete elengedhetetlen. Ez azonban a vállalkozásoknak csak 39%-ában teljesül.

A rendelkezésre álló adatok akkor bírnak igazán információ tartalommal, ha azokat viszonyítjuk valamihez. A fő viszonyítási alapok a vállalkozások tervadatai és elmúlt évi adatai. Termelési adatok területén a vállalkozások legnagyobb hányada az elmúlt három évet veszi figyelembe, pénzügyi adatok esetében ez az időtáv rövidebb.

A tervezés tárgya

A vizsgált vállalkozások különböző mértékben formalizálódott tervezőmunkát végeznek. A két szélsőséges eset egyike, amikor a vállalkozás semmiféle formalizált (írott) tervet nem készít (ez a minta egyetlen vállalkozására jellemző), a másik, amikor minden részterületet formalizált tervekkel fednek le.

A felméréseim eredménye szerint a vállalkozások a következő részterveket készítik:

1. táblázat

A vállalkozások formalizált résztervei

Tervezés területe	Vállalkozások száma	Megoszlás (%)
Pénzügy	39	90,69
Termelés	38	88,37
Beruházás	5	11,63
Értékesítés	1	2,32
Munkaügy	1	2,32
Komplex	13	30,23

A vizsgált mezőgazdasági vállalkozások közül a legtöbben (n=39, 91%) pénzügyi tervet készítenek és csaknem ennyien (n=38, 88%) készítenek termelési tervet. A többi részterületen a vállalkozások tervező tevékenysége nem jelentős.

Az eredmények alapján megállapítható, hogy különálló értékesítési, munkaügyi és a táblázatban nem is szereplő beszerzési tervek készítése alig, vagy egyáltalán nem jellemző a mezőgazdasági vállalkozásokra. Nem is terveznek a vállalkozások ezeken a területeken? Ha nem akkor mi alapján készítik el a pénzügyi tervet(eket) és annak részterveit?

A vállalkozások természetesen nem mondhatnak le ezen területek tervezéséről és nem is mondanak le. Pl. az értékesítési terv esetében, ami a hozamok, az árak és az árbevétel tervezésében ölt testet, a következőképp alakul:

- a termelési terv tartalmazza a fajlagos és összes hozamokat,
- a pénzügyi tervben (eredménytervben) kalkulálnak az árral,
- a pénzügyi tervben (cash-flow) pedig az árbevétellel.

A másik két terület esetében, valamint akkor ha pl. egy vállalkozás csak pénzügyi tervet készít, ami termelési terv nélkül elképzelhetetlen lenne, hasonlóan alakul a helyzet. Az értékesítési terv kiindulópontja a piac, azon termékeknek a meghatározása, amelyek értékesíthetők. Ezen termékek a termelési tervben jelennek meg. A tervezés a

gyakorlatban egyszerűsített formában jelenik meg, az egyes résztervek területei összemosódnak, ami a köztük lévő összefonódásból ered. Ez az egyszerűsödött forma a kis- és középvállalkozások tervezési gyakorlatát idézi.

Komplex terv készítésének akkor van jelentősége, ha az egyes részterületeken belül különválik a tervezés (pl. ágazatok, divíziók), valamint akkor, ha több részterületen is készítenek tervet.

A vállalkozások 74,5%-ában összesen két részterületen terveznek. 70%-ukban ez a két terület a termelés és a pénzügy, ami e két terület elválaszthatatlan egységét támasztja alá. Azon vállalkozások közül amelyek csak egy területen terveznek, hárman csak pénzügyi, ketten csak termelési tervet készítenek. A három részterületen is tervet készítő vállalkozások mindegyike készít pénzügyi és termelési tervet.

Tervezési módszerek, eljárások

A tervezési módszerek és eszközök szintén fontos alkotói a tervezési rendszernek. A tervezési munka minőségét nagymértékben befolyásolja, hogy milyen eszközökkel végezzük. A tervezők eszköztára igen gazdag, mezőgazdasági alkalmazásuk azonban egyoldalú képet mutat.

Megvizsgáltam, hogy a mezőgazdasági vállalkozások milyen módszereket használnak. Megkülönböztettem a hagyományos kalkulációs és gazdaságmatematikai módszereket (a szakirodalomban is ez a rendszerezés az elterjedt). A gazdaságmatematikai módszereket tovább osztottam:

- termelési függvényekre,
- lineáris programozásra,
- hálótervezésre
- és szimulációra.

A vállalkozások 97%-a tervez hagyományos kalkulációs módszerekkel. Gazdaságmatematikai módszereket csupán 19%-uk használ, mégpedig kivétel nélkül termelési függvényeket a növénytermesztésben és az állattenyésztésben a hozamok tervezésében, elsősorban irodalmi adatokra támaszkodva.

A gyorsan és nehezen kiszámíthatóan változó környezetnek a gyakorlattal ellentétben nem az optimalizáló módszerektől való elfordulást kellene eredményeznie, hanem éppen ellenkezőleg, ezen operációkutató módszerekben rejlő lehetőségek kihasználását. Véleményem szerint ebben a legnagyobb szerepük a számítógépen szerkesztett modelleknek lehetne, amelyekhez ma már a tárgyi feltételek adottak.

A táblázatkezelő programok, tervező szoftverek használata természetesen egyben megkívánja a képzett munkaerőt is. A vállalkozások 26%-a használ a tervezésben számítógépet. A vizsgált vállalkozások döntő hányada azért nem használ számítógépet, mert véleményük szerint nélküle is megfelelő tervet készítenek.

A tervezők

A tervezés irányítását és végrehajtását nagy tapasztalatokkal rendelkező, jól képzett szakembereknek kell megoldaniuk. A tervezők, azaz a tervezés alanyai, a mindhárom vezetési szinten tevékenykedő vezetők, természetesen más-más feladatokkal. A vezetés felső szintjén tevékenykedő vezetők feladata elsősorban a stratégiai koncepciók kialakítása, a gazdálkodás fő irányainak a kijelölése. A taktikai és operatív tervek kidolgozása a vezetési hierarchia alsóbb szintjeinek a feladata.

Formalizált stratégiai tervezés csak a vállalkozások 5%-ában folyik. A taktikai és operatív tervek készítése eltolódott a felső vezetés irányába.

A tervek készítői közül a legmagasabb átlagéletkorral (52,7 év) a vállalkozások komplex terveit készítőik rendelkeznek. Ez abból adódik, hogy ezt a feladatot a vállalkozások tapasztalt felső vezetői látják el. A beruházási tervet is csak a vállalkozások 12%-a készíti. A beruházási döntések súlyuknál fogva (hosszú távon hatnak, nagy a forrásigényük) szintén a felső vezetői kör feladatai közé tartozik, ezzel magyarázható a szintén magas átlagéletkor (52,3 év). A pénzügyi és termelési terveket készítőik átlagéletkora alacsonyabb értéket mutat. A tapasztalatok alapján a legtapasztaltabbak a beruházási és a komplex terveket készítőik, 25,4 és 24,7 év tapasztalattal, valamint a pénzügyi terveket készítőik, 25,2 évvel. A beruházási és komplex tervek esetében ez abból adódik, hogy ezt a feladatot a tapasztaltabb, felső vezetők végzik. Kissé más a helyzet a pénzügyi tervek tekintetében. Az itteni magas tapasztalati évszám abból adódik, hogy a tervek készítői között sokan csak középfokú szakképesítéssel rendelkeznek.

A vezetés alsóbb szintjeinek, a vezetésen kívül állóknak a tervezésbe való bevonása, javaslatainak figyelembevétele növeli a tervek megalapozottságát és végrehajthatóságát. A megalapozottság növelése más vélemények, észrevételek figyelembevételéből adódik. A megalapozottság (jóság) és végrehajthatóság közti összefüggés nyilvánvaló, azonban ami ebben az esetben szintén fontos, az a motivációs hatás. A tervezésben részt vevő személyek jobban azonosulnak a tervfeladattal, többet tesznek annak megvalósításáért.

A taktikai szinten a vezetés alsó szintjeinek és a vezetésen kívül állók tervezésbe való bevonása nem olyan jelentős, mint operatív szinten. Nem jellemző vállalkozáson kívül álló személyek tervezésbe való bevonása sem.

A tervezési szervezet

A tervezési rendszer tervezése (metatervezés) és felépítése a felső vezetés feladata. A tervezőmunka a helyi szervezeti formához való igazítása a sikeres tervezés feltétele. A tervezési munka egyik nehézsége a vállalkozás részterületeinek összefonódásából adódik (Wöhe, 1996). A tervezés során kulcsfontosságú a tervkészítők együttműködése.

A vizsgált vállalkozások 86%-a készít egynél több területen résztervet, amelyek készítése több személy között oszlik, oszolhat meg. Ez a munkamegosztás hatással van a tervezési rendszer felépítésére és működésére. Az egyes részterületek eredményes tervezése elengedhetlenné teszi azok egyeztetését.

A vállalkozások 73%-ában az egyes résztervek egyeztetése teljes mértékben megtörténik. Meglepő, hogy 12%-ukban semmiféle egyeztetésre nem kerül sor. Az egyes vállalkozásokban a tervezési munka felelőssége (a tervezési rendszer kialakítása, működtetése, fejlesztése) különböző munkakört betöltő személyek kezében összpontosul. A vállalkozások 48%-ában a vállalkozás élén álló személy, 38%-ukban pedig a főkönyvelő a felelős a tervezésért.

A vállalkozások szempontjából kedvező lenne, ha a tervek már a tervezett időszak előtt elkészülnek, azonban ez a vizsgált mezőgazdasági vállalkozások gyakorlatában nem valósul meg. A vállalkozások 64%-a az év elején rövidebb-hosszabb ideig formalizált tervek nélkül működik.

A tervezési folyamat

A tervezési folyamat szakaszai Wild (1974) és Koch (1982) szerint a célképzés, a problémaelemzés, a cselekvési alternatívák felállítása, azok értékelése és a döntés.

A vállalkozások mindegyike meghatároz rövid távú célokat. A közép és hosszú távú célképzés nem mindegyikre jellemző. Éves célok esetében a célok kijelölését a 43-ból

42 vállalkozásban tervezés is követi. Közép és hosszú távú célok esetében ez az arány már kedvezőtlenebbül alakul.

A célok konkrétsága tekintetében megállapítható, hogy a rövidtávú célok konkrétak, a középtávúak kevésbé, a hosszú távúak pedig inkább tendenciózusak. A célok csoportos meghatározása a jellemző.

Helyzet-problémaelemzéseket a vizsgált vállalkozások 93%-a készít legtöbbször havonta, ill. problémától függően. Ezek tárgyát a hozamok, ráfordítások, pénzügyek és a talajvizsgálatok képzik. Egyéb területek, mint pl. a munkaerő-hatékonyság, nem jellemzőek.

A vállalkozások 79%-a használ a tervezésben prognózisokat, 49%-uk készít is. A felhasznált prognózisok tárgya a pénzügy, a termelés, a beruházások és a piac. A prognóziskészítés módszere inkább az intuíció, mint a matematikai-statisztikai módszerek.

A tervezés során célszerű több alternatívát is kidolgozni, több utat meghatározni a kívánatos cél eléréséhez. A több változat kidolgozása lehetővé teszi az azok közötti választást, ill. a többi tartalékolását, növelve ezzel a vállalkozás rugalmasságát, válaszadó képességét.

2. táblázat

Résztervek alternatíváinak száma

Terület	Tervalternatívák száma és eloszlása							
	0		1		2		3	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Pénzügy	4	9,3	29	67,4	9	20,9	1	2,3
Termelés	5	11,6	23	53,5	11	25,6	4	9,3
Beruházás	38	88,4	1	2,3	2	4,6	2	4,6
Értékesítés	42	97,7	1	2,3	-	0	-	0
Munkaerő	42	97,7	1	2,3	-	0	-	0
Komplex	30	69,8	12	27,9	1	2,3	-	0

A leggyakoribb résztervek a pénzügyi és termelési tervek. A pénzügyi tervek készítése esetében a vállalkozások 23%-a készít egynél több változatot és csupán 2,3%-uk kettőnél többet. Termelési tervek esetében valamivel jobb ez az arány, de még itt is alacsony, 25 és 9%. Értékesítési és munkaerő-gazdálkodási terveket a vállalkozások 2,3-2,3%-a készít egy-egy változatban. A 13 komplex tervet is készítő vállalkozásból 12 (a minta 28%-a) készít egy változatot, egy vállalkozás (2,3%) készít ennél többet, kettőt.

Megvizsgáltam, hogy a több tervalternatívát készítő vállalkozások esetében mi a döntés alapja. A vállalkozások 55%-ában a döntés alapja a biztonság (kockázati sorrend), 33%-ukban a célelérés (az elérhető haszon) és csupán 5%-ukban az érdekeltség (ellenállások mértéke szerinti sorrend).

A döntés nem más, mint valamelyik tervalternatíva kiválasztása. A megalapozott döntés feltétele tehát a több tervváltozat megléte. A vizsgált vállalkozások 42%-a készít legalább egy részterületen több tervalternatívát.

A pénzügy területén 60%-ban a tulajdonosok és a menedzsment közösen döntenek, 40%-ban a menedzsment a döntéshozó. A termelés esetében kiemelkedő a menedzsment szerepe, 60%-ban ők döntenek a végső tervváltozat kiválasztásáról, 33%-ban közösen

a tulajdonosokkal és csak 7%-ban a tulajdonosok a döntéshozók. A beruházási döntések esetében, azok sajátosságainak megfelelően, a tulajdonosok a fő döntéshozók (50%).

Ellenőrzés

Az elfogadott terv mindig az elfogadáskori viszonyokat és az akkor előrelátható, ill. feltételezhető folyamatokat, történéseket és azok következményeit veszi figyelembe. A tárgyévben azonban új körülmények, váratlan események, új információk merülhetnek fel, melyek következtében a tények eltérhetnek a tervezettől.

Az ellenőrzés a vezetői-irányítói folyamat (a menedzsmentciklus) fontos szakasza (Wagner, 1997). Ezt támasztja alá, hogy a vállalkozások a tervezés legfőbb eredményének a terv- és tényszámok összehasonlításából eredő információtöbbletet tartja.

A vállalkozások 95%-a végez terv-tény összehasonlítást. A legtöbben (46%) havonta hasonlítják össze éves terveik adatait a tényekkel. A második leggyakoribb intervallum a három hónap (19%). Az összehasonlítás során gyakran elkövetik azt a hibát, hogy azt csak a fő mutatószámokra korlátozzák. A terv-tény összehasonlítás a legtöbb esetben alaposabb problémaelemzést indukál vagy megváltoztatja a kitűzött célokat.

Következtetések

A tervezési gyakorlatban egy ellentmondásos helyzet tapasztalható. A környezet bizonytalanságának fokozódása és az elégtelen információs ellátottság ellenére a vállalkozások nem élnek a tervezési módszerekben rejlő lehetőségekkel. A vállalati tervek csak néhány területet fednek le, kevés változatban készülnek, általában csak egy évre. Komplex tervet is csak minden negyedik vállalkozás készít. A KSH által nagynak nevezett vállalkozásokat a kis és közepes vállalkozások tervezési gyakorlata jellemzi.

A tervezés tehát jelentős tartalékokat rejt a mezőgazdasági vállalkozások számára. Ez adódik a formalizált tervezés több részterületre és hosszabb időszakra való kiterjesztésének, a tervváltozatok számának növelésének és a komplex terv elkészítésének lehetőségéből.

A tervezni szándékozók számára ma már számtalan irodalom, módszer áll rendelkezésre a megfelelő információk és tudás megszerzéséhez. A számítógép bármely vállalkozás számára elérhető. A vállalkozások, azok vezetőinek részéről azonban hiányzik a probléma tudományos megközelítése iránti igény. A tervezés középpontjában a tervező, ill. a „nem tervező” ember áll. Ezért a tervezéssel kapcsolatos további kutatások középpontjába is őt kell állítani. Hiába a módszer, a modern eszköz, ha nincs meg a hajlandóság és a tudás azok használatához.

Felhasznált irodalom

Barakonyi K. (1999): *Stratégiai tervezés*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest

Hanyecz L. (1995): *Tervezés és stratégia*. JPTE Kiadó, Pécs

Johnson–Kast-Rosenzweig (1971): *A rendszerszemlélet és a vállalatvezetés*.

Rendszerszemlélet, válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest

Wagner, P. (1997) „Von Sensor zur Kostenrechnung – Informationsmanagement und Führung größerer Landwirtschaftsbetriebe.” In: NOEL, Chr. (Hrsg.) *Informationstechnologie und Unternehmensführung großer Agrarbetriebe, Berichte der GIL*, Band 9, Kiel, S. 176-186.

Wöhe D. (1996): *Einführung in die Allgemeine Betriebswirtschaftslehre*. Verlag Franz Vahlen, München

Nyers Norbert
Kaposvári Egyetem

Három hazai kistérség erőforrás ellátottságának vizsgálata a húsmarhatartás jövőbeni fejlesztése érdekében

ABSTRACT

The grassland utilization has thousands years of past, since grazing animal keeping was determinative element of the human history. The verdant grass covered areas through the history symbolized the regeneration, the productivity, the abundance.

In the hungarian agrarianeconomy three conventional cultivate shrouds are the plough-land, the forest and the grazing-ground complete each other well. From these three cultivate shrouds the grazing-ground is the most underdeveloped.

Unquestionable, the most significant reasons of this, the grazed pastures are on the inadequate bearing areas, the extenstive increment of the urbanization, additionally the inordinate ownership relations and in correlation with this, the general shortage of capital as a result of this the quondam pasture lost significant magnitude from the national economic importance. In the last few years the countryside development, the protection of the natural resources and the environment-this rate the grassland, as rural phytocoenosis -has revaluated its in the societal-life. Also pertain here the protection and rehabilitation of the landscape for that purpose to preserve for the posterity. For this reason the developing societies continually rise the degree and the rate of financial investments to accomplish the above-mentioned intentions.

A magyar agrárgazdaságban hagyományos három művelési ág a szántó az erdő, és a gyepek egymást jól kiegészítő kategóriák. A három művelési ág közül a gyepek a magyar mezőgazdaság hosszú idő óta egyik legelmaradottabb területe. Kétségtelen, hogy a gyepek kedvezőtlen termőhelyi adottsága, az egyre nagyobb mértékű urbanizáció, valamint a privatizáció folytán kialakuló rendezetlen tulajdonviszonyok és az ehhez kapcsolódó általános tőkehiány eredményeként az egykori magyar „gyep” sokat veszített nemzetgazdasági súlyából.

Azonban az utóbbi néhány évben ismételten felértékelődött a vidékfejlesztés, a természeti erőforrások, a környezet védelmének, így a gyepek- mint vidéki növényársulás- a társadalmi életben betöltött szerepe. Ugyancsak ide tartozik a táj megóvása, rehabilitációja, megőrizvén azt az utókor számára. Ennek érdekében a fejlődő társadalmakban folyamatosan fokozódó mértékű és arányú pénzügyi forrásokat vonnak be a fent említett célok megvalósításának érdekében. Ezen eszmék elérésének egyik hatásos, ugyanakkor racionálisan hathatós eszköze is lehet a legeltetéses állattartás méltó szintre emelése. A legeltetett gyepterületek kultúr állapotba kerülése mellett, a legelő állatok egy új, üde színteret jelenthetnének az adott tájnak, faluhatárnak.

Az általam vizsgált kistérségekhez tartozó régiókban jellemzően kicsi a földterületek átlagos aranykorona értéke, valamint nagy a gyepterületek szántóhoz viszonyított aránya, ami kedvező feltételeket biztosíthat a húsmarha tartás kialakításához. A kedvezőtlen adottságok, domborzati-, éghajlati viszonyok kiegészítő többletköltségeket okoznak a művelés során, és ez a tény tovább nehezíti a területek szántóföldi művelési ágban tartását.

A tervezett Európai Unió tagság egyik előfeltétele, hogy országosan egymillió hektár szántót kell legelő- és erdőművelési ágba vonni. Ez a döntés feltehetően nagymértékben fogja érinteni az adott térségek mezőgazdaságát.

Sziksói kistérség bemutatása

A vizsgált kistérségek közül a legkisebb területű (231 km²), melyen 1998. év végén 18.611 lakos élt. A legjellemzőbb talajalkotó része az agyag (réti agyag talaj). A 0,002 mm átmérőjű agyagfrakció aránya magas (50-60%). Száraz állapotban nagyon kemény, nedves állapotban vízzáró és képlékeny. Ez az egyik oka, hogy a tájat kis lejtők jellemzik, és gyakoriak a földcsuszások. Az agyagos részeken kialakult talajok kedvezőtlenek a mezőgazdasági művelés szempontjából. Különösen a völgyterületeken agyagos, homokos részben kavicsos üledék található.

A terület éghajlata mérsékeltlen hűvös, mérsékeltlen száraz. A viszonylag rövid fagymentes időszak miatt az éghajlat nem kedvez a fagyérzékeny növényeknek. Meg kell említeni, hogy a 150 mm körüli téli csapadék kevés, a talaj vízkészlete viszonylag korán kimerül. Nyári időszakban a nagyobb csapadék talajeróziós veszélyt jelent. A térségről tudni kell, hogy Magyarországon itt az egyik legfelhősebb májustól szeptemberig az égbolt, a derült órák száma átlagosan 56, a felhős napoké 108.

Gyakoriak a késő tavaszi fagyok. A mezőgazdasági művelés szempontjából a vizsgált terület nagy részén gyakori korlátozó tényező a víz, a késő tavaszi fagy és a kevés napsütéses órák száma.

A felszín alatt a vízzáró és víztartó rétegek gyakori változása nehezíti a felszín alatti vertikális vízmozgásokat. A szubrégió lejtős jellege, és a rossznak mondható vízgazdálkodású talajok magas aránya miatt, valamint a lejtő irányú szántóföldi művelésnek köszönhetően a vízfolyás gyors, a vízhasznosulás mértéke alacsony.

A térség felszín alatti víznyerése kettőséget mutat: A Hernád mente bő víznyerő terület, a dombvidéken ez azonban korlátozott, és ennek alapvetően az altalaj túlnyomóan agyagos jellege az oka. A települések vízellátását csak mélyfúrású kutakkal lehet megoldani. A völgyekben a talajvízszint magas és a víz szennyezett, itt inkább a vízszint süllyesztése kívánatos a mezőgazdasági művelés szempontjából.

Gazdasági- társadalmi viszonyok a sziksói kistérségben:

A szubrégió népsűrűsége a 70-es évektől kezdett csökkenni és így 1980-ra négyzetkilométerenként 9 emberrel élt kevesebb a tájon, mint 1867-ben. A folyamat ezt követően felgyorsult, bár 1990.-évtől a lakosság 1,7%-al gyarapodott. Ebben a megyei átlagnál magasabb élveszületési arányszám és a vándorlás pozitív egyenlege játszik szerepet. A gyermekkorúak aránya a kistérségek között az egyik legnagyobb, az aktív korúaké viszont a legkisebbek közé tartozik.

A körzet a megye legkevésbé iparosodott része. Az iparban foglalkoztatottak ezer lakosra jutó száma 1990-ben és nyolc évvel később is a legkisebb volt a kistérségek között. A vállalkozások sűrűsége itt a legkisebb, a szántóterület nagy része is gyenge minőségű (átlagosan 14 AK). Az itt bejegyzett társas vállalkozások 1998. évben 2100 főt foglalkoztattak. Legnagyobb hányadukat (56%) a mezőgazdaságban, ötödük a feldolgozóiparban és 13%-ukat a kereskedelemben alkalmazták.

A foglalkoztatás helyzete kedvezőtlen. A regisztrált munkanélküliek száma 1993 és 1998 között valamelyest csökkent ugyan, de arányuk a munkaképes korú állandó népességhez viszonyítva így is nagy volt (14%).

A jogi személyiségű bejegyzett vállalkozások száma 1993 és 1998 között 1,8-szorosára, a betéti társaságoké kétszeresére emelkedett, az egyéni vállalkozók száma 8%-al nőtt.

A térségben bejegyzett társas vállalkozások nettó árbevétele 1998. évben 3,3 milliárd Ft volt, melynek 48%-át a mezőgazdaságban 29%-át az iparban, 17%-át a kereskedelemben állították elő.

A Szikszói kistérség főbb jellemzői

A privatizáció utáni években tapasztalható változások közül a következőket célszerű megemlítenem:

A térség birtokstruktúrája az 1000 és 3000 hektár közötti és a 3000 hektár feletti birtokok kivételével megfelel a megyei átlagnak (Borsod- Abaúj-Zemplén megye). Az előző esetben azt meghaladó, a második esetben lényegesen az alatti a szóban forgó birtokkategória részesedése. Ez a folyamat egyértelműen azt jelzi, hogy a korábbi szövetkezetek és az állami gazdaságok átalakulása után nem a közepes méretű birtokok kialakulása, hanem a korábbi nagyüzemi szerkezetnek megfelelő birtokméretek újraformálódása a jellemző. A körzet sajátossága a bérbe adott területek igen magas aránya (39,2%), melynél nagyobb értéket a megyében csupán a Tokaji- borvidéken találunk.

A kistérség erdőszültsége- a megye hegy- és dombvidéki körzetei között- viszonylag kicsinek tekinthető annak ellenére, hogy 1994-ig növekedtek az erdőterületek. A privatizáció azonban az itteni erdőterületeket sem kímélte, különösen vonatkozott ez a telepítést igénylő fafajokkal borított területekre.

A 90-es évek közepére a mezőgazdaságilag művelt területen belül a 60 évvel ezelőtti arányoknak megfelelően alakult a szántó- és gyepterület részesedése, a kert-, szőlő-, gyümölcsös- arány attól valamivel nagyobb volt. Külön kiemelném a vetetlen (parlagon hagyott) területek arányát.

A szántóföldi növénytermesztésen belül a vetésszerkezet tovább egyszerűsödött. Magas maradt az ipari növények, ezen belül a napraforgó (20,3%), s a nagyüzemeknél rendkívül visszaszorult kukorica vetésterülete.

A szántóföldi növények termésátlagai tovább csökkentek. Az 1985-ös, 1992-es, 1998-as adatok összesítése alapján a kistérségben 10 növényenél fordult elő a megyei átlagtól kisebb termelés, s ezzel a körzet a legalacsonyabb összesített értéket tudhatja magáénak.

Az állatsűrűség tovább csökkent, az egyébként is alacsony megyei értéktől való elszakadás fokozódott. (100 ha szántó- és gyepterületre csupán 11 állategység jutott 1997-ben)

A gyepterületek alakulását is figyelembe véve az utóbbi években jelentős mérvű növekedés tapasztalható. Az alacsony termőképességű talajokon korábban gazdálkodó nagyüzemek felbomlásával jelentős területek váltak mezőgazdaságilag műveletlenné, megkezdődött az ugarosodás. A gyepterület növekedése azonban nem járt annak minőségi változásával. A szántóföldi művelés alól kivont területek 97% -a parlagon maradt. Evvel párhuzamosan növekedett a gyepterületek aránya is, amelyekre egyértelműen az extenzív feltételek a jellemzőek.

A körzet adottságai nem indokolják, hogy az állatsűrűség az észak-magyarországi makrorégió átlagos értéke alatt legyen. Az állatállományon belül célszerű lenne fenntartani a szarvasmarha vezető szerepét, azonban ennek mértékét sokkal inkább a piaci, mintsem a környezeti és technikai feltételek határozzák meg. A tejtermelés tekintetében a térség már most többet termel, mint saját szükséglete, ezért a kisgazdaságok kettőshasznú teheneit célszerű lehetne anyatehén tartásra beállítani. Ehhez kapcsolódóan figyelemre méltónak ítélem az Abaúj Charolais Rt. tervét, ami az egyéni gazdálkodóknál 20-50 hektáros gyepek kialakítását szorgalmazza, biztosítva az ehhez szükséges tenyészanyagot, illetve közreműködne a végtermék értékesítésben is.

Muraszombat (Alpok alja) kistérségének ökológiai jellemzői, gazdasági- társadalmi viszonyok

A körzet területe 578 km². A térség éghajlata 500 méter feletti területeken hűvösmérsékeltlen nedves. A napsütéses órák száma évente 1850 óra körül van, nyáron 700 óra körül, télen viszont csak 160-180 órát süt a nap. Az évi középhőmérséklet az északi részen 8-9°C, a déli részen 9-9,5°C. A vegetációs időszak középhőmérséklete 14-16°C. A fagymentes napok száma 160-180 nap között van, és a fagymentes időszak május közepe és október 5-e közé esik. A csapadék összege 620-700 mm között ingadozik. A hótakarós napok száma 55-60 nap, és az átlagos hóvastagság 16-30 cm.

A kistérség 28 településén 31.456 fő él, ez 1,7% -al kevesebb a hat évvel korábbiénál. A születési és halálozási arányszám is magasabb a megyei átlagnál. Az ezer lakosra jutó vándorlási veszteség 1990-1996 között a kistérségek között az egyik legnagyobb volt, bár ez már mostanra mérséklődött, de így is meghaladja a megyei átlagot.

A térségben a mezőgazdaság és az ipar is egyaránt jelentős szerepet játszik. 1997-ben az iparban az aktív kereső lakosság 23%-a, a mezőgazdaságban a 31%-a dolgozott. Meghatározó volt a kereskedelemben dolgozók száma is (19%), melyben feltehetőleg az államhatár közelsége játszik szerepet.

A kistérségben bejegyzett társas vállalkozások 1998-ban 23,4 milliárd Ft nettó árbevételt értek el. Ennek 31%-át a 300 főnél nagyobb, 41% -át 20-300 főt foglalkoztató és 28%-át a 20 fő alatti foglalkoztatottságú vállalkozások produkálták.

A térség mezőgazdaságának jellemző sajátossága a szántóterületek és a gyepterületek arányának szerény növekedése (a gyep javára), az ültetvények további terjesztése és a változatlanul magas erdősültség mellett.

A vetésterületben 1998- ra a gabonafélék 61,6%-os arányt képviseltek, melyen belül a legjelentősebb az őszi búza 32%-os, és a tavaszi árpa 12%-os részesedése. A körzet adottságaitól eltérően magas a napraforgó (7,2%), és továbbra is alacsony az ipari növények (11,2%) részesedése. Kifejezetten kedvezőtlen tendencia a szálastakarmányok vetésterületének alacsony aránya (7%).

Továbbra is csökkent az állatállomány, és romlottak az állatsűrűség mutatószámai. 1997-ben az 1988. évi állományhoz képest a nagyüzemben tartott állatok száma 60%-al csökkent. A kistermelők állattartása sem tudta mérsékelni ezt a kedvezőtlen folyamatot. Az állatsűrűség a legkritikusabb értéket érte el a megyében (100 hektár szántó- és gyepterületre mindössze 12 állategység jutott 1994 végén.)

Az elmúlt másfél évtizedben a mezőgazdaságon belül fokozatos arányeltolódás következett be a növénytermelés és állattenyésztés között az utóbbi rovására. Míg 1980-ban 1 Ft növénytermesztési árbevételre 1,50 Ft tenyésztési árbevétel jutott, addig már 1985-ben már csak 0,87 Ft, 1996-ra csak 0,38 Ft. Ez a folyamat azonban merőben ellentétes a terület mezőgazdasági adottságaival.

A térség állattenyésztése külön programot igényel, amit az állatállomány drasztikus csökkenése, a nagyarányú gyepterület és a kritikusan alacsony állatsűrűség indokol. Jelenleg a térségben található gyepterületek átlagosan 1,11 t / sz.a. termést produkálnak. A környezeti feltételek a legelőre alapozott húshasznú szarvasmarha- tartásra, és a juhászatra kifejezetten alkalmasak, valamint kisebb gazdaságokban a kecsketartás is számításba vehető.

Kisbajcs (Szigetköz) kistérség ökológiai jellemzői, gazdasági - társadalmi viszonyok

A térség területe 675 km². A terület kialakítását döntően a folyók mederváltoztató munkájának köszönhetjük. Ennek eredményeképpen sík, alluviális területek alakultak ki,

melyeket elhagyott medrek, morotvák, övzátonyok, homok dombok tesznek változatossá. Az áradások során lerakódott üledék a mélyebb részeket fokozatosan feltöltötte és a terület egyre tagolatlanabb ártéri síkká vált.

A térség csapadékának évi átlaga 590 mm, az éves középhőmérséklet 9,9°C, a potenciális evapotranspiráció 643 mm. A fontosabb mezőgazdasági kultúrák termesztése lehetséges, a hó és vízigényes kultúráknak azonban nem kedvez. A magasabb mezőgazdasági hozamok az átlagos, vagy annál kisebb csapadékú, de nem aszályos években várhatók.

A térség talajainak zöme hidromorf jellegű, főleg réti és öntés talajok, de helyenként még kovárványos barna erdőtalaj is található. A talajok genetikai jellemzőit összegezve megállapítható, hogy a homoktalajok gyengén és közepesen humuszosak, nem karbonátosak, valamint a tipikus réti talajok között megtalálhatók az öntés és a lápi talajok is. A talajok sem makroelem (NPK), sem mikroelemben nem gazdagok, ill. a feltáródási viszonyok nem kedvezőek. Ezért a hidromorf viszonyok- és káros hatásaik (pl. glejjesedés)- után is csak elég lassan várható a talajtermékenység jelentős növelése.

A térség gazdasági szerkezete viszonylag kiegyensúlyozott. Az 1992 január 1-ei népszámlálás szerint (28.503 fő) az aktív keresők 26,5%-a az iparban, 32%-a a mezőgazdaságban, 41,5%-a pedig más gazdasági ágban dolgozott. A kilencvenes évek gazdasági, társadalmi átalakulási folyamatai kisebb arányú ipari létszám- leépítést eredményeztek, mint a kistérségek többségében. Ennek ellenére 1992. és 1998 között ezer lakosra számítva 72-ről 64-re csökkent az iparban dolgozók száma. A mezőgazdaság viszont továbbra is jelentős szerepet tölt be a térség gazdaságában. 1998 -ban ezer lakosra 156 mezőgazdasági egyéni vállalkozó jutott.

A jogi személyiségű vállalkozások száma 1992 és 1998 között másfélszeresére, a betéti társaságoké kétszeresére emelkedett.

A mezőgazdaság helyzetének általános megítélésénél abból kell kiindulni, hogy a vízrajzi viszonyok nem kedvezőek a korszerű mezőgazdaság kialakulásához.

Éppen ezért a szántóterület aránya az országos átlag alatti (- 9%), de kevesebb a megyeinél is. Ennek ellenére ez az arány is enyhén túlzottnak mondható, és jövőbeni csökkenése a versenyképesség javítása érdekében elkerülhetetlen lesz.

A gyepterületek aránya viszont közel kétszerese az országosnak, de a megyei átlagnál is 7% -al magasabb. A magas arány elsősorban a természetföldrajzi és talajvíz viszonyok következménye, melynek növekedése a jövőre nézve is valószínűsíthető.

1990-ben a nagyüzemi állatállomány nagyságának mintegy fele volt a kistermelőknél, amelynek mértéke 1998-ra a nagyüzemi állomány 37% -ra csökkent annak ellenére, hogy a politikai felfogások szerint a kisüzemi állattartásnak mind mennyiségben, mind arányaiban növekedni kellett volna. A nagyüzemi állomány csökkenése (mintegy 11%) megfelel a megyében (Győr-Moson-Sopron megye) tapasztalt általános tendenciának. Ennek legfőbb oka, hogy a felszámolt nagyüzemekből jelentős állatértékesítések történtek. Tekintettel arra, hogy ez az állomány nagyság nem jelent meg a helyi kistermelőknél, feltételezhető hogy levágták ill. más térségekbe értékesítették őket. Az ott élő mezőgazdasági szakemberek, gazdák meggyőződése, hogy a térség jövőjének egyik záloga az állattenyésztés fejlesztése, elsősorban a kihasználatlan gyepterületek figyelembe vétele és a szalastakarmány gazdálkodás racionalizálása mellett.

1. ábra

**A húsmarhatartás fejlesztésének elemzése a vizsgált térségekben
(erősségek és gyengeségek)**

<i>Erősségek</i>	<i>Gyengeségek</i>
<ul style="list-style-type: none"> - Meglévő hasznosítatlan gyepterületek, nem művelt szántóterület, viszonylag jó tagoltságú gyepterületek - Húsmarhatartásra kiválóan alkalmas meglévő épületek - Gyér állatállomány - Kedvező éghajlati, domborzati viszonyok - Magas fokú tenyésztői munka kialakításának lehetősége a húsmarha törzstenyészetekben - Tenyészanyag fokozatos rendelkezésre állása - Magas munkanélküliség - Mezőgazdasági melléktermékek nagy tömege - Már meglévő szarvasmarha tartási hagyományok, munkatapasztalat - Tájémgörző szerep - Biohús előállítás - Kedvező hatás a környezetre, természetre 	<ul style="list-style-type: none"> - Tőkehiány - Alacsony eszközellátottság - Legelőgazdálkodás hiánya - Lassan megtérülő beruházás - Igényelt önerő hiánya a pályázatokhoz - Termelési biztonság hiánya - Termelési, gazdasági kapcsolatok hiánya

2. ábra

**A húsmarhatartás fejlesztésének elemzése a vizsgált térségekben
(lehetőségek és ellenérvek)**

<i>Lehetőségek</i>	<i>Ellenérvek</i>
<ul style="list-style-type: none"> - Integráció a termelés és az értékesítés területén - Tenyésztői és értékesítési szövetkezetek kialakulása - Kedvezményezett térségi státusz - Kedvező hitellehetőségek - Szakirányú pályázatok megjelenése - Magasabb állami támogatás - EU csatlakozás kedvező hatása 	<ul style="list-style-type: none"> - Szervezetlenség a terjesztés, értékesítés terén - Az agrárgazdasági szabályzók gyakori változása - Az érintett térségben élők elöregedése - Tenyésztői kedvezmények csökkentése - Piacra kerülés elmaradása

Forrás: Saját forrás

A vizsgált területeken a húsmarhatartás többévtizedes múltra tekint vissza. Mind a dombvidéki, mind a sík területek klimatikus viszonyai, megtermelhető fűfajai kiváló feltételeket biztosítanak a húsmarha tartására. A fűhozam ugyan a dombvidéki legelőkön

időjárásfüggő, de a meglévő kihasználatlan területek nagysága nem korlátozza az ésszerűen fejlesztendő állománylétszámot. A legelők jelenlegi elhanyagolt állapota viszonylag kis ráfordítással kultúr állapotba hozhatók, beleértve a legelők infrastrukturális ellátottságának megfelelő szintre hozását is.

A húsmarhatartás szakember ellátottsága jónak mondható a vizsgált térségekben, főként a nagyobb vállalkozói gazdaságok tekintetében. A kisebb létszámot, családi gazdaságot üzemeltető tenyésztők- megfelelő felkészítés után- szintén alkalmasak a minőségi húsmarha tartásra és tenyésztésre. A fizikai munkaerő igénye - különösen, ami a csúcsmunkák idején jelentkező alkalmi munkások iránti igényt illeti- a térségek 15-20% -os munkanélküliségi rátájának ismeretében megoldhatónak látszik. Ehhez az is hozzájárulhat, hogy a korábban ezt a réteget foglalkoztató mezőgazdasági üzemek felaprózódtak, illetve megszűntek. Az itt élők számára tehát nem is nyílik más esély az ön, vagy mások foglalkoztatására, mint a mezőgazdaság e területén történő elhelyezkedésére.

A térségekben kialakult egy több évszázados mezőgazdasági kultúrkörnyezet. A mezőgazdaság struktúrájában bekövetkezett változások következtében jelentős, korábban mezőgazdaságilag művelt területek kerültek kivonásra a művelés alól. Ezek a területeken a közelmúlt láthatóan negatív irányú változása a gyomnövények tömeges megjelenése. Az érvek mellett- melyek a legeltetés kialakítását szorgalmazzák- nagy jelentőségű lehet még a táj jellegének megőrzése, kultúr állapotának visszaállítása.

A marhahús az előállított húsok közül az a húsféleség, amely előállítható a biogazdálkodás keretei között. A biogazdálkodás feltételei a vizsgált kistérségekben messzemenőig adottak.:

- Hiszen a bevonható legelőterületeken hosszú évek óta nem használtak semmiféle vegyszert.
- A természet közeli tartásmód alkalmazásával, a betegségre hajlamosító tényezők kiküszöbölésével az állategészségügy szintetikus gyógyszerkészítményei minimálisra csökkenthetők.
- A húsmarha felnevelése, végtömegre történő hizlalása során felhasznált abraktakarmány ugyancsak előállítható e területen.
- Nem használnak hozamfokozókat, génmanipulált takarmányokat és adalékanyagokat.

A tanulmányban szereplő húsmarhák esztétikai szépségét tekintve kellemes színfoltjai lehetnek az adott tájnak, s így mint idegenforgalmi látványosság a térségbe látogató turisták, odavonzását segítheti elő. Ugyanakkor az állatnak a természettel közös harmóniája, és a kultúrkörnyezet kialakításában betöltött szerepe révén biztosított a hosszú távú tájfenntartás is.

Irodalom

- Alvincz J. - Borszéki É. - Harza L. - Tanka E. (1998): Az agrártámogatási rendszer EU és GATT-konform továbbfejlesztése. AKII, Agrárgazdasági tanulmányok, 2. szám*
- Alvincz J. - Szűcs I. (1998): Az élelmiszer-gazdaság szerkezete. AKII, Agrárgazdasági tanulmányok, 5. Szám*
- Balika S. (1990) A húshasznú szarvasmarha típusformálása. Vágóállat és hústermelés, XX. 7. 31-34 pp.*

- Barcsák J.-Baskai B.-Prieger K.* (1978): Gyeptermesztés és hasznosítás. Mezőgazdasági Kiadó Budapest *Láng I.- Csete L.* (1988): Az agrárágazatok dinamizálásának lehetősége „AGRO 21” Füzetek 1988.24.sz. 4-27 p.
- Kapronczai I.* (1996): Az egyéni termelés integrálása az agrárgazdaságban. Gazdálkodás, XL. évfolyam, 6. szám, pp.49-54
- Bélyácz I.* (1995): Tőkeberuházási és finanszírozási döntések. (Egyetemi jegyzet), JPTE Pécs
- Nagy G.* (2000): Gyepterületek hasznosításának kérdései a húsmarhatartásban. Állattenyésztés és Takarmányozás, 49. 5. 439-457 . p
- Reke B.* (1995): A mezőgazdasági vállalkozások hitelképességének jellemzői. FM. Keeper Információk, XXIV. évfolyam, 5. szám, pp. 25-31

Norbert Nyers
University of Kaposvár

Presenting the economical characteristics of international beef – cattle production with the help of the Mirage softver

ABSTRACT

One of the effective and - at the same time - efficient leverage of realization of these purposes could be the raising of the grazing animal holding on the worthy level.

The grazing beefcattle holding is based on grasslands and wasteland (maize, for example) pasturing from spring to autumn, and stabling, during winter. One reason to popularize this kind of animal keeping is the part of the sustainable countryside development – harmonized with the European Union's practice – to establish an landscape conservator agriculture, the grazing – ground in cultured condition in such a way to be economic gains, as well. The further (additional) advantage of developing beefcattle holding is the bioproduct producing – the terminal product is the biomeat – which is the guarantee of assured market position and it is well saleable product on high price even on the most selective market.

Studies are investigated the prospective influence of the joining to the European Union prognosed prosperous position to the hungarian beefcattle holding.

In advance of the critical situation of the hungarian beffcattle –keeping was outlined, furthermore the developing conceptions was modelled, it had been expedient – regarding to the imminence of the joining to the European Union – to modell the regulation-system in the case of an member union country's rural beefcattle-keeping with the reference of the AGENDA 2000.

I was investigating – with the support of an DAAD scholarship – in the German Agricultural Research Center (FAL, Braunschweig) and on the Agriculturer Research Base in Köllitsch with the MIRAGE® softwer.

As the future conceptions of the AGENDA 2000 are summarized it being outlined the radical basic thesis of the 1992's agrarianreform. And that means the decrease of the producers' price besides the enhancement of the subvention's premium.

In the modell took into calculation the basic data of two farms which are possess 200 breeding cows.(with the knowledge of the parameters' the extensive and the intensive husbanding technologies, and the same ecological facilities), the area requisite, the maintainer capacity of the area, the rate of expenditure depending on the technology, furthermore the political and economic scenarios modifications. The softwer calculate the result of the farming from the knowledge of the pasture yield (from FAL database), the amount of the available lands and assets, the size of the livestock, the level of the husbandry-technology, and the volumen of the supplemental forage (on the basis on ARC data base taking into consideration the stock biological maintenance.)

Table 1.

The extensive and the stabling beefcattle husbandry

Scenario with subventio I.	Extensive		Stabling	
	EURO/ha	EURO/Farm	EURO/ha	EURO/Farm
Bull-calf	257	57.816	464	77.104
Cow-calf	182	40.835	333	55.245
Outclassed cow	115	25.769	154	25.567
Outclassed bull	17	3.820	23	3.820
Breeding cow premium	102	22.893	138	22.893
Plus premium (bullcalves)	109	38.678	123	33.423
Other subventions	32	7.256	44	7.256
Total income	814	197.067	1.279	225.308
Cover contribution I.	392	104.025	649	120.825
Cover contribution II.	305	82.584	390	77.870
Result	75	31.237	15	14.816

Source: own calculations

According to the data of *table 1.* is revealing the result of the extensive husbandry is more prosperous than the intensive, under same economic and ecological conditions. Although the intensive husbandry takings are higher (in spite of the premium of encouragement the extensive farming), but because of the minor volume of the expenditure the outcome favours to the extensive keeping (notwithstanding the expense of the rent).

This determination do not change fundamentally after the withdrawal of the subventions, neither. However, as result the extensive farming produce minimal profit, while the intensive produce deficit.

In case of the buying price's decrease by 25% both of farming methods could have closed with deficit, even with unvarying subventions.

Only mature market conditions and a comprehensive economic regulation –system (AGENDA 2000, for example) are able to handle and to rein the beefcattle husbandry's very peculiar sensibility to the prices (the hysteria in connection of the Mad Cow Disease, for example).

The profitableness of the beefcattle keeping are influenced by economical and ecological factors, therefore the modell's calculation is amplified to flatlands and mountainy areas, as well. Hence the annual average fall and the mean annual temperature and the capability of the soil consequently modify the above-mentioned factors are altered the maintainer capacity of the area, the volume of the supplemental forage, and the size of the rented lands.

The ideal farm size had been determined from the modelled applications of the hungarian economic and ecological situation and the overseas' peculiarities. At the same time I was intended to develop an promotion to support the expansion of the hungarian beefcattle keeping.

Because of the expenditure – yield rates are influenced by the size of the farms, four different sized farm were modelled searching for the optimal size of a family farm.

This is the reason why I had compared 4 different sizes (livestock of 89, 48, 24, 10) expenditure – yield rates which are demonstrated in *table 2.* and *table 3.*

In the modell calculation the production expenditure – yield rates’ of year of 1997 and 1998 were used, and were compared. In this modell the farms are managed in the same – previously mentioned- keeping technology.

It reveals from the calculated parameters all four of the farms achieved declining result during the two consecutive years. The primary reason of this the costs of production increased in higher rate than the realization. At farms with 89 livestock it increased by 33% in 1998 compare to 1997. The cost of fodder which is the greatest volume of the expenses is increased by 57% during that period. The primary reason of this the drastic increasement in the hard food prices and the low grassyield, which is implied the higher consumption of bulkyfood.

The rate of the expenses at the farms with livestock of 48 the increment was 18 %, at livestock of 24, 22%; at livestock of 10 the increment was 18 %, respectively.

The profit before tax during the examined two years at the livestock of 89 is decreased by 22%, at the livestock of 48 was 8%, at the livestock of 24 was 45%, while at the livestock of 10 decreased by 37%, respectively.

The conformation of the unfavourable outcome in the examined period was assisted by that buying prices icrement was only few percents in two years.

Table 2.

The comparisons of the major economic parameters at the examined farms of several size of livestock in 1997 (measure : 1000 HUF)

Denomination	10	24	48	89
Receipts	842	2043	4056	8034
Expenditure	740	1559	1242	4503
Result	102	484	1242	3503
Wages and affix from the expenditure	108	285	417	667
Specific result (Ft/cattle)	10200	20166	25875	39359

Source: Own calculations

The values of the cover contribution is proved that the specific result could have enhanced by the raising of the size of the stock. The livestock of about 90 could provided by a few familymember who are able to work. On the the examination of the expenditure – yield rates, efficiency of the operation, and to take into consideration the imminence of the joining to the European Union, I suggest to generalize this farming size.

To establish existential circumstances, the livestock of 50 is the suggestible, besides to introduce suitable supporting-system, this especially valid to the underdeveloped regiois with high unemployment. Less than 50 beefcattle keeping is suitable only to provide side money.

The heifers’ producer farms primary sell their heifer in in low liveweight (260-300 kg) at age of 7-10 months. Those farmers who decided to fattening till the end-weight they have to count on that to the realization is coming in only three years after the taking in.

Generally,the farmer adopt mono or dual cycle-calving, because in this way the calving is happening in optimal season and under optimal weather condition, hence to leap or to inseminate the breedingmature heifers delayed.

Table 3.

The comparisons of the major economic parameters at the examined farms of several size of livestock in 1998 (measure : 1000 HUF)

Denomination	10	24	48	89
Receipts	949	2236	4485	8840
Expenditure	875	1903	3341	5990
Result	74	333	1144	2850
Wages and affix from the expenditure	126	334	487	751
Specific result (Ft/cattle)	7400	13825	23833	32022

Source: Own calculations

In my opinion, to a launching farm the higher promotion required at the purchasing (the taking in) of the pedigree breeder, and providing cover operating funds until the first realization.

Whereas the determinant of the saling volume was also the at 250-300 kg liveweight (saled few months after weaning) in 1999, I calculated with this value as basic -stock in the modelling. The cost of a weaned heifer at like this is about 140-150 thousand HUF.

In favour of the imminence of the joining to the European Union and to accelerate effectual developing, I suggest the acceptance of accentuated governmental subvention.

This resource with completed by own assets, suggest the belows:

- 40% of interest-free credit with 3 years of delay and 5 years of extinction,
- 50% unrefundable governmental promotion,
- 10% own assets.

Table 4.

The stockacquisition requisite to the expenditure and the volume of facultative support by the size of the farms (measure: 1000HUF)

Number of cows	90	50	25	10	1
Own assets	1260	700	350	140	14
Interest free credit	5040	2800	1400	560	56
Governmental support	6300	3500	1750	700	70
Total	12600	7000	3500	1400	140

Source: Own calculations

With the adequate level of assets and moral – according to the inhabitants of the areas – in the examined three small regions as many as 5000 breeding cow taking in could have realistic feasibility in 3 years.

As regards of this in the calculations of the modelling the acquisition of the pedigree-stock, and the payable requisite operating funds distributively in the following two years is in sum-total 500 million HUF.

The interests which is charge on the farmers could have absorbed by the government – with taking into consideration the annual interests – that means 173,5 million HUF in total.

The extent of the financing of the government could have added up 673,5 million HUF.

The benefit of the developed financing-system is that in the first year the resources requisite is "only" 136 million HUF, which is almost immediately could have found the money for it in the examined regios.

The relevant cover, guaranteesystem have to elaborating by the development source's handler, the settlements association collaborate with the professional inspection.

From the view of the accomplishment of developing and financing program is important the schedule of the financing and considering the approach of the financing (my statements concerning to this are placed in annex I.). As the crucial amount of examined range do not possess that rate of assets to solve the prefinancing, the accomplishment of the extension's determination is possible only in that case if the farmers do receive the awarded resource in convenient time.

Beyond the known reasons, this aboved-mentioned is very important because the breeders can only guarantee the breedstock against assurance. In the knowledge of the current price rates it means deficiency to the breeder if the realization of the stock is happening as fatstock, not as breedingstock, when the heifer is kept longer to purchase as breedingheifer and the its pretender is not able to pay it off.

Hence these heifers need to be fed, and it could means great expenses to the breeder. If however the farmers with intentions to buy breeding stock use the operating funds reserved for investment and they can not receive back, it initiate many of insoluble problems at the interprises.

This is the reason why I suggest the financing –system that modification in that rate which intend to solve the above-mentioned problems.

I propose to the beefcattle-keeping farmers to establish acquisition and realization associations which will be supported by the agricultural department. The realization associations could improve the smaller farms marketing positions, because in that way the farmers could represent major magnitude of commodity basis on the market.

Because in this associations the farmers could be co-owner and they could get share from the profit, as well. So, in spite of the periodical price-fluctuation do not evolve clash amongst the farmers. Because the purchasing is happening through the marketing association, it decreased the chance of to deceit the farmers to each other.

Besides this I have to emphasize the necessity developing of an national size of stock accordantly with the herd expansion at the same time regarding to the imminence of the joining to the European Union – from inland resource it can be provided difficultly adequate amount of pedigreestock.

This is why need to take that part of the stock in the breeding which are less valuable from breeding view because their pedigree is not known or just in partially. Then again there is minimal expectation to strain complexion, maturity, health and reproduction conditions to be suitable partner to a meat-type pedigree, terminal bull.

The later on established biofarms have to evolveing in that sort of way to fulfil the expectation of bionutrition and the required legal background of audit.

The forming breedingstock have to fulfil the expectation of the Biocultural Association membership intaking. The accurate amount of bioproduction applies more insured marketing and to reach higher prices of their product.

Because the investigations are revealed the lack of knowledge in beefcattle-keeping, this is why essential to support and improve the alliances, breeding associations, regional technical istitues, the counselling and the continuative forums of farmers' actuary.

Könyvismertetés

Szili Ferenc: Vidd el a levelem szép magyar hazámba. Pomáz, Kráter Kiadó, 2001.

A bukásra ítélt rendszer utolsó éveiben megsokasodtak az emlékiratok, visszaemlékezések. Az érdeklődés máig nem csökkent, igény volt és van ezekre az írásokra. Vajon miért keltenek kíváncsiságot, miért vonzanak még mindig ilyen erősen a memoárok? Mert a nagy elhallgatások és félremagyarázások következményeként még most sem ismerjük eléggé közelebbi és távolabbi múltunkat! Az emberi kíváncsiság, tudjuk kielégíthetetlen! Különösen igaz ez a személyes érintettség okán, vagy ha olyan dolgokat ismerhetünk meg, amelyről csak kevesen - keveset tudtak. S itt nemcsak az elhallgatott, vagy meghamisított múltra gondolok, hanem a „családi levéltárak” féltve őrzött dokumentumaira is, melyekről *Szili Ferenc: Vidd el a levelem szép magyar hazámba* című könyve is szól.

A szerző az 1900-1950 közötti somogyi kivándorlók leveleit gyűjtötte össze a következő fejezetcímek alatt: Kivándorlás Európában és Magyarországról a statisztika tükrében; A kivándorlók sorsa és vallomásai 1900-1914; Egy vörsi parasztszalád „amerikai” levelei 1903-1908; Mónos Péter népi verselő amerika-képe a versei tükrében 1921-1924; Az USA-ban élő taranyi kivándorlók sorsa a levelek tükrében 1927-1950. A könyv 2001-ben a Kráter Kiadó gondozásában jelent meg Pomázon.

A szerző írásával – mint azt a könyv mottójában és borítólapján olvashatjuk – emléket állít azoknak, „akik sohasem jutottak át a túlsó partra, s az óceán hullámsírjában pihennek. Az Ohioi bányák tragikus áldozatainak, a pennsylvániai és az illinoisi temetőekben végső nyugalomukat találóknak”. A szerző a közölt leveleken keresztül nem a kivándorlás globális folyamataival foglalkozik, hanem az egyének történelmét mutatja be, egyéni sorsokat villant fel. Szili Ferenc azokat a bizalmas leveleket kutatta fel a levéltárakban, és különböző családi iratok között, amelyeket a kivándorlók szeretteiknek írtak, és hozzá, ha megvolt, a válaszleveleket is. A levélírókat a történetíró nem tudja megszólaltatni, maradtak mégis a „lélektől-lélekig” szálló postalamb-szavak, nemegyszer a maguk egyszerű módján versekbe szedett tanúságtételek. A kötet azokra az emigránsokra emlékezik, akiknek két hazát adott a sors, s végül egy sem maradt. Akik álmaikban gyakran hazajártak, öreg korukban pedig többnyire, elárvultan, egy számukra idegen országban, hazát siratva éltek” ...

A ma olvasója számára a levelekben mindez érdekes és szívszorító!

Az emberek, akikről szó esik; az ország, a házak, a gyárak, ahol éltek és dolgoztak; a tárgyak, amiket használtak; az érdekes, megváltozott életvezetésük; az érintkezési formák; a szokások és ezek megoszlása; a XX. század első felének vívmányai és intimitásai. De legérdekesebbek maguk a levelek írói -, a visszaemlékezés, az emlékezés, a honvágy leírható világán túl, a személyiség. S az önkéntelenül felmerülő kérdések: miért írtak ilyen részletesen, miért érezték szükségesnek, hogy megörökítsék az életüket? Talán, hogy igazolást nyerjenek életükre, hogy igazolják döntésük helyességét - ha csak önmaguk előtt is?

A levelek sokféle emberi sorsot tükröznek. Megismerkedhetünk sikeres és megtört pályájú emberekkel, csúcson lévőekkel és félretaszítottakkal, rezignáltakal és bölcssekkel, s a levelek éppen úgy lehetnek a tanúságtétel, mint az önsajnálát - önvizsgáztatás – öngazolás dokumentumai.

Az olvasó dolga, hogy ezt megítélje.

Ezek a levelek olyan információk hordozói - írja a szerző -, amelyek segítségével a „láthatatlan történelem” eddig ismeretlen, vagy kevésbé ismert intim szférába is

betekinthetünk. ... a családi levelek... nyíltak és őszinték, írói úgy gondolták, hogy leveleiket csak a címzett, a feleség vagy pedig a család tagjai olvashatják.”

A levelek féltékenységről, adósságtörlesztésről, kivándorlási útvonalról, az amerikai szokásokról, vagy éppen az amerikai demokrácia dicséretéről szólnak. A kivándorlók az új életformához gyorsan alkalmazkodtak „többségük számára a nagy kaland eredményesen végződött”.

Beszámolóik mellett a kivándorolt emberek intenzíven érdeklődtek a hazai események után: mi történt a falujukban, hogyan élnek a rokonok, a barátok és az ismerősök. Ezek a hírek a jelentkező honvágy fájdalmát tompították.

A kivándorlás kálváriáját Mónos Péter kötcei népi verselő sorain keresztül érzékelhetjük igazán: a testvér segítése, a hátrahagyott gyermek, a vízum megszerzése, a bevándorló fogadtatása, boldogtalansága, a kítaszítottak gyötrelme, majd a három év utáni hazatérés öröme, mind mind olvashatók verseiben. Az írott levelek tudósítanak a korról, az emberről és az érzelmekről, de nem csak tudósítanak, hanem mérlegelésre is kényszerítenek: nemcsak a korról, hanem a visszaemlékezőről is.

Minden levél másként lát és másként láttat – mert minden levélnek más a szerzője. A körülményeik is mások voltak. Sokszor itt a legmegdöbbentőbb a valóság és a valóság átélése, láttatása közötti különbség, az értékek felmutatása és az értékelés bizonytalansága, de mindez együtt az emberi gondolkodás őszinte feltárulkozása, megjelenése. Sorait olvasva érezzük azok személyes hitelét.

A leveleket olvasva úgy éreztem, kivételesen tiszta és egyenes embereket ismertem meg. Egyszerűen, magától értetődő nyugalommal írtak, felhangok és mellébeszélések nélkül.

A szerző bő és korrekt jegyzetekkel ellátott könyve egyszerre képvisel komoly történeti-kutatói értéket és kellemes olvasmányt. Egy nyugtalan, indulatos kor dokumentumait mutatja be majdnem-kortársainkét, honfitársainkét, akik hazájuktól távol, idegen földben nyugszanak.

Horváth József